

СЛАВА УКРАЇНІ! ГЕРОЯМ СЛАВА!

АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА

ЕКОНОМІКА ФІНАНСИ ПРАВО

ЩОМІСЯЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 6'2023

(видається з 1994 року)

ISSN 2786-5517 (Online), ISSN 2409-1944 (Print)

<https://doi.org/10.37634/efp.2023.6>

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата з економічних і юридичних наук

Наказ Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 р. № 886 (економічні науки).

Наказ Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 (юридичні науки).

Рішення Аудиторської палати України від 21.12.2017 р. № 353/10 (облік та аудит).

Реєстраційне свідоцтво КВ № 21620-11520ПР від 12 жовтня 2015 р.

Журналу присвоєно міжнародний ідентифікаційний номер ISSN 2409-1944 та включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

Префікс doi журналу: 10.37634/efp.

Засновники:

Аудиторська фірма "Аналітик" спільно з Національною академією внутрішніх справ України

Статті обов'язково проходять

відбір, внутрішнє і зовнішнє рецензування

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Національної академії внутрішніх справ України (Протокол № 10 від 15 червня

2023 р.). Повний або частковий передрук матеріалів журналу допускається лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Підписано до друку 20.06.2023

Формат 60×84/8

Наклад – 250 прим.

Адреса редакції: вул. Хрещатик, 44, м. Київ, 01001

Телефони: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Факс: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Сайт: www.efp.in.ua

Суб'єкт видавничої справи

© "Аналітик", 2023
© "Економіка. Фінанси. Право",
2023

Типографія: ТОВ "Міжнародний бізнес центр"

GLORY TO UKRAINE! GLORY TO THE HEROES!

АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА

ECONOMICS FINANCES LAW

MONTHLY INFORMATIONAL AND ANALYTICAL JOURNAL

№ 6'2023

(issued from 1994)

ISSN 2786-5517 (Online), ISSN 2409-1944 (Print)

<https://doi.org/10.37634/efp.2023.6>

Journal is included in the list of scientific professional editions of Ukraine, which can be published results of dissertations for the degree of doctor and candidate (PhD).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 of July 02, 2020 (economic sciences).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine № 1188 on September 24, 2020 (legal sciences).

Order of Audit Chamber of Ukraine № 353/10 on December 21, 2017 (accounting and audit).

Registration Certificate – KV № 21620-11520PR on October 12, 2015.

Journal is awarded the international identification number ISSN 2409-1944 and included in the international Scientometrics base Index Copernicus.

Journal's DOI: 10.37634/efp.

Founders:

Audit firm "Analytik" jointly with the National Academy of Internal Affairs of Ukraine

The papers must pass

selection, internal and external review

Recommended for publication and dissemination through the Internet by the Academic Council of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine (Protocol № 10 of June 15, 2023). Full or partial reprint of the

materials of the journal is allowed only with the consent of the editorial office.

The authors are responsible for the selection and presentation of the facts. The content and authenticity of the advertisement is the responsibility of the advertiser.

Signed for print 20.06.2023

Format 60×84/8

Publication – 250 copies

Address of the editorial office:

Khreshchatyk str., 44, Kyiv, 01001

Phones: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Fax: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Web: www.efp.in.ua

*The subject of
publishing*

© "Analytik", 2023

© "Economics. Finances. Law",

2023

Typography: LLC "International Business Center"

Головний редактор

Валентина Левченко, д.е.н., член Ради нагляду за аудиторською діяльністю Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, директор ВПГО «Спілка аудиторів України» (Україна)

Шеф-редактор

Володимир Головач, к.ю.н., голова правління ПрАТ «Аудиторська фірма "Аналітик»»; Заслужений юрист України (Україна)

Заступник головного редактора

Тетяна Головач, д.е.н., професор, аудитор, заступник директора з наукової роботи Інституту аудиту (Україна)

Члени редакційної колегії з економічних наук:

Антон Бойко, к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики, Сумський державний університет (Україна)

Олена Величко, к.е.н., доцент кафедри міжнародних фінансів, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Анатолій Герасимович, д.е.н., професор, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Тетяна Гільорме, д.е.н., доцент, п.н.с., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Науково-дослідний інститут енергоефективних технологій та матеріалознавства) (Україна)

Любомира Кіндратська, д.е.н., професор, професор кафедри податкового менеджменту та фінансового моніторингу, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Ірина Криштопа, д.е.н., професор, професор кафедри обліку і оподаткування, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Юрій Манцевич, д.е.н., доцент, вчений секретар, Дер-жавне підприємство «Науково-дослідний і проектний інститут містобудування» (Україна)

Олена Петрик, д.е.н., професор, завідувачка кафедри аудиту, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Петро Плаван, доктор наук, проф. інж., ректор Академії Данубіус (Словацька Республіка)

Свенія Полякова, к.е.н., доцент кафедри фінансів та банківської справи, проректор з науково-педагогічної роботи (навчальний процес). Вищий навчальний заклад «Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка» (Україна)

Олена Потішняк, д.е.н., професор, професор кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка (Україна)

Юлія Слободяник, д.е.н., професор, професор кафедри аудиту, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Евангелос Сіскос, д.е.н., професор, Університет Західної Македонії (Греція)

Сергій Ткаченко, д.е.н., професор, ректор, Вищий навчальний заклад "Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка»", академік Академії економічних наук України (Україна)

Віктор Тринчук, к.е.н., доцент, професор кафедри фінансових ринків, Університет державної фіскальної служби України (Україна)

Людмила Чижевська, д.е.н., професор, професор кафедри інформаційних систем в управлінні та обліку, Державний університет «Житомирська політехніка» (Україна)

Члени редакційної колегії з правових наук:

Гульнара Балгімбекова, к.ю.н., зав. кафедри конституційного та міжнародного права, Карагандинський державний університет ім. Е.А. Букетова (Казхстан)

Олександр Бригинець, д.ю.н., професор, Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова; член Союзу юристів України (Україна)

Віктор Василінчук, д.ю.н., професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності, Національна академія внутрішніх справ; Заслужений юрист України, полковник поліції (Україна)

Сергій Константинов, д.ю.н., професор, зав. кафедри адміністративної діяльності, Національна академія внутрішніх справ (Україна)

Ігор Озерський, д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного та кримінального права і процесу, Чорноморський національний університет імені Петра Могили; академік Національної академії наук вищої освіти України (Україна)

Малгожата Скоржевська-Амберг, доктор філософії, адвокат, кафедра теорії, філософії та історії права, юридичний коледж, Університет Козмінського (Польща)

Юрій Фрицький, д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного, адміністративного права та соціально-гуманітарних дисциплін, Інститут права та суспільних відносин Університету «Україна»; Заслужений юрист України. Член Центральної виборчої комісії (Україна)

Анатолій Яровий, к.ю.н., доцент, професор кафедри права публічного адміністрування, Маріупольський державний університет; суддя у відставці (Україна)

Відповідальний редактор: Леся Поповецька-Демченко (Україна-Франція)

Випусковий редактор: Анна Туманян (Україна)

Editors-in-chief

Valentyna Levchenko, Doctor of Economics, member of the Supervisory Board for audit activity of the Authority public oversight for audit activity, Director of the All-Ukrainian Professional Non-Governmental Organization "Union of Auditors of Ukraine" (Ukraine)

Volodymyr Holovach, PhD in Legal Sciences, Head of the Board of the Audit Firm "Analitik"; Honored Lawyer of Ukraine (Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief

Tetiana Holovach, Doctor of Economics, Professor, auditor, deputy director for scientific work of the Institute of Audit (Ukraine)

Members of the editorial board of Economic Sciences:

Anton Boiko, PhD in Economics, Associate Professor of Economic Cybernetics department, Sumy State University (Ukraine)

Olena Velychko, PhD in Economics, Associate Professor of International Finances department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Anatolii Herasymovych, Doctor of Economics, Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Tetiana Hilorme, Doctor of Economics, Associate Professor, Leading Researcher, Oles Honchar Dnipro National University (Research Institute of Energy-Efficient Technologies and Materials Science) (Ukraine)

Liubomyra Kindratska, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Tax Management and Financial Monitoring, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Iryna Kryshchopa, Doctor of Economics, Professor, Professor of Accounting and Taxation department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Yurii Mantsevych, Doctor of Economics, Associate Professor, Scientific Secretary, State Enterprise "Research and Design Institute of Urban Development" (Ukraine)

Olena Petryk, Doctor of Economics, Professor, Head of the auditing department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Peter Plavcan, Dr.h.c., prof. Ing., Rector, Vysoka skola Danubius (Slovakia)

Yevheniia Poliakova, PhD in Economics, Associate Professor of Finances and Banking department, vice-rector for scientific and pedagogical work, Higher Educational Institution «International Technology University "Mykolaiv Polytechnic"» (Ukraine)

Olena Potyshniak, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Organization of Production, Business and Management department, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture (Ukraine)

Yuliia Slobodanyk, Doctor of Economics, Professor, Professor of the auditing department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Evangelos Siskos, Doctor of Economics, Professor, University of Western Macedonia (Greece)

Serhii Tkachenko, Doctor of Economics, Professor, Rector, Higher Educational Institution «International Technology University "Mykolaiv Polytechnic"»; academician of Academy of Economic Sciences of Ukraine (Ukraine)

Viktor Trynchuk, PhD in Economics, Associate Professor, Professor of Financial Markets department, University of the State Fiscal Service of Ukraine (Ukraine)

Liudmyla Chyzhevska, Doctor of Economics, Professor, Professor of Information Systems in Management and Accounting department, State University "Zhytomyr Polytechnic" (Ukraine)

Members of the editorial board of Legal Sciences:

Gulnara Balgimbekova, PhD in Legal Sciences, Head of the constitutional and international law department, Karagandy State University named after E.A. Buketov (Kazakhstan)

Oleksandr Bryhinets, Doctor of Legal Sciences, Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law; member of the Union of Lawyers of Ukraine (Ukraine)

Viktor Vasylynychuk, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Operational and Investigating department, National Academy of Internal Affairs; Honored Lawyer of Ukraine, colonel of the Police (Ukraine)

Serhii Konstantinov, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Administrative Activity department, National Academy of Internal Affairs (Ukraine)

Ihor Ozerskyi, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Civil and Criminal Law and Process department, Petro Mohyla Black Sea National University; academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine (Ukraine)

Malgorzata Skorzewska-Amberg, PhD, DSc, Theory, Philosophy and History of Law department, College of Law, Kozminski University (Poland)

Yurii Frytskyi, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Constitutional, Administrative Law and Social and Humanitarian disciplines department, Law and Public Relations Institute of the "Ukraine" University; Honored Lawyer of Ukraine, member of the Central Election Commission (Ukraine)

Anatolii Yaroviyi, PhD in Legal Sciences, Professor of Law and Public Administration department, Mariupol State University; retired judge (Ukraine)

Managing editor: Lesia Popovetska-Demchenko (Ukraine-France)

Issue Editor: Anna Tumanian (Ukraine)

ЗМІСТ

<i>ГНІТІЙ А.О., МОСКАЛЕНКО А.О., ДЕМЧЕНКО В.О.</i> Наднаціональність як важлива характеристика права Європейського Союзу	6
<i>РОМАН В.П., СЛИВКА Я.В., МАСЛЯНКА П.І.</i> Податкова політика України в рамках євроінтеграційних процесів	11
<i>ЗАКАЛЕНКО О.В., БОЛЬШАКОВА О.В.</i> Взаємозв'язок процесуальної форми та позову в адміністративному судочинстві: теоретико-методологічний аспект	15
<i>ГУЛІЦЬКА В.В., ПИВОВАР А.О.</i> Євроінтеграція України: проблеми та перспективи	20
<i>СІЧКО Д.С.</i> Свобода договору: передумови розвитку в умовах діджиталізації економіки	24
<i>СТОРОЖУК І.П., БРИГІНЕЦЬ О.О.</i> Правове регулювання функціонування ІТ-компаній у здійсненні податкового контролю (вітчизняний та зарубіжний досвід)	28
<i>ЄПІФАНОВА І.М., ПАШКОВА А.В.</i> Особливості розвитку підприємств машинобудівного сектору України	33
<i>ПОЛУХІН А.В., РЕДЬКО К.Ю., СЕЛІХОВА Я.В.</i> Шляхи подолання кризових ситуацій у сфері паливно-енергетичного комплексу в умовах воєнного стану (Український досвід)	39
<i>ЗАБАШТАНСЬКИЙ М.М., ПЕТРУШКА О.В.</i> Розвиток державно-приватного партнерства у міжнародній практиці	43
<i>КОВТУНЕНКО Ю.В., КРАВЧЕНКО В.М.</i> Виклики та можливості фасіліті менеджменту у сфері HoReCa під час надзвичайних ситуацій	47
<i>ГАБРЕЛІАН А.Ю., БОДНАРЧУК О.В.</i> Розвиток системи страхування банківських вкладів України	50
<i>ВІНТОНЯК А.М.</i> Інформаційні технології у системі управління персоналом: підхід до кадрового управління	56
<i>ГАВРІК Р.О.</i> Естонський досвід здійснення електронного голосування: перспективи запровадження в Україні	60
<i>ПАР'ЄВА Н.О., БУКОВСЬКИЙ О.О., ВІКАРЕНКО В.Р.</i> Удосконалення системи менеджменту підприємства в умовах глобальних ризиків	64
<i>ТРОФИМЧУК О.А.</i> Державне регулювання економіки в епоху неоліберального глобалізму	69
<i>КОСТЯШКІН І.О.</i> Еколого-правові пріоритети у здійсненні прав на землю в Україні	86
<i>КОВАЛИК О.А., ЛЕВИЧЕНКОВА Л.А.</i> Особливості ресурсного менеджменту у сфері HoReCa у воєнний період	91
<i>ЛОЗІНСЬКА С.В., КІРИК А.Ю.</i> Внесок Міжнародного комітету Червоного Хреста у розроблення та впровадження міжнародного гуманітарного права	94
<i>КОВАЛИК О.А., ЛЕВЧУК В.В.</i> Особливості стратегічного менеджменту у сфері HoReCa в умовах військового стану	99
<i>ЛУК'ЯНЕНКО В.О., КУЧЕР Т.М.</i> Причини виникнення судових помилок в адміністративному судочинстві	103
<i>ДАНИЛЮК М.М., ДМИТРИШИН М.В., ГОРАН Т.А.</i> Цифрові технології у роботі соціального підприємства	109

CONTENTS

<i>A. HNIH, A. MOSKALENKO, V. DEMCHENKO.</i> Supranationality as an important characteristic of European Union law	6
<i>V. ROMAN, Y. SLYVKA, P. MASLIANKA.</i> The tax policy of Ukraine within the framework of European integration processes	11
<i>O. ZAKALENKO, O. BOLSHAKOVA.</i> The interconnection between the procedural form and the lawsuit in administrative proceedings: theoretical and methodological aspect	15
<i>V. HULITSKA, A. PYVOVAR.</i> European integration of Ukraine: problems and prospects	20
<i>D. SICHKO.</i> Freedom of contract: prerequisites for development in the conditions of digitalization of the economy	24
<i>I. STOROZHUK, O. BRYHINETS.</i> Legal regulation of IT companies' functioning in performing tax control (domestic and foreign experience)	28
<i>I. YEPIFANOVA, A. PASHKOVA.</i> Peculiarities of development of the machine-building sector's enterprises of Ukraine	33
<i>A. POLUKHIN, K. REDKO, Y. SELIKHOVA.</i> The ways to overcome the crisis situations in the fuel and energy complex field under martial law (Ukrainian experience)	39
<i>M. ZABASHTANSKYI, O. PETRUSHKA.</i> Development of public-private partnership in international practice ...	43
<i>Y. KOVTUNENKO, V. KRAVCHENKO.</i> Challenges and opportunities of facility management in the HoReCa field during emergency situations	47
<i>A. HABRELIAN, O. BODNARCHUK.</i> Development of the bank deposit insurance system in Ukraine	50
<i>A. VINTONIAK.</i> Information technologies in the personnel management system: approach to personnel management	56
<i>R. HAVRIK.</i> Estonian experience of electronic voting: prospects of implementation in Ukraine	60
<i>N. PARIIEVA, O. BUKOVSKYI, V. VIKARENKO.</i> Improvement of the management system of the enterprise under the conditions of global risks	64
<i>O. TROFYMCHUK.</i> The state economic regulation in the neoliberal globalism era	69
<i>I. KOSTIASHKIN.</i> Environmental and legal priorities in the implementation of land rights in Ukraine	86
<i>O. KOVALYK, L. LEVYCHENKOVA.</i> Features of resource management in the HoReCa sphere during the war period	91
<i>S. LOZINSKA, A. KIRYK.</i> Contribution of the International committee of the Red Cross in development and implementation of international humanitarian law	94
<i>O. KOVALYK, V. LEVCHUK.</i> Features of strategic management in the HoReCa sector under martial law	99
<i>V. LUKIANENKO, T. KUCHER.</i> Causes of judicial errors in administrative jurisdiction	103
<i>M. DANYLIUK, M. DMYTRYSHYN, T. HORAN.</i> Digital technologies in the work of a social enterprise	109

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2023.6.1>
УДК 341.213.5

Андрій Олександрович ГНІТІЙ

асистент, Національний Юридичний Університет ім. Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2991-5613>
e-mail: andreynitiiy95@gmail.com

Анастасія Олексіївна МОСКАЛЕНКО

студентка, Національний Юридичний Університет ім. Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1602-4026>
e-mail: nasya2002moskalenko@gmail.com

Вадим Олександрович ДЕМЧЕНКО

студент, Національний Юридичний Університет ім. Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4124-1363>
e-mail: vadim2701dem@gmail.com

НАДНАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Статтю присвячено наднаціональному характеру права Європейського Союзу (ЄС). Розглянуто різні підходи до поняття «наднаціональність» та проаналізовано її ознаки. Авторами зазначено, що наднаціональна характеристика права ЄС реалізується через діяльність його інститутів та здійснення ними повноважень у сферах, що охоплюються різними видами компетенцій. Акцентовано увагу на принципі верховенства права ЄС та його ролі у забезпеченні єдності та стабільності правової системи ЄС. Доведено, що пряма дія норм права ЄС встановлює найбільш вигідну для досягнення цілей Союзу взаємодію національного права держав-членів із наднаціональним правом.

Ключові слова: європейська інтеграція, наднаціональність, Європейський Союз, принцип верховенства права ЄС, принцип прямої дії

ВСТУП

Сьогодні проблемою стає формування та діяльність наднаціональної влади міжнародних організацій. Передусім вона пов'язана з бажанням держав зберегти суверенну ідентичність та максимально застосувати глобальні механізми для досягнення своїх цілей і подальшого розвитку, не передаючи повноваження на наднаціональний рівень.

Європейський Союз (ЄС) – це феноменом ХХ ст., однією з характерних ознак якого є наднаціональна організація влади [12, с. 500]. Він вже не є міжнародною організацією у класичному розумінні, але й досі знаходиться у процесі федералізації. ЄС створив власну унікальну правову систему, яка базується на принципах верховенства права Союзу та прямої дії його норм у національних правових порядках держав-членів. Цю нову правову систему може бути розглянуто як етап і форму прояву тенденції до формування «світового права» в умовах інтеграції та глобалізації суспільства. Враховуючи посилення євроінтеграції та бажання керівництва ЄС об'єднати держави-члени для забезпечення стабільності в європейському регіоні, виникає необхідність дослідження наднаціональності як однієї з головних ознак права ЄС.

Категорія «наднаціональність» була об'єктом дослідження зарубіжних та вітчизняних науковців, серед яких варто виокремити таких, як С. Ашервуд, О. Водяников, М. Гаврилюк, Дж. Піндер, О. Римаренко, В. Сахнюк, Е. Хаас, І. Яковюк та ін. Їхні роботи переважно присвячено загальним питанням наднаціональності як риси характерної для міжнародних організацій, а також прояву цієї категорії в діяльності інституційного механізму ЄС. Водночас у наукових працях не було детально розкрито наднаціональність як важливу ознаку

права ЄС.

МЕТА статті – проаналізувати наднаціональність як важливу характеристику правової природи ЄС, визначити її основні риси через аналіз функціонування інституційної системи об'єднання, поділу компетенцій між ЄС та державами-членами та розкриття принципів, на яких побудована правова система ЄС.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інформаційною базою дослідження є установчі договори ЄС: Договір про Європейський Союз (ДЄС), Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС), а також праці зарубіжних і вітчизняних науковців. Методологічну основу складають загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: аналізу, синтезу, узагальнення, порівняльно-правовий метод. Метод аналізу застосовано для виокремлення ознак наднаціональності та їх детального дослідження. Метод синтезу дав змогу розкрити унікальність правової системи ЄС, яка функціонує на основі принципів верховенства права та прямої дії її норм. Порівняти та простежити взаємозв'язок між нормами права ЄС і правовими системами його держав-членів допоміг порівняльно-правовий метод. Метод узагальнення сприяв формулюванню висновків щодо особливостей прояву наднаціональності у правовій системі ЄС.

РЕЗУЛЬТАТИ

Право ЄС є унікальною правовою системою, норми якої регулюють суспільні відносини, що пов'язано з розвитком інтеграційних процесів у межах ЄС [8, с. 161]. Зазначену правову систему побудовано на основі норм та принципів міжнародного права, але відрізняється від неї. Так, у рішенні Суду ЄС від 05.02.1963 у справі «Van Gend en Loos v Nederlandse Administratie der Be-

lastingen» наголошувалося на унікальній правовій природі нового міжнародного правопорядку, який склався у рамках Європейських Співтовариств та передбачав наділення правами не лише держав-членів, але й також приватних осіб [1, с. 2].

У доктрині європейського права можна знайти погляд, що вказує на можливі проблеми, пов'язані з гармонізацією права у всіх держав-членах ЄС. Вона полягає в тому, що ніби неуспішна спроба ратифікувати Конституцію ЄС свідчить про неготовність окремих країн застосовувати право ЄС як обов'язкове. Інше обґрунтування цього процесу пояснюється недостатнім теоретичним розробленням питання наднаціонального характеру права ЄС. Проте з такою позицією складно погодитися тому, що Лісабонський договір 2007 р. успішно підписано та ратифіковано, включаючи більшість положень Конституції ЄС, за винятком тих, які б максимально наближали ЄС до моделі федеративної держави. Це вказує на успіх європейської інтеграції та стверджує, що держави-члени готові надалі реалізовувати ідеї наднаціональності у правовій системі Союзу.

Отже, питання наднаціональності права ЄС є важливим і потребує подальшого дослідження. Походження цього терміну пов'язано зі швидким розвитком процесів інтеграції держав у міжнародні об'єднання, серед яких варто виокремити європейські співтовариства. Важливо, аби держави, що входять до якогось об'єднання, мали подібні правові норми. Відповідно необхідним є створення єдиного права, яке буде регулювати суспільні відносини в усіх державах-учасниках даного об'єднання згідно з однаковими принципами. І як таке «єдине право» виступає наднаціональне право.

Згідно з думкою Саймона Ушервуда та Джона Піндера термін «наднаціональність» утворено як вираження ідеї федералізму, яку запропонували «батьки» західноєвропейської інтеграції – Жан Моне та Робер Шуман [4].

Ернест Гаас вважає, що наднаціональність виникає тоді, коли об'єднання отримує можливість покладати на держави-члени конкретні зобов'язання, не потребуючи їхньої згоди у кожному окремому випадку, тобто набуває стосовно них певного обсягу самостійних розпорядчих повноважень. Так, питання про наднаціональність міжнародних організацій простежується через взаємозв'язок суверенітету держав-членів з повноваженнями внутрішньої організаційної структури, створеної ними. Основою концепції наднаціональності є ступінь делегування прав та повноважень державою до органів міжнародної організації [3].

О. Римаренко описує наднаціональність як автономну правову систему, що об'єднує декілька країн і охоплює їх національні правові системи. Якщо розглядати наднаціональність з погляду національного права кожної з країн-учасниць, то вона проявляється у самостійності окремих структурних частин такого права, але водночас зберігається зв'язок з національним правом [9, с. 33].

Ми пропонуємо розглядати наднаціональність правової системи ЄС крізь призму її ознак, запропонованих І.В. Яковюком. Науковець зазначає, що інтеграційне право Союзу є самостійною правовою системою, наднаціональний характер якої простежується в такому:

1) створюється наднаціональними інститутами ЄС, які є незалежними від впливу держав-членів;

2) окремі найбільш важливі питання виведені повністю або частково з під управління держав-членів;

3) пряма дія норм права ЄС стосовно суб'єктів національного права держав-членів [13, с. 126-127].

Наднаціональна характеристика права ЄС реалізується через діяльність інститутів ЄС, вичерпний перелік яких закріплено у ст. 13 ДЄС [7]. Інститути є вищими керівними установами ЄС, які створено та функціонують на підставі установчих актів ЄС, а також уповноважені приймати загальнообов'язкові рішення для досягнення цілей Союзу [8, с. 101]. Так, Європейський Парламент разом з Радою ЄС приймають законодавчі акти (регламенти, директиви, рішення), а Європейська Комісія розробляє проекти таких актів (ст. 294 ДФЄС) [7]. Європейська Рада може приймати рішення про запровадження додаткових умов прийнятності нових країн до складу ЄС (ст. 49 ДЄС) [7]. Прикладом таких умов виступають Копенгагенські критерії, яким має відповідати третя країна, що прагне набути членство в ЄС. Європейська Комісія уповноважена у випадках, встановлених законодавством ЄС, приймати делеговані та імплементаційні акти (ст.ст. 290, 291 ДФЄС), а також застосовувати штрафні санкції до приватних осіб через порушення останніми норм права ЄС (ч. 2 ст. 105 ДФЄС) [7]. Європейський Центральний Банк також наділено компетенцією приймати обов'язкові акти у рамках спільної монетарної політики Союзу, а у разі вчинення порушень у цій сфері державами-членами, що входять до єврозони, притягати їх до відповідальності (ст.ст. 127-133 ДФЄС) [7]. Отже, акти зазначених інститутів приймаються на наднаціональному рівні та не обмежуються політичною волею держав-членів.

Більшість обов'язкових актів інститутів ЄС приймаються шляхом голосування та вважаються схваленими у разі їхньої підтримки простою або кваліфікованою більшістю. Водночас голосування представників від держави-члена проти прийняття акту не надає можливості у подальшому не виконувати його положень або відступати від окремих приписів. В. Сахнюк зазначає, що основу наднаціональних рішень інститутів формує вихідна колективна згода держав-членів ЄС. Якщо один із учасників об'єднання порушує обов'язок дотримання прийнятих уніфікованих правил, то до нього можливим є застосування санкцій [10, с. 199].

Загальна обов'язковість актів ЄС гарантується завдяки принципу верховенства права ЄС, який вперше сформульовано Судом ЄС у справі 6/64 Costa v ENEL. У рішенні Суд зазначив, що держави-члени, передавши частину суверенних прав на наднаціональний рівень, беруть на себе обов'язок дотримуватися норм Співтовариств, а будь-який прийнятий ними односторонній акт, який є несумісним із концепцією Співтовариств, не може мати переваги [2, с. 594].

Отже, наднаціональне право ЄС являє собою форму міжнародного права, за якої держави-члени свідомо обмежують деякі суверенні права та делегують повноваження наддержавним установам. Нормативні акти, видані такими установами, як правило, мають більшу юридичну силу, ніж акти національного законодавства.

Відтак, принцип верховенства права ЄС допомагає забезпечити єдність та стабільність в юридичній системі ЄС, а також забезпечує надійність правових рішень, які приймаються.

Держави-члени ЄС передають об'єднанню право приймати рішення, які є для них загальнообов'язковими. Зі свого боку ЄС зобов'язується гарантувати захист, розвиток, підтримку інтересів держав на міжнародній арені. Однак ті самі держави залишають за собою можливість проводити внутрішню та зовнішню політику певною мірою самостійно незалежно від рішень та позицій ЄС. З одного боку, держави повинні враховувати рішення ЄС, оскільки вони взяли на себе відповідні зобов'язання, а з іншого – виникає питання про збереження державами свого суверенітету. Якщо ЄС починає жорстко втручатися або критикувати політику тієї чи іншої держави, виникає проблема обмеження наднаціональності права ЄС з метою збереження незалежності та цілісності держав-членів [5]. Вирішити цю проблему покликаний чіткий розподіл компетенцій, що є ще одним аспектом, який допомагає визначити наднаціональну сутність ЄС.

Інститути ЄС наділено повноваженнями з прийняття обов'язкових актів не у всіх сферах правового регулювання, а лише тих, що визначено установчими договорами. Так, вплив ЄС у сфері спільної безпекової та оборонної політики є мінімальним, а співпраця між державами-членами відбувається на міжурядовій основі.

Лісабонська редакція установчих договорів пропонує такі види компетенцій: виключна компетенція ЄС (ст. 3 ДФЄС), спільна компетенція ЄС та держав-членів (ст. 4 ДФЄС) та допоміжна компетенція ЄС (ст. 6 ДФЄС). У вищезазначених нормах закріплено перелік сфер, що відносяться до відповідного виду компетенції. Виключна компетенція передбачає наділення ЄС повним контролем з питань, що закріплено у ч. 1 ст. 3 ДФЄС: митний союз, правила конкуренції, монетарна та спільна торговельна політика, збереження морських біологічних ресурсів [7]. Перелік цих сфер є вичерпним та не підлягає розширеному тлумаченню. Саме в рамках цього виду компетенції найкраще проявляється наддержавний компонент, який дає змогу ЄС розробляти законодавчі акти та навіть самостійно укладати міжнародні договори.

У межах допоміжної компетенції ЄС спрямовує свої зусилля на підтримку, координацію та доповнення дій держав-членів. До допоміжної компетенції відносяться такі сфери регулювання, як промисловість, культура, туризм, цивільний захист тощо. Стосовно цих сфер ЄС може лише надавати відповідні рекомендації, а юридично обов'язкові акти, прийняті його інститутами із зазначених питань, не гарантуватимуть гармонізації нормативної бази держав-членів. Отже, у такому разі наднаціональність буде мати обмежений вплив.

Спільну компетенцію спрямовано на розроблення механізму співробітництва між ЄС та його державами-членами у сферах, які визначено ст. 4 ДФЄС (наприклад, внутрішній ринок, довкілля, захист прав споживачів) [7]. Із зазначених питань держави-члени мають свободу дій, а ЄС уповноважено приймати рішення за умови, що це не порушує принцип субсидіарності. Цим принципом встановлюється можливість прийняття

рішення на наднаціональному рівні за умови неефективності вирішення питання на місцевому, регіональному чи державному рівні. Обов'язкові акти, прийняті в рамках спільної компетенції, також слугують проявом наднаціональності правової системи ЄС.

Враховуючи вищевикладене, можемо стверджувати, що найкраще наднаціональний характер права ЄС проявляється в обов'язкових актах інститутів, що стосуються сфер виключної та спільної компетенцій.

Наднаціональний характер правової системи ЄС неможливо було забезпечити без прямої дії норм. Відповідальність за розроблення цього принципу взяв на себе Суд ЄС. У рішенні від 05.02.1963 у справі «Van Gend en Loos v Nederlandse Administratie der Belastingen» вперше зазначено про те, що право Європейських Співтовариств наділяє правами та обов'язками не лише держав-членів об'єднань, але й також фізичних та юридичних осіб [1, с. 2]. Але не будь-яке правило поведінки, що закріплене в обов'язкових актах ЄС, є нормою прямої дії. Для визнання конкретної норми такою необхідно встановити одночасну наявність таких умов:

- 1) норма повинна безпосередньо стосуватися фізичних або юридичних осіб;
- 2) має містити чіткий та однозначний припис;
- 3) має бути безумовною та її виконання не повинно залежати від здійснення додаткових дій [8, с. 169].

Перевагою цього принципу є також те, що приватні особи можуть наполягати на відшкодуванні завданих збитків навіть у випадках, коли норму права ЄС не імплементовано у національне законодавство через неналежну діяльність або бездіяльність держави-члена (наприклад, держава-член не виконала вимоги директиви, внаслідок чого порушила права приватних осіб, чим заподіяла їм істотної шкоди). Так, принцип прямої дії норм права ЄС встановлює найбільш вигідну для досягнення цілей ЄС взаємодію національного права держав-членів із наднаціональним правом [11, с. 177].

Відтак, норми права ЄС визнаються та поважаються європейськими націями та успішно реалізуються через національні правові системи держав-членів. Крім того, вони допомагають встановлювати чіткі рамки поведінки для держав-членів, а у разі їх недотримання застосувати навіть штрафи та санкції. Нині право ЄС є унікальною наднаціональною правовою системою, яка інтегрує в собі як творчо розвинуті внутрішньо-державні характеристики, так і модифіковані міжнародно-правові особливості [6].

На формування цієї системи вплинули правові концепції та принципи, які є характерними для національного права країн-учасниць, а також засади та принципи міжнародного права. Мова йде про застосування певних правових підходів, які трансформуються з урахуванням мети та завдань інтеграції. У результаті формується самобутня автономна правова система, яка за якісними параметрами не є ідентичною жодній національній правовій системі країн-членів або міжнародному праву. Оригінальний характер інтеграційного процесу безпосередньо відображено в особливостях правової системи, яка діє в межах інтеграційних утворень. Сьогодні європейська правова інтеграція призводить до більш тісних зв'язків між державами-членами ЄС і створює якісно нове правове поле, яке вже не входить у сферу міжнародного права у класичному

розумінні. Процес європейської правової інтеграції, прискорений зусиллями Суду ЄС, і є «локомотивом» загальних інтеграційних процесів в Європі. Він встановлює іншу ієрархію юридичних норм, ніж та, з якою жили попередні покоління європейців. Сучасна правова доктрина, так само як і право взагалі, мають відповісти на виклики європейської правової інтеграції, оскільки її значення неможливо надто високо оцінити для держав-членів ЄС та третіх країн, які мають європейську перспективу. Сам ЄС, якщо процес правової інтеграції буде йти тими ж темпами, матиме можливість побудувати спільну федеральну систему права, яка зможе замінити значну частину норм національного права держав-членів. Очевидно, що такий розвиток матиме глибокий вплив для міжнародної правотворчості і надасть суттєву підтримку процесу правової глобалізації.

ВИСНОВКИ

Головною проблемою у формуванні та діяльності наднаціональної влади ЄС є баланс між збереженням суверенної ідентичності держав і необхідністю передачі повноважень міжнародній організації. Проте досі зберігається тенденція стосовно небажання держав передавати велику кількість суверенних прав на наднаціональний рівень. Водночас вони прагнуть максимально

застосовувати глобальні механізми для досягнення своїх цілей та підтримки розвитку. Відтак, втілення ідеї наднаціональності в інтегрованій правовій системі ЄС є важливим завданням для досягнення цілей та виконання завдань Союзу.

Наднаціональність чітко проявляється через розмежування повноважень держав-членів і ЄС для визначення сфер, в яких Союз має найширші можливості для прийняття не просто декларативних рішень, а обов'язкових нормативних актів, які підлягають виконанню всіма державами-членами. Виконання приписів таких документів гарантується наявністю принципів верховенства права ЄС та прямої дії його норм, які сформульовано Судом ЄС, ще на перших етапах європейської інтеграції.

Доручення повноважень наднаціональним органам Союзу не загрожує державному суверенітету країн-членів, а елементи наддержавності спрямовано на досягнення цілей ЄС. Рішення про збільшення або зменшення ступеня наднаціональності вирішується тільки самими державами-членами залежно від того, чи необхідний подальший розвиток європейської інтеграції. Тому наднаціональність в ЄС має договірну основу і може розглядатися як один з способів співпраці суверенних держав в інтеграційному процесі.

Список використаних джерел

1. Case 26/62, Van Gend en Loos v Nederlandse Administratie der Belastingen. URL: <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=87120&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=637066>
2. Case 6/64, Flaminio Costa v E.N.E.L. URL: <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=87399&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=636540>
3. Haas E.B. Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization. Stanford University Press, 1958. 595 p.
4. Usherwood S., Pinder J. The European Union: A Very Short Introduction. Oxford, 2018. 208 p. URL: <https://global.oup.com/academic/product/the-european-union-a-very-short-introduction-9780198808855?cc=ua&lang=en&>
5. Гаврилюк М. Наднаціональність як проблема в європейському праві. *Право та державне управління*. 2011. № 1. С. 63-68.
6. Колінько І. Європейський Союз як особливий тип наднаціонального об'єднання: деякі аспекти правового розвитку. *Право України*. 2006. № 8. С. 51-59.
7. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
8. Право Європейського Союзу: основи теорії / Т.М. Анакіна та ін. Харків, 2019. 360 с.
9. Римаренко О. Європейський союз як наднаціональна спільнота та перспективи євроінтеграції України. *Світова політика та міжнародні відносини*. 2015. № 3. С. 32-41.
10. Сахнюк В. Прояв наднаціональності у функціонуванні інституційної системи Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. Вип. 4. С. 197-200.
11. Яковюк І.В., Анакіна Т.М., Трагнюк О.Я., Комарова Т.В. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського Союзу: монографія. Київ, 2012. 208 с.
12. Яковюк І.В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз: монографія. Харків, 2013. 760 с.
13. Яковюк І.В. Прояв наднаціональності в Європейському Союзі. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006. Вип. 12. С. 121-128.

References

1. Case 26/62, Van Gend en Loos v Nederlandse Administratie der Belastingen. URL: <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=87120&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=637066>
2. Case 6/64, Flaminio Costa v E.N.E.L. URL: <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=87399&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=636540>
3. Haas E.B. Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization. Stanford University Press, 1958. 595 p.
4. Usherwood S., Pinder J. The European Union: A Very Short Introduction. Oxford, 2018. 208 p. URL: <https://global.oup.com/academic/product/the-european-union-a-very-short-introduction-9780198808855?cc=ua&lang=en&>
5. Havryliuk M. Supranationality as a problem in European law. *Law and Public Administration*. 2011. № 1. pp. 63-68 (in Ukrainian).
6. Kolinko I. The European Union as a special type of supranational association: some aspects of legal developmen. *Law of Ukraine*. 2006. № 8. pp. 51-59. (In Ukrainian).
7. Consolidated versions of the Treaty on the European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union with protocols and declarations. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (In Ukrainian).
8. Law of the European Union: the basics of theory / T.M. Anakina et al. Kharkiv, 2019. 360 p. (In Ukrainian).
9. Rimarenko O. The European Union as a supranational community and the prospects of Ukraine's European integration. *World*

Politics and International Relations. 2015. № 3. pp. 32-41. (In Ukrainian).

10. Sakhniuk V. Manifestation of supranationalism in the functioning of the institutional system of the European Union. *Entrepreneurship, economy and law*. Kyiv, 2017. Issue 4. pp. 197-200. (In Ukrainian).

11. Yakoviuk I.V., Anakina T.M., Trahniuk O.Y., Komarova T.V. The history of European integration from the Roman Empire to the European Union: monograph. Kyiv, 2012. 208 p. (In Ukrainian).

12. Yakoviuk I.V. Legal basis of integration in the EU: general-theoretical analysis: monograph. Kharkiv, 2013. 760 p. (In Ukrainian).

13. Yakoviuk I.V. Manifestation of supranationalism in the European Union. *State construction and local self-government*. 2006. Issue 12. pp. 121-128. (In Ukrainian).

Andrii HNITII

Assistant, Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2991-5613>

e-mail: andreygnity95@gmail.com

Anastasiia MOSKALENKO

student, Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1602-4026>

e-mail: nastya2002moskalenko@gmail.com

Vadym DEMCHENKO

student, Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4124-1363>

e-mail: vadim2701dem@gmail.com

SUPRANATIONALITY AS AN IMPORTANT CHARACTERISTIC OF EUROPEAN UNION LAW

Introduction. This paper examines the problem of formation and activity of the supranational authority of international organizations. It is noted that the need for such a study is due to the strengthening of European integration and the desire of the European Union (EU) leadership to unite member states to ensure stability in the European region. In such conditions, member states have a desire to preserve their sovereign identity and make maximum use of global mechanisms to achieve their goals and further development, without transferring authority to the supranational level.

The purpose of the paper is the analysis of supranationality as an important characteristic of the legal nature of the EU, the determination of its main features through the analysis of the functioning of the institutional system of unification, the division of competences between the EU and the member states, and the disclosure of the principles on which the EU legal system is built.

Results. The paper is devoted to supranationality as an important characteristic of the law of the European Union. It emphasizes the uniqueness of EU law, the norms of which regulate social relations related to the development of integration processes within the EU. The importance of the issue of supranationality of EU law and the need for its further research have been proven. Various views on the concept of supranationality are described and its consideration through the prism of features is proposed. The implementation of supranational characteristics of EU law through the activities of EU institutions is pointed out. Attention is focused on the principle of the rule of law and its role in ensuring unity and stability in the EU legal system, the reliability of legal decisions made. In addition, it is proposed to consider supranationality through the division of competences into three types: exclusive, joint and auxiliary. The authors determined where exactly nationality is manifested the most. It has been proven that the direct effect of norms plays an important role in ensuring nationality. It is noted that this principle establishes the most beneficial interaction of the national law of the member states with supranational law for the achievement of EU goals.

Conclusion. The paper states that the delegation of powers to supranational bodies of the Union does not threaten the state sovereignty of the participating countries, and the elements of supranationality are aimed at achieving the goals of the EU. The decision to increase or decrease the degree of supranationality is decided only by the member states themselves, depending on whether further development of European integration is necessary. Therefore, supranationality in the EU has a contractual basis and can be considered as one of the ways of cooperation of sovereign states in the integration process.

Keywords: European integration, supranationality, European Union, the principle of supremacy of EU law, the principle of direct action

Вікторія Петрівна РОМАН

к.ю.н., директор, Карпатський фаховий коледж
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9882-3655>

Ярослава Васиївна СЛИВКА

к.е.н., доцент кафедри, Карпатський інститут підприємництва
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0472-5071>
e-mail: sviacia@gmail.com

Павло Іванович МАСЛЯНКА

аспірант, Національна академія управління
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2503-9208>

ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В РАМКАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

За десятиліття інтеграції вітчизняної податкової політики в рамках інтеграційних процесів вдалось досягти багатьох позитивних результатів, проте виклики сьогодення зоразу розкривають нові вектори розвитку. Податкову політику України в рамках євроінтеграційних процесів направлено на гармонізацію податкових систем країн-членів ЄС, зокрема розширення вітчизняної бази оподаткування майна і трансформація системи непрямого оподаткування України. Вплив військового стану на податкову політику зумовив швидке реагування з впровадження низки важливих регуляторних новацій, покликаних зменшити фіскальне навантаження на бізнес та стимулювати розвиток малого підприємництва.

Ключові слова: податкова політика, євроінтеграційні процеси, податки, пряме оподаткування, непряме оподаткування

ВСТУП

Розвиток податкової політики України в рамках євроінтеграційних процесів відбувається з 1998 р. Ключовим моментом виступає період вступу в дію «Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством та їх державами-членами» та триває до теперішнього часу. Безперервність даного процесу зумовленими змінами: які відбуваються в рамках наближення України до членства у ЄС; зумовлені внутрішніми процесами в ЄС; постають результатом динамічного процесу з пошуку балансу між колективними інтересами країн-членів ЄС та національними інтересами України; впровадження оперативних заходів задля адаптації організації та сплати податків до викликів зумовлених впровадженням військового стану.

За більш ніж десятиліття імплементації податкової політики України до вимог податкового законодавства ЄС здійснено багато результативних заходів, однак сучасні реалії посилити конкуруючі позиції вітчизняного бізнесу на міжнародних ринках, що отримало неоднозначну відповідь від країн-членів ЄС. За цих умов податкову політику направлено на сприяння експорту, уникнення подвійного оподаткування, сприяння залученню інвестицій у розбудову економіки зруйнованих регіонів внаслідок терористичних атак країни агресора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика розвитку податкової політики України, зокрема у контексті євроінтеграційних процесів, у своїх працях досліджувана багатьма вченими. Важливо відмітити результати монографічних та дисертаційних досліджень, зокрема: монографічне дослідження групи авторів (А.І. Крисоватий, В.М. Мельник, Т.В. Кошук), в якому розкрито теоретико-методологічні засади транс-

формації оподаткування у країнах ЄС та Україні в умовах європейської економічної інтеграції, проаналізовано сучасні тенденції та особливості розвитку податкових механізмів у країнах ЄС-15, нових країнах ЄС-27 і Україні, науково обґрунтовано рекомендації стосовно вдосконалення податкової політики нашої держави відповідно до євроінтеграційних завдань і з урахуванням досвіду змін в оподаткуванні в Об'єднаній Європі за схожих соціально-економічних і фіскальних умов [6]; монографічне та дисертаційне дослідження О.Т. Замасло, в якому розкрито економіко-інституційне середовище розвитку податкової політики України, обґрунтовано концептуальні основи розвитку ефективної податкової системи України в умовах євроінтеграційних процесів [2-3]; дисертаційне дослідження Д.В. Веремчук присвячене науково-методичним підходам та практичним механізмам трансформації податкової політики України під впливом процесів економічної інтеграції, рівням гармонізації податкової політики в ЄС і адаптації податкового законодавства України до його вимог, а також впливу податкової конкуренції в ЄС на вітчизняну податкову політику [1]; дисертаційне дослідження Л.Л. Старовойт, яке презентує результати порівняльного аналізу вітчизняної та європейської практики податкового регулювання доходів населення, окреслює стратегічні пріоритети реформування державного регулювання оподаткування доходів населення [8]. Подальшого розгляду вимагають питання узгодження економічних інтересів України та пошук шляхів адаптації до динамічних умов розвитку економіки в умовах війни, що зумовило актуальність дослідження.

МЕТА РОБОТИ – аналіз діючої податкової політики України та рівень її адаптації до вимог ЄС, а також

розроблення пропозицій, щодо подальших напрямків розвитку податкової політики України в рамках євроінтеграційних процесів з урахуванням впливу військового стану на податкову політику України.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічною та інформаційною основою роботи є нормативні акти України, наукові праці, монографії, дисертації, матеріали періодичних видань, ресурси Internet. Методологічним та теоретичним базисом дослідження проблематики вдосконалення податкової політики в рамках євроінтеграційних процесів України виступили наукові положення економічної теорії, теорії державних фінансів, державного регулювання економіки, теорії податків, нормативні акти України та ЄС, праці вітчизняних і зарубіжних вчених обраної тематики.

РЕЗУЛЬТАТИ

Податкова політика України в рамках євроінтеграційних процесів передбачає імплементацію у вітчизняну систему нормативно-правових актів відповідних положень правових актів ЄС з метою забезпечення застосування одних і тих же положень для оподаткування.

Податкова політика ЄС складається з двох компонентів: прямого оподаткування, яке залишається виключною відповідальністю держав-членів, і непрямого оподаткування, яке впливає на вільний рух товарів і

свободу надання послуг на єдиному ринку. Є також правила адміністративної співпраці, які забезпечують належне функціонування податкової системи.

Одним з головних показників, що виступає базою для проведення аналізу податкової політики ЄС, є співвідношення прямих та непрямих податків відносно ВВП.

За даними Government finance statistics [10] середня питома вага прямих та непрямих податків у країн ЄС знаходиться в межах 30-38 %, однак інтервально знаходяться в таких межах: прямі податки становлять 20-45%, непрямі податки – 30-50%.

Ключові відмінності прямих та непрямих податків полягають у методі розрахунку, базі оподаткування, платниках податків. За цих умов прямі та непрямі податки допомагають регулювати діяльність господарювальних суб'єктів шляхом зміни обсягу інвестиційного та споживчого попиту. Податкова політика дає змогу здійснювати регулювання економічних процесів загалом, встановлення соціальної справедливості, захист внутрішнього виробника.

Ключовими факторами, що впливають на співвідношення прямих та непрямих податків виступають: рівень життя більшої частини населення країни, рівень економічного розвитку, податкова культура, рівень цифровізації (табл. 1).

Таблиця 1 – Фактори впливу на співвідношення прямих та непрямих податків в Україні та країнах-членах ЄС [розроблено автором]

№ з/п	Порівняльна ознака	Прямі податки	Непрямі податки
1	Метод розрахунку	обсяг прямих податків залежить від об'єкта оподаткування (прибуток, майно тощо)	непрямі податки сплачують споживачі, тому їх часто розглядають, як надбавку до ціни реалізації товарів, робіт, послуг
2	Очікувані надходження	нерівномірне надходження, що залежить від діяльності платників податків	стабільне та рівномірне надходження, водночас від їх сплати легше ухилитися, в порівнянні з прямими податками
3	Низький рівень життя населення	обмежує можливість отримати високі обсяги шляхом підвищення прямих податків	переважають непрямі податки, характерно для пост-соціалістичних країн-членів ЄС
4	Високий рівень розвитку економіки	Застосування прогресивної системи оподаткування для заможних, надання пільг для підтримки окремих категорій підприємств	Постійне вдосконалення контролю та полегшення адміністрування податків. Дієвий механізм впливу на регулювання економічних процесів у країні
5	Податкова культура	Зростає роль сплати прямих податків, підкреслюють відмінність між країнами-членами ЄС	Зростання ролі традиції сплати непрямих податків (тобто нові не вводять, усвідомлюють направленість використання непрямих податків у розвитку економіки загалом), уніфікована сплата для більшості країн ЄС
6	Врахування впливу цифровізації (здійснення онлайн операцій)	Дозволяється оподаткувати операції з криптовалютою на основі додаткового звіту, передбачають уточнення «значного цифрового присутності» підприємства. Врахування спеціфіки оплати праці фрілансерів на онлайн-платформах	Вимагають впровадження більш жорстких правил контролю за електронними операціями та шахрайством (анонімне здійснення транзакцій в іншій країні)

За даними табл. 1 податкова політика України, як і будь-якої іншої країни, є результатом економічного та політичного розвитку, розкриває інтереси панівного класу або напрям розвитку країни. За цих умов важливим є дотримання єдиного курсу в політиці та суспільстві, забезпечення стабільності системи оподаткування.

Окрему увагу слід приділити питанню цифровізації адміністрування податків, що зумовлено значними обсягами господарських та інших операцій у мережі Інтернет. Специфіка складності оподаткування операцій

в Інтернеті зумовлена відсутністю доведення участі конкретних осіб чи територіального розміщення, учасників (покупців, продавців, посередників) здійснення операції.

Для подолання цього виклику країни ЄС планують впроваджувати нові правила оподаткування, які базуватимуться на принципі значної цифрової присутності підприємства у країні [9]. Згідно з цим принципом підприємство вважатиметься значно присутнім у країні, якщо здійснює операції в межах країни на постійній

основі, має велику клієнтську базу або збирає велику кількість даних про користувачів з цієї країни. Це дасть змогу країнам більш точно визначити місце оподаткування підприємств [11].

Важливим кроком на шляху до підвищення ефективності адміністрування податків в умовах цифровізації є міжнародна співпраця у цій сфері. Цифровий ринок не має кордонів, тому необхідно співпрацювати з іншими країнами для забезпечення ефективного збирання податків від компаній, які діють у багатьох країнах. У липні 2021 р. 131 країна світу, включаючи країни ЄС, підписали міжнародну угоду про глобальну мінімальну ставку корпоративного податку. Серед країн, які підписали цю угоду, була й Україна. Ця угода дасть змогу уникнути конкуренції між країнами за найнижчу ставку корпоративного податку та сприятиме більш справедливому розподілу прибутку між країнами [12].

Впровадження цифрових технологій в адміністрування податків є важливим кроком для покращення ефективності та прозорості процесів оподаткування [5, с.83].

Цифровізацію адміністрування податків направлено на забезпечення оперативного оброблення значних обсягів даних одночасно з мінімальними затратами фінансових та людських ресурсів. Отримана система бази даних, направлена на формування актуальної інформації про обсяги сплати податків, забезпечить прозорість здійснення бізнес-процесів.

Окремої уваги вимагає такий напрям розвитку податкової політики, як створення сприятливих інвестиційних умов.

Прагнення до створення сприятливого інвестиційного клімату та утримання макроекономічної стабільності шляхом продовження фіскальної консолідації задля подальшого економічного розвитку. Економічна модель «офшору», або т.зв. «податкового раю», може здаватися привабливою на перший погляд, а особливо в умовах політичного дискурсу, де аргументація та глибокий аналіз нерідко відходить на другий план. Натомість досвід країн-членів ЄС може стати підтвердженням

того, що імплементація економічної моделі «офшору» в Україні не призведе до залучення прогнозованого рівня інвестицій й створить перешкоди для процесу євроінтеграції [4].

Запровадження військового стану, руйнування економіки регіонів зумовили суттєві зміни у податковій політиці: тимчасового скасування оподаткування на період стабілізації діяльності підприємств, вдосконалено систему дистанційного адміністрування податків, суттєві зміни відбулись в оподаткуванні експортно-імпортних операціях з метою підтримки аграрного сектору економіки та отримання гуманітарної та військової допомоги.

ВИСНОВКИ

Податкову політику України в рамках євроінтеграційних процесів направлено на гармонізацію податкових систем країн-членів ЄС, що вимагає розроблення механізму координації їхніх змін, дотримання балансу захисту національних інтересів та впровадження європейських практик оподаткування. Важливим аспектом у цьому виступає наближення рівня оподаткування до вимог ЄС, зокрема розширення вітчизняної бази оподаткування майна і трансформація системи прямого оподаткування України. Окремої уваги вимагає перегляд системи та механізму податкових пільг, зокрема попередження непропорційного їх отримання та контроль ефективності їх впровадження для цілей вітчизняної економіки.

Вплив військового стану на податкову політику зумовив швидке реагування з впровадження низки важливих регуляторних новацій, покликаних зменшити фіскальне навантаження на бізнес та стимулювати розвиток малого підприємництва.

Враховуючи значущість імплементації Угоди про асоціацію з ЄС, актуальним напрямом подальшого розвитку податкової політики України в рамках євроінтеграційних процесів є створення стабільного нормативно-правового поля.

Список використаних джерел

1. Веремчук Д.В. Трансформація податкової політики України в умовах інтеграційних процесів: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми, 2012. 26 с.
2. Замасло О.Т. Податкова система України в умовах євроінтеграції: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.08 / Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2018, 43 с.
3. Замасло О.Т. Податкова система України: теорія, методологія, практика: монографія. Львів, 2017. 420 с.
4. Засімович І. Чи можливий «податковий рай» в Україні? Досвід функціонування офшорів в Європейському Союзі та можливі наслідки податкової конкуренції. 2019. URL: <https://spa.ukma.edu.ua/news-and-events/chy-mozhlyvyu-podatkovyyu-ray-v-ukraini-dosvid-funktsionuvannia-ofshoriv-v-yevropeyskomu-soiuzi-ta-mozhlyvi-naslidky-podatkovoi-konkurentsii/>
5. Івановська А.М. Адміністрування податків в умовах цифровізації у країнах Європейського Союзу: досвід для України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 4. С.80-84. URL: <https://doi.org/10.37634/efp.2023.4.18>
6. Крисоватий А.І., Мельник В.М., Кошук Т.В. Податкові трансформації в ЄС та податкова політика України в контексті євроінтеграції: монографія / за ред. д.е.н., проф. А.І. Крисоватого. Тернопіль, 2014. 236 с.
7. Присяжна Л. Податкові зміни, що необхідні Україні для вступу в ЄС. 2022. URL: https://biz.ligazakon.net/news/212565_podatkov-zmni-shcho-neobkhdn-ukran-dlya-vstupu-v-s
8. Старовойт Л.Л. Державне регулювання оподаткування доходів населення в умовах євроінтеграції: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / Центральноукраїнський національний технічний університет МОН України. Кропивницький, 2021. 218 с.
9. European Parliament. Digital taxation and fair competition. 2019. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633144/EPRS_BRI\(2019\)633144_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633144/EPRS_BRI(2019)633144_EN.pdf)
10. Government finance statistics — Summary tables. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-books/-/ks-ek-16-001>
11. OECD. Addressing the tax challenges of the digitalisation of the economy. 2021. URL: <https://www.oecd.org/tax/beps/addressing-the-tax-challenges-of-the-digitalisation-of-the-economy-9789264301603-en.htm>
12. Organisation for Economic Cooperation and Development. OECD/G20 Inclusive Framework on Base Erosion and Profit Shifting. 2021. URL: <https://www.oecd.org/tax/beps/oecd-g20-inclusive-framework-on-beps-compliance-monitoring.pdf>

References

1. Veremchuk D.V. Transformation of the tax policy of Ukraine in the context of integration processes: dis. abstract ... PhD in economics: 08.00.08 / State higher educational institution "Ukrainian Banking Academy of the National Bank of Ukraine". Sumy, 2012. 26 p. [in Ukrainian].
2. Zamaslo O.T. The tax system of Ukraine in the conditions of European integration: dis. abstract ... Doctor of Economics: 08.00.08 / Lviv National University named after I. Franka. Lviv, 2018, 43 p. [in Ukrainian].
3. Zamaslo O.T. Tax system of Ukraine: theory, methodology, practice: monograph. Lviv, 2017. 420 p. [in Ukrainian].
4. Zasimovych I. Is a "tax haven" possible in Ukraine? The experience of offshore operations in the European Union and the possible consequences of tax competition. 2019. URL: <https://spa.ukma.edu.ua/news-and-events/chy-mozhlyvyy-podatkovyy-ray-v-ukraini-dosvid-funktsionuvannya-ofshoriv-v-yevropeyskomu-soiuzi-ta-mozhlyvi-naslidky-podatkovoi-konkurentsii/> [in Ukrainian].
5. Ivanovska A.M. Tax administration in conditions of digitalization in the countries of the European Union: experience for Ukraine. *Economics. Finances. Law*. 2023. № 4. pp. 80-84. URL: <https://doi.org/10.37634/efp.2023.4.18> [in Ukrainian].
6. Krysovatyi A.I., Melnyk V.M., Koshchuk T.V. Tax transformations in the EU and tax policy of Ukraine in the context of European integration: monograph / ed. A.I. Krysovatyi. Ternopil, 2014. 236 p. [in Ukrainian].
7. Prysiazhna L. Tax changes necessary for Ukraine to join the EU. 2022. URL: https://biz.ligazakon.net/news/212565_podatkov-zmni-shcho-neobkhdn-ukran-dlya-vstupu-v-s [in Ukrainian].
8. Starovoit L.L. State regulation of personal income taxation in the conditions of European integration dis. ... PhD in economics: 08.00.03 / Central Ukrainian National Technical University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. Kropyvnytskyi, 2021. 218 p. [in Ukrainian].
9. European Parliament. Digital taxation and fair competition. 2019. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633144/EPRS_BRI\(2019\)633144_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633144/EPRS_BRI(2019)633144_EN.pdf)
10. Government finance statistics — Summary tables. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-books/-/ks-ek-16-001>
11. OECD. Addressing the tax challenges of the digitalisation of the economy. 2021. URL: <https://www.oecd.org/tax/beps/addressing-the-tax-challenges-of-the-digitalisation-of-the-economy-9789264301603-en.htm>
12. Organisation for Economic Cooperation and Development. OECD/G20 Inclusive Framework on Base Erosion and Profit Shifting. 2021. URL: <https://www.oecd.org/tax/beps/oecd-g20-inclusive-framework-on-beps-compliance-monitoring.pdf>

Viktorii ROMAN

PhD in Legal Sciences, Head of Carpathian Vocational College

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9882-3655>

Yaroslava SLYVKA

PhD in Economics, Associate Professor of department, Carpathian Institute of Enterprising

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0472-5071>

e-mail: sviacia@gmail.com

Pavlo MASLIANKA

postgraduate student, National Academy of Management

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2503-9208>

THE TAX POLICY OF UKRAINE WITHIN THE FRAMEWORK OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

During the decades of integration of the domestic tax policy within the framework of integration processes, it was possible to achieve many positive results, however, the long struggle in the field of detinization of the economy, the reform of pension and insurance, land legislation, the conflict of interests in creating a favorable investment climate and protecting the interests of domestic enterprises every time indicates new vectors of further development tax policy of the state.

The purpose of the paper is the analysis of the current tax policy of Ukraine within the framework of European integration processes, taking into account the influence of the state of war on the tax policy of Ukraine.

The results. The tax policy of Ukraine within the framework of European integration processes is aimed at harmonizing the tax systems of EU member countries, which requires the development of mechanism for coordinating their changes, maintaining a balance of protecting national interests and implementing European taxation practices. An important aspect in this is bringing the level of taxation closer to EU requirements, in particular the expansion of the domestic property taxation base and the transformation of the indirect taxation system of Ukraine. Revision of the system and mechanism of tax benefits requires special attention, in particular, prevention of their illegal receipt and control of the effectiveness of implementation for the purpose of the domestic economy.

The influence of martial law on tax policy led to a quick response to the introduction of a number of important regulatory innovations designed to reduce the fiscal burden on business and stimulate the development of small entrepreneurship.

Prospects. Given the significance of the implementation of the Association Agreement with the UE, the creation of the stable regulatory and legal field is an urgent direction for the further development of Ukraine's tax policy within the framework of European integration processes.

Keywords: tax policy, European integration processes, taxes, direct taxation, indirect taxation

Олена Вікторівна ЗАКАЛЕНКО

к.ю.н., доцент, Національний університет "Одеська юридична академія"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1287-8203>

e-mail: zakalenko.olena@gmail.com

Ольга Віталіївна БОЛЬШАКОВА

к.філос.н., старший викладач, Державний університет інтелектуальних технологій та зв'язку

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6415-9964>

e-mail: z0634280810@gmail.com

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ ТА ПОЗОВУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено дослідженню теоретико-методологічних аспектів правових категорій «адміністративний позов», «процесуальна форма», «процесуальна форма адміністративного судочинства», виявленню взаємозв'язку та взаємовпливу процесуальної форми та позову у адміністративному судочинстві. Визначено, що процесуальну форму адміністративного судочинства й адміністративний позов спрямовано на захист прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин. Обґрунтовано, що дотримання процесуальної форми в адміністративній судовій діяльності та позовної процесуальної форми є гарантіями забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників судового процесу.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративний позов, звернення до суду, матеріально-правова вимога, процесуальна форма, процесуальна форма адміністративного судочинства, позовне провадження, судовий захист прав

ВСТУП

Права та свободи людини і громадянина залишаються сьогодні фактично єдиною беззаперечною цінністю у сучасному плинному правовому середовищі. Як справедливо зазначає П.В. Вовк, адміністративне судочинство залишається універсальним і надійним інститутом захисту законодавчо закріплених і природних прав, законних інтересів приватних осіб, але поступово втрачає провідну роль, стає «одним із...» способів досягнення мети забезпечення верховенства права у публічно-правій сфері [2, с. 195]. Враховуючи сучасні умови розвитку України як правової держави, варто констатувати той факт, що адміністративна юстиція є тим інститутом, що покликано гарантувати захист прав людини від можливого свавілля та зловживань з боку органів влади, а ступінь його розвиненості та рівень правового забезпечення є показником демократичного та правового розвитку держави. За таких умов адміністративний позов та процесуальна форма є базовими та фундаментальними інститутами адміністративного судочинства, що виконують функцію правозахисного інструменту, що забезпечують судовий захист прав, свобод та законних інтересів громадян. На становлення сучасного інституту адміністративного позову істотно вплинуло внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства (КАС) України та впровадження такої процесуальної форми адміністративного судочинства як спрощена форма позовного провадження.

Наявні нині наукові розвідки стосовно змісту правової категорії «адміністративний позов» здебільшого зосереджені або на коментуванні положень чинного законодавства, або ж мають характер «постановки питання». Остання теза яскраво проявляється у двох моментах. По-перше, у літературі навіть немає єдиного підходу до того, що саме розуміти під поняттям «адміністративний позов». А по-друге, навчальна література із судового адміністративного процесу часто

взагалі не зупиняється на питанні сутності адміністративного позову і лише дублює окремі положення КАС України. Стосовно розуміння процесуальної форми адміністративного судочинства, то тут також немає однозначного розуміння. Так одні науковці ототожнюють процесуальну форму в адміністративному процесі та адміністративне судочинство [7, с. 50], інші вважають, що адміністративна процесуальна форма визначає детально урегульований законодавством, обов'язковий, стабільний та захищений державою правовий режим в адміністративному судочинстві, що покликаний забезпечувати свободу і справедливість, а також гарантувати дотримання прав, свобод та законних інтересів учасників процесу [2, с. 197]. Так, назріла потреба проаналізувати залежність, взаємозв'язок та взаємовплив процесуальної форми адміністративного судочинства та інституту адміністративного позову.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

На наукову проблему сутності адміністративного судочинства звертали свою увагу вітчизняні вчені-адміністративісти, серед них: В. Авер'янов, О. Бандурка, В. Бевзенко, В. Галунько, Л. Глуценко, А. Іванишук, В. Кравчук, С. Ківалов, А. Осадчий, Ю. Педько, С. Потапенко, А. Руденко, Е. Швед, Н. Шевцова, О. Яцун та ін. Дослідження окремих проблемних питань, пов'язаних саме з інститутом позову у адміністративному судочинстві, займалися такі вчені, як Ю. Битяк, М. Гаращук, В. Гродєєв, Б. Гудз, А. Комзюк, О. Константиї, О. Крупчан, Р. Куйбіда, Р. Мельник, О. Пасенюк, Ю. Педько, П. Рабінович, В. Стефанюк, В. Тимошук, Ю. Тихомиров, Н. Янюк та ін. Питання особливості процесуальної форми адміністративного судочинства стало предметом досліджень таких науковців, як П. Вовк, О. Миколенко, А. Черникова, А. Бітов, М. Демченко, Ю. Дорохіна, Є. Палій та ін. Проте слід звернути увагу на те, що комплексних робіт з питань взаємо-

зв'язку та взаємовпливу процесуальної форми та позову в адміністративному судочинстві немає, що зумовлює необхідність у проведенні нашого дослідження.

У процесі дослідження адміністративного позову та процесуальної форми застосовано різні наукові методи для повноцінного та всебічного аналізу та розв'язання обраної проблематики. Зокрема, застосовувались такі методи дослідження: діалектичний підхід, теоретичний науковий метод, емпіричний науковий метод, системний метод, структурно-функціональний і формально-логічний метод (аналіз). Теоретичний науковий метод застосовано у розгляді різнобічних поглядів стосовно визначень категорій «адміністративний позов», «форма адміністративного процесу», «процесуальна форма». Цей метод дав можливість проаналізувати різні підходи до тлумачення вищезазначених понять для визначення сутності адміністративного позову у сучасному судочинстві. Емпіричний науковий метод надав можливість структуровано розглянути тему проблемного питання за допомогою збору інформації стосовно визначення сутності та розуміння адміністративного позову та впливу факторів, наявних у суспільстві, на виникнення публічно-правових спорів. За допомогою структурно-функціонального методу чітко визначено, які саме структурні елементи були наявні у дослідженні. Формально-логічний метод і метод аналізу застосовано як прийом мислення, що дає змогу вивчити будову зв'язку впливу трансформаційних процесів в державі на зміну правової природи адміністративного позову в сучасних умовах, появи оновленої процесуальної форми у адміністративному судочинстві, та взаємозв'язок процесуальної форми та позову. Системний метод застосовано для з'ясування взаємовпливу процесуальної форми та адміністративного позову.

МЕТА статті полягає в тому, щоб на основі філософії права, теорії адміністративного права і процесу, норм законодавства та позицій вчених-адміністративістів здійснити подальший науковий розвиток категорій «адміністративний позов», «процесуальна форма адміністративного судочинства», їх взаємовплив, зв'язок та кореляція між позовом та процесуальною формою у адміністративному судочинстві.

РЕЗУЛЬТАТИ

Адміністративний позов – це звернена через адміністративний суд матеріально-правової вимоги позивача до відповідача стосовно захисту прав, свобод, інтересів чи реалізації повноважень у сфері публічних відносин шляхом вирішення публічно-правового спору на засадах рівності, диспозитивності та змагальності сторін. О.Г. Костроміна, Г.О. Бабенко також визначають адміністративний позов як матеріально-правову вимогу позивача про захист прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах, що звернена до адміністративного суду [6, с. 34]. На сьогодні адміністративний позов виконує функцію правозахисного інструменту, що забезпечує ініціювання судового захисту прав, свобод та інтересів громадян від неправомірних рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, він застосовується і як засіб реалізації владних повноважень суб'єктів у сфері публічно-правових відносин, що опосередковуються відповідним рішенням

адміністративних судів.

Зі свого боку, адміністративна процесуальна форма виступає необхідним правовим інструментом вирішення завдань адміністративного судочинства, закріплених у ст. 2 КАС України. Тобто призначенням процесуальної форми адміністративного судочинства є вирішення завдань адміністративного судочинства: захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів у здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень. Як бачимо, і процесуальну форму адміністративного судочинства, і адміністративний позов спрямовано на захист прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин. Адміністративна процесуальна форма як визначений законом порядок проведення процесуальних дій в адміністративному судочинстві, їх відповідне оформлення у процесуальних документах, забезпечує режим законності у процесі, створює умови для достовірних висновків у справі.

Наявні нині матеріально-правовий та процесуальний підходи до розуміння правової категорії «адміністративний позов», на наш погляд, є певною мірою однобокими та відповідають вимогам єдності та універсальності позову, також прихильники наведених підходів змішують такі поняття, як позов і право на позов, що дійсно може існувати у процесуальному та матеріально-правовому розуміннях.

Зі свого боку, поєднання матеріально-правового та процесуального аспекту із розуміння адміністративного позову є найбільш обґрунтованим та актуальним. Це пояснюється тим, що, з одного боку, адміністративний позов подається до суду і тому не може розглядатися виключно як вимога позивача до відповідача, а з іншого – адміністративний позов є процесуальною формою певного матеріально-правового змісту (вимога стосовно вирішення публічно-правового спору), тобто процесуально-правова форма знаходить свій прояв у пред'явленні адміністративного позову до суду, а матеріально-правову сторону становлять право на задоволення позовних вимог.

Як зазначається у літературі, важливими є твердження про те, що адміністративний позов розглядається лише у порядку позовної адміністративної процесуальної форми. Окремі дослідники ще більше поглиблюють цю тезу; зазначають, що у сучасному адміністративному судочинстві позовне провадження відбувається за загальною процесуальною формою та спрощеною процесуальною формою [7, с. 198]. За правилами загального позовного провадження розглядаються справи, які у зв'язку зі складністю, кількістю учасників та особливостями предмета доказування не можуть бути розглянуті за правилами спрощеного провадження. Правила розгляду адміністративних справ у порядку спрощеного провадження застосовуються до окремих категорій спорів, які у зв'язку зі складністю, кількістю учасників та особливостями предмета доказування не потребують проведення судового засідання, заслуховування сторін.

Пріоритетом у розгляді таких справ є швидкість та оперативність [9, с. 144].

Спрощена процесуальна форма застосовується у справах за зверненням податкових та митних органів (ст. 283 КАС України), справах про застосування санкцій (ст. 283-1 КАС України), справах за зверненням СБУ стосовно включення фізичних осіб, юридичних осіб та організацій до переліку осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності або до яких застосовано міжнародні санкції, виключення фізичних осіб, юридичних осіб та організацій з такого переліку та надання доступу до активів, що пов'язані з тероризмом та його фінансуванням, розповсюдженням зброї масового знищення та його фінансуванням (ст. 284 КАС України) [5]. Підкреслимо, що предметом судового розгляду в наведених адміністративних справах є не публічно-правовий спір, а підстави стосовно реалізації владних повноважень заявника – суб'єкта владних повноважень із застосування (скасування) примусових заходів у випадках, передбачених законом. У цьому випадку суд не вирішує публічно-правовий спір, а здійснює попередній контроль за діями, якими суттєво зачіпаються права громадян та юридичних осіб, надаючи дозвіл на застосування примусових заходів [4, с. 100]. Тож у межах цієї процесуальної форми відсутній адміністративний позов в його ординарному (звичному) розумінні.

Тож слід констатувати той факт, що позовна форма захисту має універсальний характер і має свій прояв у двох аспектах. По-перше, застосовується у вирішенні правових спорів, які виникають як у цивільних, так і в адміністративних правовідносинах, тобто в процесуальному порядку можуть захищатися будь-які суб'єктивні права та законні інтереси незалежно від особи носія цих прав, способів їх порушення та будь-яких інших передумов. По-друге, реалізується не тільки у здійсненні правосуддя, але й здійсненні деяких інших видів юрисдикційної діяльності.

Дотримання процесуальної форми в адміністративній судовій діяльності є суттєвою гарантією забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників судового процесу, гарантією встановлення істини, важливою гарантією законності судового процесу, та обґрунтованості всіх прийнятих рішень, що виносяться судом. Саме від дотримання процесуальної форми у провадженні залежить стан законності, а також забезпечення прав і свобод людини [3, с. 307]. Недотримання вимог процесуальної форми в адміністративному судочинстві є підставою для визнання того чи іншого процесуального рішення незаконним і як наслідок – його скасування.

У спеціальній юридичній літературі можна виокремити досить різні підходи та аспекти дослідження процесуальної форми адміністративного судочинства. Так, під процесуальною формою розуміється система процесуальних норм, що встановлюють сукупність вимог, які ставляться до дій учасників процесу, дотримання яких сприяє прийняттю ефективних владних актів й їх виконання. Так, процесуальна форма ототожнюється з нормами права і процесуальним правом. Можна зустріти розуміння процесуальної форми як сукупності однорідних процедурних вимог, що ставляться до дій учасників процесу і спрямовані на

досягнення результату. Відповідно з цим поглядом процесуальна форма розглядається не просто як правове поняття, а як наукова конструкція юридичного процесу. Також процесуальна форма розглядається як передбачене адміністративно-процесуальним правом можливий прояв процесуальних дій. Тим самим проводяться відмінності між процесуальним правом як системою правил і вимог, які являють собою абстрактну, ідеальну модель поведінки учасників процесу, процесуальною діяльністю як сукупністю їх процесуальних дій і можливими проявами процесуальної діяльності, тобто процесуальними формами, в яких реалізується ідеальна модель, еталон, зразок поведінки учасників процесу у провадженні за кожною конкретною справою. Окрім того, категорія адміністративної процесуальної форми застосовується як синонім поняття «адміністративний процес». Адміністративну процесуальну форму можна розглядати як систему спеціальних процесуальних правил розгляду адміністративних справ судом. Варто відмітити, що у цьому випадку йдеться про особливі правила, а не про принципи. Низка вчених дотримуються думки, згідно з якою для всіх різновидів юридичного процесу принципи повинні бути загальними, єдиними, а не виступати в ролі системи спеціальних процесуальних правил [1; 8]. Узагальнення цих підходів зводиться до того, що форма судочинства в адміністративному процесі – це встановлена законом сукупність правил, що регламентують поведінку суду і учасників процесу під час розгляду адміністративних справ, та реалізуються в межах адміністративно-процесуальних правовідносин. Водночас ці правила включають визначення наступних складників адміністративного процесу: місце та строки реалізації прав та обов'язків учасників процесу; доказова база, яка спростовує або підтверджує наявність обставин, які мають значення для вирішення спору по суті; послідовність проведення процесуальних дій та їх фіксацію [10, с. 870].

Погодимося з П.В. Вовк, що процесуальну форму судочинства слід розуміти, як центральну категорію процесуального права, правову теоретичну абстрактну конструкцію. В адміністративному судочинстві вона передбачає нормативно-правову закріпленість процедур його здійснення (виконання процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень) та умов (об'єктивних і суб'єктивних), що сприяють дотриманню цих процедур і вирішенню його завдань [3, с.307]. Процесуальна форма – це визначений законом порядок проведення процесуальних дій в адміністративному судочинстві, їх відповідне оформлення у процесуальних документах.

ВИСНОВКИ

Отже, позовна форма захисту прав, свобод, інтересів та реалізації повноважень у сфері публічно-правових відносин є процесуальною формою, що застосовується у вирішенні публічно-правових спорів у порядку адміністративного судочинства. Адміністративний позов розуміється як звернена через адміністративний суд матеріально-правової вимоги позивача до відповідача з приводу захисту прав, свобод, інтересів чи реалізації повноважень у сфері публічних відносин шляхом вирішення публічно-правового

спору на засадах рівності, диспозитивності та змагальності сторін, що здійснюється у межах процесуальної форми адміністративного судочинства. Дотримання процесуальної форми в адміністративній судовій

діяльності та позовної процесуальної форми є гарантіями забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників судового процесу, та обґрунтованості всіх рішень (ухвал), які приймаються судом.

Список використаних джерел

1. Бітов А.І. Характеристика процесуальної форми адміністративного судочинства. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1276/Bitov.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
2. Вовк П.В. Адміністративне судочинство як особлива форма здійснення правосуддя в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 195-198.
3. Вовк П.В. Процесуальна форма як гарантія дотримання прав учасників адміністративного судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 304-310.
4. Каргузова І.О. Поняття, елементи та види адміністративного позову. *Юридичний вісник*. 2013. № 3. С. 94-101.
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
6. Костроміна О.Г., Бабенко Г.О. Інститут адміністративного позову: сучасний стан та перспективи розвитку. *Правова держава*. Вип. 43. 2021. С. 28-35.
7. Куйбіда А.А. Форми адміністративного судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 73. Ч. 2. С. 43-51.
8. Миколенко О.І. Процесуальна форма в адміністративному судочинстві та проблеми законотворчості в Україні. *Правова держава*. 2018. № 29. С. 50–57.
9. Палій Є.А. Значення та особливості спрощених проваджень в адміністративному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. №1. С. 144-146.
10. Перунова О.М., Леонтьєва Л. В. Поняття, значення та складники процесуальної форми цивільного судочинства. *Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union: Collective monograph*. Riga, 2020. Ч. 2. С. 868–887.

References

1. Bitov A.I. Characteristics of the procedural form of administrative proceedings. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1276/Bitov.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (In Ukrainian).
2. Vovk P.V. Administrative proceedings as a special form of administration of justice in Ukraine. *Legal scientific electronic journal*. No. 9/2020. pp.195-198. (In Ukrainian).
3. Vovk P.V. Procedural form as a guarantee of compliance with the rights of participants in administrative proceedings. *Legal scientific electronic journal*. 2020. № 5. pp. 304-310. (In Ukrainian).
4. Kartuzova I.O. Concept, elements and types of administrative claim. *Legal Bulletin*. 2013. No. 3. pp. 94-101. (In Ukrainian).
5. Code of Administrative Justice of Ukraine dated 07/06/2005 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (In Ukrainian).
6. Kostromina O.H., Babenko H.O. Institute of administrative action: current state and development prospects. *Constitutional state*. Vol. 43. 2021. pp. 28-35. (In Ukrainian).
7. Kuibida A.A. Forms of administrative proceedings. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. 2022. Vol. 73. Part 2. pp. 43-51 (In Ukrainian).
8. Mykolenko O.I. Procedural form in administrative proceedings and problems of law-making in Ukraine. *Constitutional state*. 2018. No. 29. pp. 50–57. (In Ukrainian).
9. Paliy E.A. Significance and features of simplified proceedings in the administrative proceedings of Ukraine. *Legal scientific electronic journal*. 2019. No. 1. pp. 144-146. (In Ukrainian).
10. Perunova O.M., Leontieva L.V. Concept, meaning and components of the procedural form of civil proceedings. *Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union: Collective monograph*. Riga, 2020. Part 2. pp. 868–887. (In Ukrainian).

Olena ZAKALENKO

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, National University "Odesa Law Academy"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1287-8203>

e-mail: zakalenko.olen@gmail.com

Olha BOLSHAKOVA

PhD in Philosophy, senior lecturer, State University of Intellectual Technologies and Communication

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6415-9964>

e-mail: z0634280810@gmail.com

THE INTERCONNECTION BETWEEN THE PROCEDURAL FORM AND THE LAWSUIT IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT

Introduction. Under such conditions, the administrative lawsuit and the procedural form are the basic and fundamental institutions of administrative justice, performing the function of a human rights instrument, providing judicial protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens.

The purpose of the paper is to carry out further scientific development of the categories «administrative lawsuit», «procedural form of administrative proceedings», their mutual influence, connection and correlation between the claim and the procedural form in administrative proceedings.

Results. At the present time, the administrative lawsuit performs the function of a human rights instrument that ensures the initiation of judicial protection of the rights, freedoms, and interests of citizens against illegal decisions, actions, or inaction of subjects of authority, it is also used as a means of exercising the authority of subjects in the field of public law relations mediated by the relevant decision of administrative courts. The procedural form of administrative proceedings and an administrative lawsuit are aimed at protecting the rights, freedoms and legitimate interests of individuals, rights and interests of legal entities in the field of public legal relations.

Conclusions. Adherence to the procedural form in administrative judicial activity and the claim procedural form are guarantees of ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of the participants in the judicial process, and the validity of all decisions (decisions) made by the court.

Keywords: administrative proceedings, administrative lawsuit, appeal to court, substantive legal claim, procedural form, procedural form of administrative proceedings, legal proceedings, judicial protection of rights

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2023.6.4>
УДК 341.171

Вікторія Вячеславівна ГУЛІЦЬКА

студентка, Національний Юридичний Університет ім. Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3141-7565>
e-mail: vgulitska@gmail.com

Аліна Олегівна ПИВОВАР

студентка, Національний Юридичний Університет ім. Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0832-0407>
e-mail: a.o.pyvovar@gmail.com

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Статтю присвячено висвітленню процесу інтеграції України до Європейського Союзу: аналізу історичного шляху, порівнянню думок вітчизняних та зарубіжних спеціалістів, прогнозуванню можливих економічних та юридичних недоліків та переваг. Акцентовано увагу на тому, що нині спостерігається значний вплив міжнародних інтеграційних процесів на функціонування регіональних і державних систем, але й окремих спільнот і країн на їхню внутрішню політику. Автори дійшли висновку, що вступ України до Європейського Союзу – це складний вибір, що потребує ретельного аналізу всіх можливих наслідків та користі для країни.

Ключові слова: Право Європейського Союзу, європейська інтеграція, інтеграція України в Європейський Союз, Угода про асоціацію

ВСТУП

Тривалий період часу Україна перебувала в системі протистояння двох моделей інтеграції: європейської та євразійської. Думки серед фахівців розбігалися з того, куди їй краще інтегруватися: до Європейського Союзу (ЄС) чи до Митного Союзу. Дилема вибору країни активно обговорювалася на всіх рівнях суспільного життя. Зваживши плюси та мінуси потенційного членства у двох інтеграційних угрупованнях, Україна обрала європейський шлях свого розвитку. Цей вибір відкриває нові перспективи для співробітництва з розвиненими країнами світу, економічного розвитку, соціального прогресу та зміцнення позицій у міжнародній системі координат.

Європейська інтеграція сьогодні являє собою широкомасштабні процеси, що залучають до їх реалізації наднаціональні, міжурядові, регіональні і місцеві рівні управління, а також мобілізують міжінституційні і міжособистісні відносини. Різностороннє співробітництво з ЄС на сьогодні повною мірою відповідає природному геополітичному напрямку інтеграційної стратегії України і є одним з основних практичних засобів формування ефективної відкритої економіки. Незважаючи на те, що європейська інтеграція сьогодні являє собою широкомасштабні процеси, ще не зовсім досконало досліджено плюси та мінуси від вступу в європейський простір для економіки взагалі. Тобто однозначно неможна вважати глобалізаційні та євроінтеграційні процеси позитивним явищем.

У різноманітних дослідженнях вітчизняних спеціалістів спільної думки досі немає, тобто питання євроінтеграції України залишається актуальним.

МЕТА статті – виокремлення перспектив, аналіз процесу євроінтеграції, прогнозування можливих економічних та юридичних недоліків та переваг вступу України до ЄС.

Матеріали та методи дослідження: Роботи вчених-юристів та правників у сфері міжнародного права та

права ЄС (Л.В. Чупрій, Є. Кібець, Н. Литвин), Угода про Асоціацію з Європейським Союзом.

РЕЗУЛЬТАТИ

Вступ України до ЄС – це довготривалий та складний процес, що потребує вагомих змін у всіх сферах суспільного життя. Європейська інтеграція – це соціалізація суверенітету державами-членами ЄС, які створили спільні інститути, яким передали частину своїх національних повноважень з тим, щоб рішення у відповідних сферах спільних інтересів могли прийматися демократичним шляхом на загальноєвропейському рівні. Відносини ЄС зі своїми сусідами ґрунтуються на взаємній повазі до спільних цінностей: демократії, поваги до прав людини, верховенства права, належного врядування, принципів соціально орієнтованої ринкової економіки та сталого розвитку.

Рух у напрямку європейської інтеграції для України є способом ефективного включення її в навану систему розподілу функцій і ролей у сучасній світовій системі, більш інтенсивного включення її в міжнародне співробітництво стосовно врегулювання конфліктів і протидії новітнім загрозам міжнародній безпеці. Однак інтеграція – це не лише невід’ємний складник європейської асоціації, а також взаємовигідне співробітництво, ефективна зовнішня політика. Вона передбачає суттєві внутрішні перетворення у країні відповідно до стандартів, прийнятих інтеграційним співтовариством [1, с. 327].

Шлях до членства в ЄС розпочався у 1991 р. з визнання Європою незалежності України та її бажання стати окремою суверенною державою. Вже у 2000 р. затверджено курс України на євроінтеграцію у Програмі інтеграції України до ЄС.

Довгі роки точилися дискусії стосовно моделі інтеграції, на яку потрібно орієнтуватися – європейську чи євразійську. Поява такої суперечки пояснюється наявністю певних факторів. Л.В. Чупрій у своїх роботах зазначає, що «слід виокремити успадковану з

радянських часів нерозвиненість національної ідентичності населення України. Це тривалий час завало значній частині населення України розглядати державу як унікальну і самодостатню політичну одиницю». Науковець зазначає про іншу частину прихильників, а саме про тих, хто вважає інтеграцію до Європи єдиним шляхом розвитку України як демократичної держави. Також відомо про послідовників "третього шляху", які вбачають Україну як окрему віддалену і від Європи, і від росії країну [2, с. 119-120].

З 2007 р. розпочато переговори між Україною та ЄС стосовно укладення нової угоди. У 2008 р. на Паризькому саміті досягнуто згоди про укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка будеться на економічній інтеграції та політичній асоціації. Наприкінці 2011 р. переговори завершено, а вже на початку 2012 р. попередньо підписано угоду між Україною та ЄС.

У 2014 р. підписано політичну та економічну частину Угоди – це означало початок реалізації плану з реформування країни, що охоплювало стабілізацію всіх сфер життя та суттєвого підвищення рівня життя громадян, боротьба з корупцією, судова й виборча реформи [3, с. 931]. Тоді ж Верховна Рада України та Європейський Парламент ратифікували Угоду про асоціацію, але лише у 2017 р. вона набула чинності. Саме це і стало першим найбільшим кроком на шляху до євроінтеграції. Згідно зі ст. 1 Угоди про асоціацію з ЄС створюється асоціація між Україною, з одного боку, та Союзом і його державами-членами, – з іншого [4].

На додаток до сказаного, у 2014 р. у Постанові «Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи в цьому напрямі» зазначено, що Україна як європейська держава, яка поділяє спільну історію й цінності з країнами ЄС, має право подати заявку на набуття членства в ЄС відповідно до ст. 49 Договору про ЄС [5].

У 2019 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору)».

Агресія російської федерації проти України у 2022 р. стала чи не найбільшим поштовхом до активного обговорення питання євроінтеграції. Збройний конфлікт російської федерації на території України є вирішальним для подальшої долі не тільки вступу до ЄС, але й для майбутнього нашої держави. Росія, яка завжди блокувала та впливала на вибір України рухатися у напрямку Європи, сьогодні втратила майже всі шанси на такий вплив [6, с. 367].

28 лютого 2022 р. Президент України Володимир Зеленський, Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль та Голова Верховної Ради України Руслан Стефанчук разом підписали заявку на членство України в ЄС. Президент звернувся до лідерів європейських інституцій стосовно невідкладного приєднання України за новою спеціальною процедурою [7].

8 квітня 2022 р. голова Єврокомісії Урсула фон дер Ляен передала Президенту України опитувальник для визначення готовності держави розпочинати переговори про вступ. Першу частину Україна заповнила вже 17 квітня, другу – 9 травня 2022 р.

Для вступу до ЄС потрібно пройти 5 основних етапів:

1. Консультативний етап: триває перед поданням країною заяви про вступ. Закінчується поданням країною-претендентом заяви про вступ до ЄС.

2. Оціночний етап: триває між поданням країною заяви про вступ та початком переговорів про вступ. На цьому етапі країни намагаються якнайбільше виконати критерії членства в ЄС. Держава офіційно стає країною-кандидатом на вступ до ЄС.

3. Переговорний етап: триває від початку і до завершення переговорів про вступ. У процесі переговорів про вступ визначаються умови, на яких кожен кандидат може приєднатися до ЄС, та терміни прийняття, імплементації і правового впровадження *acquis communautaire* («спільного доробку Європейського Союзу»).

4. Ратифікаційний етап: триває між підписанням угоди про вступ та її ратифікацією. Він пов'язаний з тим щоб Європейська Рада схвалила, а Європейський Парламент надав згоду для підписання угоди про вступ. Одразу після підписання угода про вступ подається до країн, які вже є членами ЄС, та до країн-кандидатів, які зі свого боку повинні ратифікувати її, а також прийняти рішення про вступ, в деяких випадках за допомогою процедури референдуму. З огляду на зазначене, успішний хід переговорів про вступ до ЄС та навіть їх завершення не може бути повноцінним гарантом вступу країни до ЄС.

5. Імплементаційний етап: започатковується після виконання усіх ратифікаційних процедур та набуття угодою чинності. Лише після цього країна стає повноправним членом ЄС [6, с. 368].

Окрім проходження вищезазначених етапів, Україна повинна відповідати Копенгагенським критеріям. Це набір критеріїв, які встановлено ЄС для визначення, чи може країна стати членом об'єднання. Ці критерії розроблено в 1993 р. у Копенгагені і є одними з ключових критеріїв для розширення ЄС.

Перший критерій (політичний) полягає у стабільності всіх інститутів, які є гарантами реалізації прав людини, поваги та захисту прав меншин. Однак в Україні на сьогодні, на жаль, політична сфера зазнала значного краху. Адже з 2014 р. у Донецькій та Луганській областях відбуваються військові конфлікти, які є небезпечними не тільки для здоров'я й життя людей, а й для всієї ситуації в країні. Так, порушується низка прав і науковці не можуть стверджувати про демократизм та верховенство права на всій території України.

Другий критерій (економічний) полягає в наявності ефективної ринкової економіки, а також спроможність впоратись з конкурентним тиском та ринковими силами в межах ЄС.

Третій критерій (критерій членства) дотримання даного критерію є обов'язком для кожної країни-члена ЄС та полягає у здатності взяти на себе обов'язки членства включно з дотриманням цілей політичного, економічного та валютного союзу [8, с. 401].

Серед головних переваг вступу до ЄС науковці виділяють:

1. Економічні переваги: вступ України до ЄС може забезпечити її економічне зростання та розвиток. Це можливо завдяки доступу до нових ринків, збільшенню інвестицій, підвищенню технологічного рівня

та підтримці розвитку підприємництва.

2. Культурні та освітні переваги: вступ до ЄС також може допомогти Україні розвивати свою культуру та освіту. Це можливо завдяки взаємному обміну знаннями та ідеями з іншими країнами ЄС, а також завдяки програмам стипендій та обміну студентів.

3. Політичні переваги: вступ України до ЄС може забезпечити додатковий захист від агресії з боку сусідніх країн, а також допомогти у розв'язанні внутрішніх політичних проблем. Також це може допомогти Україні стати більш демократичною та прозорою країною.

Але у своїх наукових доробках вчені згадують і про недоліки, з якими має стикнутись Україна після вступу до ЄС:

1. Економічні виклики: вступ до ЄС може бути складним процесом для економіки України, особливо через необхідність адаптації до європейських стандартів та конкуренції з іншими країнами.

2. Політичні виклики: вступ до ЄС може викликати політичний натиск на Україну, зокрема з боку країн, які мають протистояти Україні, а також з боку самого ЄС, який може вимагати реформ та змін.

3. Культурні та соціальні виклики: вступ до ЄС може також створити культурні та соціальні виклики для України. Вони можуть включати зміну цінностей, традицій та способу життя, а також стикання з різними культурними нормами та стереотипами, що можуть стати проблемою для деяких українських громадян.

Список використаних джерел

1. Кібець Є., Литвин Н. Проблеми та перспективи інтеграції України в Європу. *Соціокультурні трансформації та геополітичні виклики в умовах багатопольного світу*: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2022 р.). Київ, 2022. 361 с. URL: <https://knute.edu.ua/file/MjkyMQ==/aeab74ec6510244e92897084f09340bf.pdf#page=327>
2. Чупрій Л.В. Євроінтеграційна та євроатлантичні перспективи в Україні в світлі сучасних геополітичних викликів. *Науковий журнал «Регіональні студії»*. 2022. № 28. С. 119-123. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.28.22>
3. Залізко А.О., Гречко Я.В. Перспективи вступу України до ЄС. *International scientific innovations in human life: Proceedings of XII International Scientific and Practical Conference (Manchester, United Kingdom, 8-10 June 2022)*. Manchester, 2022. С. 930-933. URL: <https://www.researchgate.net/publication/363742563>
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
5. Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/874-18#Text>
6. Макаренко Н.А. Нові перспективи вступу України до Європейського союзу: вплив російсько-української війни 2022 року на євроінтеграцію. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. С. 366-369. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/260576/256974>
7. Зеленський закликав ЄС невідкладно прийняти Україну за новою спеціальною процедурою. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/02/28/7134895/>
8. Солодкова К.А., Бойчук Д.С. Копенгагенські та мадриські критерії вступу до Європейського союзу: перспективи для України. «Молодий вчений». 2019. № 11 (75). С. 400-403. URL: <https://molodyvchenyi.ua/index.php/journal/article/view/1498/1466>

References

1. Kibets Y., Lytvyn N. Problems and prospects of Ukraine's integration into Europe. *Sociocultural transformations and geopolitical challenges in the conditions of a multipolar world*: abstracts of reports of All-Ukrainian scientific and practical conference (Kyiv, November 24, 2022). Kyiv, 2022. URL: <https://knute.edu.ua/file/MjkyMQ==/aeab74ec6510244e92897084f09340bf.pdf#page=327> (in Ukrainian).
2. Chuprii L. V. European integration and euro-atlantic perspectives of Ukraine in the light of current geopolitical challenges. *Scientific Journal "Regional Studies"*. 2022. No. 28. P. 119-123. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.28.22> (in Ukrainian).
3. Zalizko A. O., Hrechko Ya. V. Prospects of Ukraine's accession to the EU. *International scientific innovations in human life: Proceedings of XII International Scientific and Practical Conference (Manchester, United Kingdom, 8-10 June 2022)*. Manchester, 2022. С. 930-933. URL: <https://www.researchgate.net/publication/363742563> (in Ukrainian).
4. Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (in Ukrainian).
5. On confirmation of Ukraine's course towards integration into the European Union and priority measures in this direction.

Крім того, вступ до ЄС може мати певні витрати, пов'язані з необхідністю адаптації до нових європейських стандартів та правил, а також з реалізацією реформ, що вимагають значних зусиль та ресурсів.

Так, вступ України до ЄС має як позитивні, так і негативні наслідки.

Незважаючи на це, членство в ЄС може допомогти Україні забезпечити стабільність, розвиток та більш якісний життєвий рівень для своїх громадян. Остаточне рішення стосовно інтеграції України в ЄС повинно базуватися на ретельному аналізі всіх можливих наслідків та на користі для країни.

ВИСНОВКИ

З огляду на вищезазначене, шлях України є тернистим та довгим: маленькими кроками, але рух відбувається. Проблема вступу України до ЄС протягом останніх десятиліть була чи не найвагомішою та найбільш обговорюваною, але, не дивлячись на це, шанси інтегрування були досить низькими через невідповідність європейським стандартам.

Сьогодні Україна впевнено, інтенсивно та швидко прямує в омріяний ЄС. Остаточо можна зазначити лише те, що євроінтеграція створить чудові умови для формування та розвитку громадянського демократичного суспільства, надасть ширші можливості для боротьби з ворогом та розбудови оновленої України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/874-18#Text> (in Ukrainian).

6. Makarenko N.A. New prospects for Ukraine's accession to the European Union: the impact of the Russian-Ukrainian war of 2022 on European integration. *Electronic scientific publication "Analytical and comparative jurisprudence"*. 2022. pp. 366-369. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/260576/256974> (in Ukrainian).

7. Zelensky called on the EU to immediately accept Ukraine under a new special procedure. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/02/28/7134895/> (in Ukrainian).

8. Solodkova K.A., Boichuk D.S. Copenhagen and Madrid criteria for joining the European Union: prospects for Ukraine. *"Young scientist"*. 2019. № 11 (75). pp. 400-403. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/1498/1466> (in Ukrainian).

Viktoriiia HULITSKA

student, Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3141-7565>

e-mail: vgulitska@gmail.com

Alina PYVOVAR

student, Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0832-0407>

e-mail: a.o.pyvovar@gmail.com

EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

The paper is devoted to the process of Ukraine's integration into the European Union, namely, to the analysis of the historical path, comparison of opinions of domestic and foreign experts, and forecasting of possible economic and legal disadvantages and advantages. The authors analyze the economic and legislative provisions of the Association Agreement between Ukraine and the European Union.

The authors emphasize that international integration processes are currently having a significant impact on the functioning of not only regional and state systems, and the establishment of a new international order, but also on the internal policies of individual communities and countries and the daily life of each citizen. The authors note that the opinions of domestic and foreign experts on Ukraine's integration into the EU differ, reflecting different perspectives and interests. Domestic experts may focus on potential economic and political benefits, such as increased trade opportunities, access to EU funding, and increased stability. Conversely, foreign experts may take into account factors such as geopolitical considerations, regional security implications, and the impact on EU cohesion and enlargement capacity. By comparing these perspectives, a comprehensive understanding of the benefits and challenges can be achieved.

The author concludes that Ukraine's accession to the EU is a complex decision that requires a thorough analysis of all possible consequences and benefits for the country. Ukraine's integration into the European Union is a consequential decision with wide-ranging implications. The historical path, opinions of domestic and foreign experts, and an assessment of economic and legal factors are crucial for understanding the potential consequences. By carefully weighing the pros and cons, considering the interests of the country and its citizens, and seeking expert advice, Ukraine can make an informed decision that maximizes the benefits and minimizes the disadvantages of EU integration.

Keywords: European Union law, European integration, Ukraine's integration into the European Union, association agreement

Дмитро Сергійович СІЧКО

к.ю.н., доцент, Чорноморський національний університет ім. П. Могили

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7872-9120>

e-mail: ds.sichko@gmail.com

СВОБОДА ДОГОВОРУ: ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Цифрові технології вплинули на розвиток цивільно-правових відносин у галузі торгівлі, фінансових, освітніх, консалтингових послуг, сфери розваг тощо, зумовивши появу дистанційних форм оферти та акцепту. Визначено основні передумови розвитку принципу свободи договору в умовах діджиталізації економіки. Встановлено суперечливу практику суб'єктів господарювання на основі публічної оферти (публічного договору). Проаналізована практика потребує вивчення та осмислення з метою повнішого урахування у законодавстві потреб учасників цивільно-правових відносин у світі Інтернет-технологій.

Ключові слова: договірне право, електронна комерція, принцип свободи договору, публічний договір, публічна оферта

ВСТУП

Застосування цифрових технологій для автоматизації повсякденної роботи суб'єктів господарської діяльності, державних органів, установ та організацій забезпечило підвищення прозорості та ефективності процесів, сприяло доступності їх послуг (товарів) для широкого загалу, а також створило нові ринки – цифрових товарів та цифрових послуг. Також цифрові технології вплинули на розвиток цивільно-правових відносин у галузі торгівлі, фінансових, освітніх, консалтингових послуг, сфери розваг, тощо, зумовивши появу дистанційних форм оферти та акцепту. Розвиток «бізнесу у мережі» започаткував практику застосування принципу свободи договору учасниками цивільно-правових відносин у цій оновленій якості. Набутий досвід потребує вивчення та осмислення з метою повнішого урахування у законодавстві потреб учасників цивільно-правових відносин в електронній комерції.

Сучасні дослідження принципу свободи договору спрямовано на вивчення меж його дії, окреслених законодавством, діловою практикою та звичаями. Зокрема, Е.В. Вакулович, вивчаючи межі дії принципу свободи договору в укладанні публічного договору, доводить необхідність внесення змін у законодавство для врахування звичаїв ділового обороту [1, с. 26]. Зі свого боку В.М. Никифорак вивчає правозастосовну практику, норми матеріального права та звичаї ділового обороту крізь призму розумності, справедливості та добросовісності [2, с. 106]. У своїй статті Ю. Расько вивчає трансформацію принципу свободи договору в історичному процесі розвитку та досліджує його сучасний зміст за законодавством України та ЄС [3, с. 132-137].

В останні роки особливо помітною стає частка цивільно-правових досліджень з питань електронної комерції. У цьому напрямі помітними є дослідження таких науковців, як Н. Бутрин-Бока, яка торкається широкого кола питань електронної комерції: укладання електронних правочинів, застосування комерційних електронних повідомлень, забезпечення технічного захисту інформації тощо [4, с. 19-24]; С. Пилипенко, яка обґрунтувала положення про недоцільність та й не обґрунтованість виокремлення електронного договору в самостійну цивільно-правову конструкцію та ін. [5, с. 52].

Відаючи належне внеску попередників відзначимо, що відчувається брак досліджень цивільно-правових

відносин в умовах цифрової економіки. Зокрема, залишилися недостатньо дослідженими питання застосування принципу свободи договору в умовах діджиталізації суспільних відносин, зокрема стосовно публічної оферти та акцепту.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано методи системного аналізу і синтезу, діалектичний метод, метод порівняння та узагальнення. Інформаційною основою статті є наукові праці вітчизняних вчених, нормативно-правові акти, національна практика.

МЕТА статті полягає у вивченні передумов розвитку принципу свободи договору в діджиталізованій економіці.

РЕЗУЛЬТАТИ

Поява принципу свободи договору у доктрині європейського права зумовлена тим, що ця засада стала основою правового механізму забезпечення економічних прав і свобод людини. Одним із перших зразків кодифікованого акту цивільного законодавства, що містив таке положення, став Цивільний кодекс (ЦК) Франції 1804 р., ст. 1107 якого встановлювала визнання державою юридичної сили як поіменованих, так і непоіменованих договорів [6]. Цим визначено, що учасники цивільно-правових відносин можуть самостійно укладати зміст та форму правочинів (які не суперечать чинному законодавству), якщо цього потребує досягнення спільного інтересу. У цьому зв'язку принцип свободи договору став правовою основою для розвитку підприємництва та ринкової економіки у розвинених європейських країнах.

Подальша трансформація принципу переважно полягала у встановленні справедливих меж свободи договору, адже недобросовісне застосування призводило до зловживань. Прикладами є судові справи початку ХХ ст.: «Thompson v. London, Midland and Scottish Railway Co.» (1930) [7], «L'Estrange v. F. Graucob Ltd.» (1934) [8] тощо. У цих справах суд розглядав позов до недобросовісної сторони договору, яка внесла у договір пункт про «непритягнення себе до відповідальності за невиконання своїх зобов'язань», надрукувавши їх малопомітним дрібним шрифтом. Посилаючись на дію принципу свободи договору суди відмовляли у задоволенні позову.

Наведене показує, що принцип свободи договору насамперед не може застосовуватися для укладання «домовленостей», за якими одна з сторін отримуватиме необґрунтований результат. Наявність у договорі положень, які ставлять одну з сторін у заздалегідь не вигідне положення має розглядатися правосуддям як підстава визнання правочину нікчемним (як у справах «Canada Steamship Lines Ltd v The King» (1952), «Sze Hai Tong Bank Ltd. v. Rambler Cycle Co. Ltd.» (1959), «Gillespie Bros & Co Ltd v Roy Bowles Transport Ltd.» (1973)) [3, с. 134].

Важливим етапом розвитку змісту принципу свободи договору стало осмислення його співвідносності з іншими правами та свободами людини і громадянина. Так, дискусія французьких цивілістів та конституціоналістів, що тривала на межі XX-XXI ст.ст. про те, чи знаходить принцип свободи договору хоча б непряме підтвердження нормами Основного Закону, дійшла до завершення у 2016 р. з доведенням того, що свобода договору впливає із положення п. 4 Декларації прав людини і громадянина (1789): «... свобода робити все, що не є шкідливим для інших ... у межах, які забезпечують іншим ... користування такими самими правами; такі межі можуть бути визначені лише законом» [9], а також із внесенням змін до ст. 1102 ЦК Франції [10], якими встановлено, що кожен вільний укладати або не укладати договір, обирати контрагента, визначати зміст і форму договору в межах, встановлених законом.

Наведені положення відповідають загальноприйнятому розумінню принципу свободи договору, які знайшли своє втілення у чинному національному законодавстві. Зокрема, у ч. 1 ст. 627 ЦК України [11] законодавець визначає поняття свободи договору як свободу волі особи в укладенні договору, у виборі контрагента та у визначенні умов договору – якщо такі умови не суперечать чинним нормативно-правовим актам, що регулюють цивільні відносини, звичаям ділового обороту, вимогам розумності та справедливості. Також, виходячи зі змісту ст. 6 ЦК України можна говорити, що свободу договору регламентовано і в інших формах. Зокрема, це і свобода вибору форми договору, і можливість укласти договір, який не передбачено актами цивільного законодавства, а також право суб'єктів відступити від деяких положень актів цивільного законодавства і врегулювати відносини на власний розсуд.

Наведеним встановлено, що свобода волі є однією з головних ознак договірних відносин. Для застереження своїх інтересів за допомогою договорів сторони можуть активно взаємодіяти, домовлятися, досягати компромісів [1, с. 26].

Принцип свободи договору знайшов послідовне втілення у Законі України «Про електронну комерцію» [12], ч. 1 ст. 5 якого визначає, що електронна комерція здійснюється на засадах таких свобод: провадження підприємницької діяльності; вибору контрагента, електронних засобів, видів та форм діяльності; вчинення електронних правочинів.

Правовий механізм реалізації свободи вибору контрагента в мережі Інтернет розкривають положення абз. 3 ч. 1 ст. 641 ЦК України. Зі змісту норм випливає, що публічною пропозицією (офертою) укласти договір є документи (або інформація в іншій формі), відкриті для

користувачів мережі, та які містять пропозицію укласти договір (адресовану особам, що наділені відповідною правосуб'єктністю) й істотні умови пропонованого договору. Отже, публічну оферту сайту суб'єкта господарювання, викладену у вигляді окремого електронного документа, можуть доповнювати інші опубліковані відомості, які містять істотні умови договору.

Цей підхід знаходить застосування на практиці. Наприклад, у публічному договорі (оферті), який опубліковано в Інтернет-магазині Епіцентр (<https://epicentrk.ua/ua/info/terms-of-use/>) обумовлено, що товар або послуга, контактні дані Продавця (телефони та адреса), ціни на товари та послуги, а також найменування Продавця – іншої особи зазначаються на сайті або картці сайту Інтернет-магазину [13]. Аналіз публічних договорів інших Інтернет-магазинів (<https://agro-ukraine.com/>, <https://elmir.ua/ua/>, <https://www.mojo.ua/ua/> тощо), показує, що такий підхід є загальноприйнятним. Водночас деякі з цих оферт містять положення про те, що ціна товару на сайті має ознайомчий характер, а остаточною є ціна, яку вказав менеджер під час оформлення замовлення.

Порівняння вищенаведених норм з іншими положеннями законодавства показує, що окремі питання ціни товару чи послуги у договорі публічної оферти потребують детальнішого врегулювання.

По-перше, уточнення потребує вищезгадана норма абз. 3 ч. 1 ст. 641 ЦК України у частині способу подання користувачеві інформації (документа) про істотні умови договору поза договором публічної оферти: зокрема, чи є таким «документом» сторінка окремо взятого товару (картка товару)?; чи потребує інформаційний блок на такій сторінці маркування «істотні умови»?; чи не перешкоджає сприйняттю потенційним покупцем (замовником) те, що істотні умови співпраці знаходяться на різних сторінках сайту?

По-друге, Закон України «Про електронну комерцію» [12] визначає вимоги до пропозиції укласти електронний договір (ч. 1 ст. 11) та до електронного договору (ч. 2 ст. 11). Зокрема, пропозиція укласти електронний договір (оферта) має містити істотні умови, передбачені законодавством для відповідного договору, а також «... посилання на умови, що включаються до договору, шляхом перенаправлення (відсилання) до іншого електронного документа і порядок доступу до такого документа». Так, усталений практикою підхід до визначення ціни товару (послуги), а саме внесення у публічну пропозицію положення про те, що ціни на товари (послуги) визначаються продавцем самостійно та вказані на сайті Інтернет-магазину, – містить ознаки порушення вищезгаданої норми.

По-третє, важливою, але досі не врегульованою цивільним правом властивістю електронної комерції, є практика індивідуалізації істотних умов публічного договору. Такими умовами насамперед є ціна товару (послуги), розмір пропонованої знижки, умови оплати та доставки, терміни виконання замовлення тощо. Наприклад, Інтернет-магазини можуть пропонувати «миттєву знижку» для відвідувачів, які ще не здійснили покупку, але повторно відвідали цей сайт. Тоді як для відвідувачів, котрі вже зробили покупку, така пропозиція не надається.

Іншим прикладом є методи вибіркового ціноутворення на Інтернет-сторінках підприємств гостинності.

Сайти з бронювання номерів можуть пропонувати вищу ціну користувачам, які (за даними геолокації) перебувають у населеному пункті, де знаходиться такий готель, і навпаки, нижчу ціну – для відвідувачів з інших регіонів, які тільки ознайомлюються з можливостями тимчасового розміщення у цій місцевості.

Вбачається, що подібна практика порушує імперативні норми ЦК України [11] стосовно основних умов публічного договору, зокрема:

– ч. 2 ст. 633 про те, що суб'єкт електронної комерції повинен пропонувати однакові умови публічного договору для всіх споживачів, крім тих, кому за законом надані відповідні пільги;

– ч. 3 ст. 633 про те, що підприємець не може надавати перевагу одному споживачеві перед іншим щодо укладення публічного договору.

Вищенаведене вказує на необхідність чітко окреслити межі застосування свободи договору у дистанційних формах оферти та акцепту. Проте з огляду на доктринальне розуміння принципу свободи, а саме свободи укладати договір відповідно до звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості, а також з огляду на історичне значення цього принципу для економічного розвитку суспільства загалом, вважаємо, що законодавче врегулювання цих суперечностей слід проводити на засадах диспозитивності.

Зберігаючи право суб'єктів електронної комерції індивідуалізувати ціни та інші істотні умови, законодавець уникатиме обмеження свободи підприємництва та сприятиме удосконаленню конкурентного середовища в електронній комерції. Водночас технічні можливості індивідуалізувати пропозицію не є безмежними, адже оброблення персональних даних покупців (замовників послуг) суб'єктами підприємництва у комерційних цілях обмежується чинним законодавством з метою захисту прав людини і громадянина.

Втім, особливості реалізації свободи договору в умовах електронної комерції не обмежується лише маркетинговим складником. Окрім індивідуалізації істотних умов, сучасні технології створюють можливості для різноманітних зловживань, заснованих на маніпулюванні відомостями про умови та наслідки договору. Запобігання цим зловживанням передбачає накладання певних обов'язків на суб'єктів електронної комерції, які повинні докладати достатніх зусиль, щоб покупець товару (замовник послуги) сповна усвідомлював наслідки акцептування публічної оферти.

Зокрема, одним із таких обов'язків може бути своєчасне та повне інформування контрагента перед акцептуванням оферти про всі умови договору, а також про всі можливі несприятливі наслідки у разі їх порушення. Таке інформування повинне передбачати надання відомостей у такому обсязі, який дає змогу оцінити необхідність придбання товару, замовлення послуг або робіт. Наприклад, у сфері підприємництва – це інформування контрагента не лише про сприятливі для нього умови, а й про несприятливі, у вигляді додаткових санкцій, доплат, прихованих відсотків чи інших умов; у сфері гостинності та тимчасового розміщення (у світлі вищенаведеного прикладу) – це інформування

про зниження / підвищення цін залежно від терміновості бронювання номеру; у сфері споживчого кредитування – це інформування про умови споживчого кредитування, зокрема, про порядок відмови від договору про споживчий кредит (відповідно до ст.ст. 9, 16 Закону України «Про споживче кредитування» [0]).

Встановлення таких правил, з одного боку, є свідченням сумлінності суб'єкта підприємницької діяльності – творця публічної оферти, а з іншого – створює основу для усвідомленої участі в договірних відносинах замовника як апіорі «слабшої» сторони; адже саме замовника досить часто позбавлено змоги визначити умови договору, оскільки він перебуває в умовах економічної нерівності відносно продавця товару (послуги) [0, с. 106].

У зв'язку з цим певні обмеження свободи договору є необхідними для подолання нерівності сторін на етапі обговорення публічної оферти: друга сторона може розуміти стандартні умови договору, бути незадоволеною ними, проте не має змоги акцептувати оферту на кращих умовах. Пропоновані умови можуть бути прийняті або відкинута покупцем (замовником): відмовляючись від акцептування, покупець реалізовує свободу укладати чи не укладати договір, обирати контрагента тощо.

ВИСНОВКИ

Узагальнення всього вищенаведеного дає змогу констатувати, що основними передумовами розвитку принципу свободи договору в умовах діджиталізації економіки є: 1) підвищення доступності товарів, робіт та послуг, які замовляються (надаються) через мережеві технології; 2) індивідуалізація положень публічної оферти суб'єктами електронної комерції з метою досягнення вигідніших умов; 3) забезпечення своєчасного та повного інформування контрагента перед акцептуванням оферти.

Результати досліджень діяльності суб'єктів електронної комерції показують, що є поширеною практика індивідуалізації істотних умов для категорій незареєстрованих користувачів, які розрізняються на основі частотності відвідування вебсайту суб'єкта, їх геолокації, чи інших технологічних параметрів. З огляду на те, що суб'єкти діють на основі публічної оферти (публічного договору) ця практика суперечить вимогам цивільного законодавства. Проте, зважаючи на вимоги розумності та справедливості, які покладено в основу принципу свободи договору, вважаємо за доцільне розглядати таку практику (за умов функціонування такого суб'єкта в умовах конкурентного ринку) як належну. Тому законодавче врегулювання виявлених суперечностей слід провести на засадах диспозитивності.

Вважаємо обґрунтованим покладання на сторону договору-розробника публічної оферти додаткового зобов'язання сприяти другій стороні в усвідомленій участі у договірних відносинах. Таке зобов'язання, як правовий засіб забезпечення свободи волі, є необхідним для забезпечення добросовісності контрагентів в умовах цифрової економіки (особливо у сферах дистанційного споживчого кредитування, надання інших фінансових послуг, онлайн-розваг, роздрібною торгівлі тощо).

Список використаних джерел

1. Вакулович Е.В. Визначення меж дії принципу свободи договору в зобов'язальному праві (на прикладі публічного

договору). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 1. С. 24-27.

2. Никифорак В.М. Межі свободи договору крізь призму розумності, справедливості та добросовісності. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 104-111.

3. Расько Ю. Трансформація принципу свободи договору у процесі історичного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2022. № 69. С. 132-137.

4. Бутрин-Бока Н. Купівля товарів онлайн в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 2. С. 19-24.

5. Пилипенко С. Особливості правового регулювання відносин за договором, укладеним в електронній формі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №8. С. 48-53.

6. L'esprit des législateurs de 1804 quant a la liberte contractuelle. URL: <https://www.etudier.com/dissertations/l'Esprit-Des-L%C3%A9gislateurs-De-1804-Quant/546991.html>

7. Thompson v London, Midland and Scottish Railway Co. URL: https://www.iclr.co.uk/document/1890631917/casereport_49270/html

8. L'Estrange v E. Graucob Ltd. URL: <https://www.lawteacher.net/cases/lestrange-v-graucob.php>

9. L Hauchard. L'affirmation de la liberte contractuelle. URL: <https://www.lepetitjuriste.fr/l'affirmation-de-liberte-contractuelle/>

10. Article 1102 - Code civil – Legifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000032040782

11. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

12. Про електронну комерцію: Закон України від 3 вересня 2015 року № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>

13. Публічна оферта сайту Епіцентр. URL: <https://epicentrk.ua/ua/info/terms-of-use/>

14. Про споживче кредитування: Закон України від 15 листопада 2016 року № 1734-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>

References

1. Vakulovych E.V. Determination of the limits of the principle of freedom of contract in mandatory law (on the example of a public contract). *Actual problems of domestic jurisprudence*. 2020. № 1. pp. 24-27. [in Ukrainian].

2. Nykyforak V.M. Limits of freedom of contract through the prism of reasonableness, justice and good faith. *Legal Bulletin*. 2019. № 4. pp. 104-111. [in Ukrainian].

3. Rasko Yu. Transformation of the principle of freedom of contract in the process of historical development. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. "Law" series*. 2022. № 69. pp. 132-137. [in Ukrainian].

4. Butryn-Boka N. Buying goods online in Ukraine. *Actual problems of domestic jurisprudence*. 2021. № 2. pp. 19-24. [in Ukrainian].

5. Pylypenko S. Peculiarities of legal regulation of relations under a contract concluded in electronic form. *Entrepreneurship, economy and law*. 2020. № 8. pp. 48-53. [in Ukrainian].

6. L'esprit des législateurs de 1804 quant a la liberte contractuelle. URL: <https://www.etudier.com/dissertations/l'Esprit-Des-L%C3%A9gislateurs-De-1804-Quant/546991.html>

7. Thompson v London, Midland and Scottish Railway Co. URL: https://www.iclr.co.uk/document/1890631917/casereport_49270/html

8. L'Estrange v E. Graucob Ltd. URL: <https://www.lawteacher.net/cases/lestrange-v-graucob.php>

9. L Hauchard. L'affirmation de la liberte contractuelle. URL: <https://www.lepetitjuriste.fr/l'affirmation-de-liberte-contractuelle/>

10. Article 1102 - Code civil – Legifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000032040782

11. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

12. On electronic commerce: Law of Ukraine dated September 3, 2015 No. 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> [in Ukrainian].

13. Public offer of the Epicenter site. URL: <https://epicentrk.ua/ua/info/terms-of-use/> [in Ukrainian].

14. On consumer lending: Law of Ukraine dated November 15, 2016 No. 1734-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text> [in Ukrainian].

Dmytro SICHKO

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Petro Mohyla Black Sea National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7872-9120>

e-mail: ds.sichko@gmail.com

FREEDOM OF CONTRACT: PREREQUISITES FOR DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

Digital technologies influenced the development of civil-law relations in the field of trade, financial, educational, consulting services, entertainment, etc., leading to the emergence of remote forms of offer and acceptance. The development of "business on the network" initiated the practice of applying the principle of freedom of contract by participants in civil-law relations in this renewed capacity. The acquired experience needs to be studied and understood in order to take into account in the legislation the needs of participants in civil-law relations in the world of Internet technologies. The purpose of the paper is to study the prerequisites for the development of the principle of freedom of contract in the digitalized economy. Based on the research materials, it was determined that the main prerequisites for the development of the principle of freedom of contract in the conditions of digitalization of the economy are: 1) increasing the availability of goods, works and services that are ordered (provided) through network technologies; 2) individualization of the provisions of the public offer by e-commerce entities in order to achieve more favorable conditions; 3) provision of timely and complete information to the counterparty before accepting the offer. The results of research into the activities of e-commerce entities show that there is a widespread practice of individualizing essential conditions for categories of unregistered users, which differ based on the frequency of visits to the entity's website, their geolocation, or other technological parameters. Considering the fact that the subjects act on the basis of a public offer (public contract), this practice contradicts the requirements of civil legislation. However, taking into account the requirements of reasonableness and justice, which are the basis of the principle of freedom of contract, we consider it appropriate to consider such a practice (if such an entity operate in a competitive market) as appropriate. We consider it justified to place on the side of the contract developer of the public offer an additional duty to assist the other party in conscious participation in contractual relations. Such an obligation as a legal means of ensuring freedom of will is necessary to ensure the good faith of counterparties in the digital economy.

Keywords: contract law, electronic commerce, principle of freedom of contract, public contract, public offer

Ірина Петрівна СТОРОЖУК

к.ю.н., доцент, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3104-6071>

e-mail: ipastorozhuk@gmail.com

Олександр Олексійович БРИГІНЕЦЬ

д.ю.н., професор, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4058-7566>

e-mail: BriginetsO@meta.ua

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІТ-КОМПАНІЙ У ЗДІЙСНЕННІ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ (ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД)

У статті досліджено особливості оподаткування послуг ІТ-технологій в Україні. Впровадження цифрових технологій у сферу оподаткування сьогодні зумовлене необхідністю спрощення процесу оброблення податкової інформації, зменшення корупції, необхідність підвищення якості послуг, підвищення якості планування та прогнозування розвитку фіскальної системи та національної економіки в цілому. Податкова політика цифровізації ще довго залишатиметься у центрі її глобальної дискусії стосовно того, чи зміняться міжнародні правила оподаткування або все ж залишаться незмінними у середовищі, що дедалі більше змінюється.

Ключові слова: діджиталізація, податковий контроль, адміністрування податків, цифровізація, податковий рескрипт, платник податків, оподаткування юридичних осіб, альтернативні способи оподаткування

ВСТУП

Ключову роль у системі адміністративно-правового регулювання відносин, пов'язаних з процедурами податкового контролю в Україні, в умовах імплементації її законодавства у світову економіко-правову систему відіграють інформаційні технології (ІТ). Ефективне організаційно-правове регулювання діяльності стосовно своєчасного моніторингу, якісного професійного обслуговування, а також забезпечення стабільної роботи таких ІТ з урахуванням впровадження інноваційних технологій знижує ризики збоїв як на етапах збору, оброблення, накопичення, так і на етапах передавання даних, зокрема знижує число допущених помилок під час здійснення процедур податкового контролю. За таких умов якість роботи ІТ у податкових органах значною мірою може зробити систему податкових відносин між її учасниками більш зрозумілою та прозорою, знизити навантаження на роботу органів державної влади. Йдеться, наприклад, про судові органи державної влади, під час виникнення податкових спорів, органи внутрішніх справ і прокуратури, у здійсненні слідчих дій і наглядових функцій, пов'язаних з розкриттям податкових злочинів із застосуванням ІТ. У сучасних умовах нестачі фінансових ресурсів на рівні держави, суб'єктів господарювання та домогосподарств, незадовільного наповнення державного та місцевих бюджетів, бюджетів загальнодержавних спеціалізованих фондів, низької податкової культури визначення місця та ролі ІТ у системі адміністративно-правового регулювання процедур податкового контролю в Україні має високу актуальність.

МЕТА статті – визначення особливостей вирішення проблем правового регулювання функціонування ІТ-

компаній у здійсненні податкового контролю як однієї з умов розбудови сучасного демократичного суспільства.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ця робота базується на працях вітчизняних і зарубіжних вчених, а також на матеріалах періодичних видань, статистичних збірниках. У дослідженні застосовано методи аналізу і синтезу, порівняння та узагальнення, а також низку інших методів.

РЕЗУЛЬТАТИ

У сучасних умовах господарювання платники податків застосовують способи ухилення від оподаткування. Основним інструментом попередження, виявлення і припинення податкових порушень є податковий контроль. Як вірно зазначає М. Кулинич, необхідність стабілізації фінансової системи, забезпечення сталого надходження бюджетних доходів, дотримання податкової дисципліни як умови якісного виконання зобов'язань перед державою фізичними та юридичними особами зумовило відокремлення особливого напрямку державного фінансового контролю – податковий контроль [3, с. 57].

Податковий контроль належить до владного контролю, оскільки, з одного боку, він здійснюється державними органами контролю, які наділені певними владними повноваженнями стосовно підконтрольних суб'єктів, а з іншого – фінанси як економічна категорія характеризується не тільки розподільчою, але й контрольною функціями. У зв'язку з цим податковий контроль є одним з різновидів державного фінансового контролю. Податковий контроль відрізняється від інших видів державного фінансового контролю тим, що регулюється специфічними нормами законодавства, його об'єктом виступають різні види податків,

організація функціонування системи сплати податків та податкові правовідносини в цілому.

Із зародженням держави виникли податки, які в подальшому привели до виникнення податкового контролю. Так, на думку Ф.О. Ярошенко, В.Л. Павленко, у стародавні часи початковою формою податкового контролю був облік платників податків та їх майна [2, с. 47], а вже у XIX ст. продовжився процес законодавчої діяльності у сфері оподаткування й контролю і створювалися податкові органи. У сучасних умовах відбувається розширення сфери податкового контролю, збільшується кількість форм, методів і способів його здійснення, а в умовах цифровізації удосконалюються процедури його проведення, постійно змінюється законодавче регулювання оподаткування і податкового контролю. Податковий контроль розглядається за двома поглядами: як елемент державного управління податковою системою та як відокремлена основна форма адміністрування податків. Податковому контролю як відокремленому виду діяльності притаманні всі риси фінансового контролю й одночасно він має специфічні риси, які проявляються у більш вузькій сфері спрямування – діяльність з виконання податкового законодавства України. Проте обидві сторони податкового контролю знаходяться у взаємному зв'язку.

Здійснення податкового контролю в Україні має правове підґрунтя – Податковий кодекс України (ПКУ) від 02.12.2010 р. № 2755-VI (редакція станом від 25.11.2021 р.) і безпосередньо його гл.гл. 5-8, якими визначено сутність, способи здійснення та оформлення його результатів. У пп. 61.1 ст. 61 ПКУ наводиться законодавча дефініція цього правового інституту. У силу зазначеної норми податковим контролем визнається система заходів, що вживаються уповноваженими органами з контролю за дотриманням платниками податків законодавства про податки і збори в порядку, встановленому ПКУ [5, с. 92]. Податковий контроль проводиться посадовими особами податкових органів у межах своєї компетенції за допомогою податкових перевірок даних обліку і звітності, проведення фактичних перевірок та огляду приміщень та територій, що застосовуються для отримання доходу (прибутку), отримання письмових пояснень від платників податків, податкових агентів, а також в інших формах, передбачених кодексом.

Правовим підґрунтям цифровізації податкового адміністрування в Україні є ПКУ, Закони України «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» та «Про електронні довірчі послуги». Нині функціонує декілька електронних сервісів, розміщених на офіційному вебпорталі ДПС, серед яких найбільш популярним є електронний кабінет платника. Варто зауважити, що відповідно до абз. 4 п. 421.5 ст. 421 ПКУ навіть у разі реєстрації (ідентифікації) платника податків в електронному кабінеті він самостійно визначає спосіб взаємодії з контролюючим органом, а саме в загальному порядку чи в електронній формі [1, с. 73], що знижує ймовірність виникнення проблеми цифрового виключення.

Досліджуючи питання діджиталізації податкового

контролю, вартою уваги є можливість реалізації методу податкового рескрипту шляхом застосування функціоналу електронного кабінету платників, а саме опції «Листування з ДПС». Податковий рескрипт дає платнику податків право направити у податковий орган попередній запит про правомірність угоди, яку він має намір укласти і в письмовій формі отримати консультацію до укладення контракту. Діючи в рамках такого висновку, платник звільняється від можливої відповідальності за податкове правопорушення. Така процедура має на меті попередження зловживань та протиправних дій з боку суб'єктів оподаткування. Аналізуючи текст ПКУ, можна дійти висновку, що правову основу подібної процедури закріплено у вітчизняному законодавстві. Відповідно до п. 52.1 ст. 52 ПКУ платник податків має право отримати індивідуальну податкову консультацію у письмовій чи електронній формі [3, с. 58]. Консультацією є роз'яснення контролюючого органу, надане платнику податків стосовно практичного застосування окремих норм податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючий орган та зареєстроване в єдиному реєстрі індивідуальних податкових консультацій. Право може бути реалізоване шляхом формування звернення на отримання індивідуальної податкової консультації через меню «Листування з ДПС» приватної частини Електронного кабінету.

Індивідуальний підхід уповноваженого органу у тлумаченні податкового законодавства у кожній конкретній ситуації зумовлюється судовою практикою. Так, виходячи з правових позицій Верховного Суду України, зокрема сформованих у постанові від 28.01.2020 у справі № 804/8131/16, постанові від 06.05.2020 у справі № 826/27228/15 та постанові від 18.05.2020 у справі № 810/2842/16 [14-16], текст індивідуальної податкової консультації не може складатись лише з послідовного цитування законодавства, повинна містити обґрунтування застосуванням правових норм з урахуванням потреби їх застосування в фактичній ситуації та висновок з питань їх практичного застосування, а також не повинна створювати додаткових обов'язків для платника податків.

Відповідно до п. 62.1.2. ст. 62 ПКУ інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючих органів є способом реалізації податкового контролю [7, с. 67]. Інформація надається контролюючим органам періодично або на окремий письмовий запит платниками податків та податковими агентами, органами виконавчої влади, місцевого самоврядування та Національного банку України, банками, іншими фінансовими установами, органами влади інших держав, міжнародних організацій або нерезидентів. Податкова інформація зберігається у базах даних Інформаційних систем податкової служби, опрацьовується та застосовується для виконання покладених на контролюючі органи функцій та завдань, зокрема з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів. Цифровізація інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючих органів передбачає застосування новітніх цифрових технологій для автоматизації та аналізу даних. Наприклад, з 2017 р. британське управління з

податкових та митних зборів Її Величності застосовує HMRC Connect, комп'ютеризовану систему інтелектуального аналізу даних, програмне забезпечення для аналізу соціальних мереж, яка перехресно перевіряє податкові записи компаній та фізичних осіб з іншими базами даних для встановлення шахрайської діяльності. Програма поєднує в собі аналітичні інструменти, збирає інформацію, реалізує прогнозу аналітику, подібну до кредитних рейтингів, і виконує динамічний бенчмаркінг [4, с. 39]. У 2020 р. Національна податкова служба Південної Кореї оголосила про розроблення та впровадження аналітичної системи великих даних на основі штучного інтелекту, яка може аналізувати різні дані, включаючи податкові накладні, грошові надходження, касові чеки для протидії податковому шахрайству та пришвидшення реакції на факти ухилення від сплати податків [5, с. 92].

Застосування баз даних у здійсненні податкового контролю дає змогу не тільки для виявлення вже вчинених податкових правопорушень, а й для попередження порушень вчинених з необачності платників під час заповнення декларацій. Понад 45 держав принаймні частково попередньо заповнюють свої податкові декларації з податку на доходи фізичних осіб (ОЕСР, 2021). В Україні фізичні особи, які згідно із законодавством зобов'язані щорічно подавати податкову декларацію про майновий стан та доходи, а також особи, які мають право подати декларацію з метою отримання податкової знижки, та особи, які здійснюють незалежну професійну діяльність, мають можливість скористатися функцією автоматичного заповнення декларації про доходи в Електронному кабінеті платника податків. Користувач отримує частково заповнену декларацію на підставі облікових даних платника відомостей про отримані доходи, наявних у Державному реєстрі фізичних осіб та відомостей про об'єкти нерухомого чи рухомого майна. Запровадження попередньо заповнених податкових декларацій потенційно відкриває вікно можливостей для більш ефективної системи оподаткування з нижчими витратами на контроль за дотриманням законодавства та меншим ухиленням від сплати податків, тобто з підвищенням доходів державного бюджету. З іншого ж боку, попередньо заповнені декларації можуть створити нові проблеми у сфері адміністрування податків. Актуальним питанням інновації попередньо заповнених декларацій є наявність або виникнення занижених або завищених податкових зобов'язань та їхні наслідки. Платники податків із завищеними зобов'язаннями матимуть сильний стимул виправити свою декларацію, натомість тих, хто має занижені зобов'язання, дослідники передбачають меншу ймовірність внесення необхідні коригування через переконання у зв'язку між внесенням змін до попередньо заповненої податкової форми та ймовірністю зіткнутися з перевіркою [8, с. 47]. Попередньо заповнена декларація також може дати платникам податків зрозуміти, що податкове управління не знає про певну частину їхніх доходів, що потенційно може зменшити добровільне виконання податкових зобов'язань.

Ще одним напрямом діджиталізації, що має позитивно вплинути на ефективність податкового контролю, а саме у частині контролю за дотриманням законо-

давства з питань регулювання обігу готівки, є впровадження електронного чеку та електронних розрахунків. Впровадження «E-invoicing» як частини податкової політики є не тільки методом протидії шахрайству та ухиленню від оподаткування, шляхом передачі даних про розрахункові операції в реальному або майже реальному часі, а й способом економії ресурсів як з боку податкових органів, так і з боку платників податків. Відповідно до норм Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» № 265/95-ВР суб'єктам господарювання пропонується можливість застосування програмного реєстратора розрахункових операцій. Таке програмне (технічне) рішення забезпечує одноразове занесення для довгострокового зберігання на фіскальному сервері контролюючого органу підсумкової інформації про обсяг розрахункових операцій, виконаних у готівковій (або в безготівковій) формі з можливістю багаторазового зчитування та унеможливленням зміни такої інформації. Програмні реєстратори розрахункових операцій та фіскальний сервер контролюючого органу повинні забезпечувати можливість одержання в автоматичному режимі даних про електронні розрахункові документи від фіскального сервера контролюючого органу, необхідних для формування засобами програмного реєстратора розрахункових операцій та передачі до фіскального сервера контролюючого органу фіскальних звітів та електронних фіскальних звітних чеків за відповідний період [6, с. 89]. Варто зазначити, що електронним виставленням рахунків є повна заміна паперових рахунків структурованими електронними рахунками, якими обмінюються суб'єкти господарювання між собою і які автоматично обробляються. Якщо ж електронні рахунки або дані, отримані з них, застосовуються виключно для подання інформації до податкових адміністрацій, це не є суто електронним виставленням рахунків. Саму собою таку практику без реалізованого етапу обміну між суб'єктами саме в електронній формі правильніше називати просто «звітванням».

З огляду на вищевикладене, зауважимо, що незважаючи на окремі проблемні питання, з якими стикається уряд у впровадженні діджиталізації податкового адміністрування, варто відзначити можливий позитивний вплив цифровізації на ефективність здійснення податкового контролю. Зокрема, зміна формату взаємодії між податковим органом та платниками податків, підвищення прозорості та доступності податкових послуг, що здійснюється у вигляді клієнтського сервісу, змінює фокус податкового контролю з діяльності спрямованої на виявлення вчинених порушень на міри з їх попередження, що зі свого боку сприяє підвищенню рівня довіри та податкової свідомості суб'єктів оподаткування.

ВИСНОВКИ

За підсумками дослідження можна зробити висновки про те, що впровадження діджиталізації в Україні успішно розпочато. З нових векторів податково-просторових трансформацій формується комплекс новітніх цифрових податкових інструментів, спеціальних засобів та заходів податкового контролю.

Протягом тривалого часу діяльність контролюючих органів спрямована на виявлення порушень, що вже скоєно, не враховувала можливості виникнення порушень через нерозуміння складної системи оподаткування платником. Наявна система не робила акценту на здійснення роботи із запобігання виникненню порушень, роблячи ставку на те, що загроза настання відповідальності утримає суб'єктів оподаткування як від умисного шахрайства, уникнення та ухилення від сплати податків, так і від випадкових помилок. Подібна практика лише поглиблювала недовіру до контролюючих органів серед громадян та створювала умови для розвитку бізнесу в «тіньовому» секторі економіки. Як показує зарубіжна практика реалізації податкової політики, саме держави з високим рівнем довіри гро-

мадськості до контролюючих органів відрізняються відповідним високим рівнем податкової свідомості серед платників податків. Саме тому важливою є побудова двостороннього державно-приватного партнерства яке і має на меті цифровізація оподаткування та податкового контролю. Побудова якісного, клієнто-спрямованого сервісу надання послуг платникам податків на всіх етапах взаємовідносин, вдосконалення інформаційних ресурсів, підвищення рівня їх прозорості та доступності, осучаснення податкових технологій, розширення бази інформаційно-аналітичного забезпечення, впровадження нових методів і технологій податкового контролю в майбутньому стане запорукою розвитку стабільно зростаючої економіки держави.

Список використаних джерел

1. Дмитрик О.О. Правове регулювання оподаткування в умовах розвитку цифрової економіки. *Сучасні проблеми права та інноваційної економіки*: зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПРН України № 3 за матеріалами інтернет-конференції (м. Харків, 26 березня 2021 р.). Харків, 2021. С. 72–77.
2. Жосан Г. Стан розвитку діджиталізації в Україні. *Економічний аналіз*. 2020. Том 30. № 1. Ч. 2. С. 44-52.
3. Кулинич М, Матвійчук І., Сафарова А., Герасименко Т. Діджиталізація обліку, аналізу та оподаткування в системі управління підприємством. *Herald of Lviv University of Trade and Economics. Economic Sciences*. 2021. № 64. С. 57-63.
4. Латковський П.П. Цифровізація та електронне урядування – ключ до реформ в Україні. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-ти річчя проголошення незалежності України та 25-ти річчя прийняття Конституції України)*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. С.В. Ківалова: у 2 т. Одеса, 2021. Т. 2. С. 39-42.
5. Луцик А., Синютка Н. Діджиталізація фіскальних процесів: теоретичні підходи. *Економічне майбутнє України очима молодих дослідників*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 2018. С. 91-94.
6. Луцик А., Синютка Н. Податковий інструментарій фіскальної політики в умовах діджиталізації фіскального простору. *Світ фінансів*. 2019. № 1/58. С. 87-97.
7. Подольська А. Тенденції діджиталізації податкових процедур та їх вплив на методи здійснення податкового контролю. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 3. С. 67-71.
8. Тимошенко А. Оподаткування послуг в ІТ-сфері: проблеми та перспективи. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С. 46–52.

References

1. Dmytryk O.O. Legal regulation of taxation in the conditions of the development of the digital economy. *Modern problems of law and innovative economy*: coll. of science works of Research Institute PZIR NAPRN of Ukraine No. 3 according to the materials of the internet conference (Kharkiv, March 26, 2021). Kharkiv, 2021. pp. 72–77. (In Ukrainian).
2. Zhosan H. State of development of digitalization in Ukraine. *Economy analysis*. 2020. Volume 30. No. 1. Part 2. pp. 44-52. (In Ukrainian).
3. Kulynych M., Matviichuk I., Safarova A., Herasymenko T. Digitization of accounting, analysis and taxation in the enterprise management system. *Herald of Lviv University of Trade and Economics. Economic Sciences*. 2021. No. 64. pp. 57-63. (In Ukrainian).
4. Latkovskiy P.P. Digitization and e-governance are the key to reforms in Ukraine. *Science and social life of Ukraine in the era of global challenges for humanity in the digital era (on the occasion of the 30th anniversary of the declaration of independence of Ukraine and the 25th anniversary of the adoption of the Constitution of Ukraine)*: materials of the International science and practice conf. (Odesa, May 21, 2021) / ed. S. Kivalov: in 2 vol. Odesa, 2021. Vol. 2, pp. 39-42. (In Ukrainian).
5. Lutsyk A., Syniutka N. Digitalization of fiscal processes: theoretical approaches. *Economic future of Ukraine through the eyes of young researchers*: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference. 2018. pp. 91-94. (In Ukrainian).
6. Lutsyk A., Syniutka N. Tax toolkit of fiscal policy in conditions of digitalization of the fiscal space. *The world of finance*. 2019. No. 1/58. pp. 87-97. (In Ukrainian).
7. Podolska A. Tendencies of digitization of tax procedures and their influence on methods of tax control. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Issue 3. pp. 67-71. (In Ukrainian).
8. Tymoshenko A. Taxation of services in the IT sphere: problems and prospects. *Economy and the state*. 2018. No. 4. pp. 46–52. (In Ukrainian).

Iryna STOROZHUK

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3104-6071>

e-mail: ipastorozhuk@gmail.com

Oleksandr BRYHINETS

Doctor of Legal Sciences, Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4058-7566>

e-mail: BriginetsO@meta.ua

**LEGAL REGULATION OF IT COMPANIES' FUNCTIONING IN PERFORMING TAX CONTROL
(DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE)**

The paper examines the peculiarities of taxation of IT technology services in Ukraine. The introduction of digital technologies in the field of taxation today is due to the need to simplify the process of processing tax information, reduce the corruption need to improve the quality of services, improve the quality of planning and forecasting the development of the fiscal system and the national economy as a whole. Digitalization can play a key role in helping tax authorities reduce administrative costs, collect more revenue more efficiently, increase transparency and service for taxpayers, and adapt big data flows. As a result, there is a trend towards global digitalization of the tax space, digitization of tax information, and the introduction of new technologies for tax administration. In our opinion, the tax policy of digitalization will remain at the center of its global debate for a long time as to whether international tax rules will change or remain unchanged in an increasingly changing environment. The purpose of the paper is to study the impact of digitalization on the development of tax control. Researched: the trends of digitization of tax administration, such as the creation of web portals for the provision of electronic services, the introduction of an electronic check, the use of automation and data analysis to improve the efficiency of tax control, and the introduction of the practice of using pre-population of tax return. The main problems associated with these processes are outlined, namely the problems of digital exclusion, as well as the possible occurrence of under or over-tax obligations and, as a result, provoking tax avoidance and evasion. It was established that, regardless of certain problematic issues, it is worth noting the possible positive impact of digitalization on the effectiveness of tax control. In particular, changing the format of interaction between the tax authority and taxpayers, increasing the transparency and accessibility of tax services, changing the focus of tax control from activities aimed at detecting committed violations to measures for their prevention, which in turn contributes to increasing the level of trust and tax awareness of tax subjects.

Keywords: digitalization, tax control, tax administration, digitization, tax rescript, taxpayer, taxation of legal entities, alternative methods of taxation

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2023.6.7>
УДК 658.338.012

Ірина Миколаївна ЄПІФАНОВА

к.е.н., доцент, Національний університет "Одеська політехніка"
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4564-688X>
e-mail: epifodessa@gmail.com

Ангеліна Володимирівна ПАШКОВА

ст. викладач, Національний університет "Одеська політехніка"
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0974-8456>
e-mail: angelina_pashkova@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДІВНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу сучасного стану та особливостям розвитку підприємств машинобудівного сектору в Україні. У статті розглянуто виробничі та фінансові показники сектору, а також проблеми та виклики, з якими стикаються підприємства; зокрема, роль держави та міжнародну співпрацю у розвитку машинобудівного сектору, а також інновації та технологічний розвиток. Запропоновано шляхи вирішення проблем підприємств машинобудівного сектору в Україні, такі як підтримка експорту, інновацій та наукових досліджень, розвиток інфраструктури та підвищення кваліфікації працівників.

Ключові слова: машинобудівний сектор, виробничі показники, фінансові показники, інновації, технологічний розвиток, експорт, державна підтримка, міжнародна співпраця, конкурентність

ВСТУП

Машинобудівний сектор – галузь промисловості, яка спеціалізується на виробництві машин, обладнання, приладів, інструментів та інших технічних виробів, що застосовуються у різних галузях економіки, таких як сільське господарство, будівництво, транспорт, електроніка, медицина тощо. Машинобудування є однією з ключових галузей в економіці багатьох країн і має великий вплив на розвиток промисловості та національної економіки загалом.

Історія розвитку машинобудівного сектору в Україні почалася з часів індустріальної революції, коли на території України з'явилися перші машинобудівні підприємства, зокрема залізничні та вугільні заводи. У 20-х рр. ХХ ст. в Україні почали з'являтися перші підприємства, які спеціалізувалися на виробництві тракторів, сільськогосподарської техніки та інших машин.

У період Радянського Союзу машинобудівний сектор України значно розвивався, з'явилися нові заводи та підприємства, спеціалізовані на виробництві різноманітної техніки та обладнання для промисловості та інфраструктури. Зокрема, в Україні стали виробляти локомотиви, тепловози, металургійне обладнання, автомобілі та іншу техніку.

Після отримання Україною незалежності в 1991 р. машинобудівний сектор зазнав складних перетворень, пов'язаних з перехідним періодом і структурними змінами в економіці країни. Однак, незважаючи на це, в Україні продовжує розвиватися машинобудування, зокрема в галузях авіації, енергетики, металургії та інших. Сьогодні машинобудівний сектор є однією з ключових галузей української економіки і має великий потенціал для подальшого розвитку.

МЕТА роботи:

- аналіз літературних джерел та статистичних даних розвитку машинобудівного сектору в Україні;
- дослідження стану та перспектив розвитку машинобудівної галузі в Україні шляхом проведення

опитувань та інтерв'ю з фахівцями даної галузі;

- аналіз діяльності провідних машинобудівних підприємств України;
- дослідження впливу глобалізації та технологічного розвитку на машинобудівну галузь в Україні;
- вивчення досвіду розвитку машинобудівної галузі в інших країнах, зокрема в Європі та Азії.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження підприємств машинобудівного сектору можна здійснювати за допомогою різних методів, зокрема:

- аналіз фінансової звітності підприємств дає змогу оцінити фінансове становище підприємства, його прибутковість та рентабельність;
 - метод маркетингових досліджень включає в себе аналіз ринку та конкурентоспроможності продукції підприємства, вивчення потреб споживачів та їхніх уподобань, а також оцінювання ефективності маркетингових стратегій;
 - метод SWOT-аналізу дає змогу визначити сильні та слабкі сторони підприємства, а також шанси та загрози на ринку.
 - метод експертних оцінок застосовується для отримання думок та оцінок експертів у галузі машинобудування;
 - метод бенчмаркінгу передбачає порівняння результатів діяльності підприємства з результатами аналогічних підприємств на ринку;
 - метод економіко-математичного моделювання застосовується для розрахунку економічної ефективності проектів та інвестицій у машинобудівній галузі.
- Аналіз ринкової кон'юнктури є важливим етапом дослідження підприємств машинобудівного сектору в Україні. Цей аналіз передбачає вивчення стану та тенденцій ринку, а також конкурентної ситуації та можливостей для розвитку.

Один з методів аналізу ринку – SWOT-аналіз. Він дає змогу визначити сильні та слабкі сторони підприємства, а також можливості та загрози на ринку. Також важливо вивчити ринкову долю підприємства та кон-

курентів, співвідношення між попитом та пропозицією на ринку, аналізувати тенденції змін відносно обсягів продажів, цін, ринкових тенденцій та попиту на товар.

Інші методи дослідження ринкової кон'юнктури включають аналіз споживчої поведінки, маркетингові дослідження та дослідження конкурентів. Важливо також вивчити стан законодавчої бази, що регулює діяльність підприємств машинобудівного сектору [1].

РЕЗУЛЬТАТИ

1. Аналіз сучасного стану підприємств машинобудівного сектору в Україні. Опис ринкової кон'юнктури та її вплив на машинобудівний сектор є одним з ключових аспектів аналізу сучасного стану підприємств машинобудівного сектору в Україні. Ринкова кон'юнктура може визначатися різними факторами, такими як попит та пропозиція на ринку, цінова політика конкурентів, зміни законодавства тощо. У машинобудівному секторі України ринкова кон'юнктура характеризується переважно низьким рівнем попиту на вироблені товари та послуги. Це викликано, зокрема, складною економічною ситуацією в країні, недостатнім розвитком інфраструктури, недостатнім рівнем довіри до вітчизняних виробників тощо. Також на машинобудівний сектор України впливає конкуренція на ринку, яка може бути як внутрішньою (від інших українських виробників), так і зовнішньою (від іноземних виробників). Цінова політика конкурентів, якість їх продукції, а також їхні технологічні можливості можуть значно впливати на попит на продукцію вітчизняних виробників. Експорт та імпорт машинобудівних виробів також має велике значення для ринкової кон'юнктури машинобудівного сектору в Україні. Зокрема, імпорт товарів може зменшувати попит на вітчизняну продукцію, тоді як успішний експорт може допомогти збільшити виробництво та підвищити ефективність підприємств машинобудівного сектору.

Аналіз обсягу виробництва машинобудівних виробів є ще одним важливим аспектом аналізу сучасного стану підприємств машинобудівного сектору в Україні. Обсяг виробництва може бути визначено за допомогою різних показників, таких як загальний обсяг виробництва, кількість вироблених одиниць продукції, обсяг виробництва за роками тощо.

Український машинобудівний сектор за останні роки зазнав значного зниження виробництва машинобудівних виробів. Зокрема, згідно з даними Державної служби статистики України у 2020 р. загальний обсяг виробництва машин і обладнання склав 288 млрд грн, що на 4,4 % менше, ніж у 2019 р. [2]. Значний вплив на зменшення виробництва мали пандемія COVID-19, економічна криза, зниження попиту на внутрішньому та зовнішньому ринках, а також недостатні ресурси на розвиток виробництва.

Однак варто зазначити, що деякі галузі машинобудівного сектору, зокрема автомобільна та авіаційна промисловість, демонструють певний рівень зростання виробництва. Так, згідно з даними Всесвітньої організації з інтелектуальної власності, у 2020 р. Україна виробила 7 522 автівок, що на 35 % більше, ніж у 2019 р. Також важливим є зростання виробництва виробів, що пов'язані з аграрним сектором, таких як сільськогосподарські машини та обладнання.

На ринкову кон'юнктуру машинобудівного сектору в Україні впливає безліч факторів. Найбільш важливими з них є:

1. *Стан економіки країни:* відмінні показники економіки країни, такі як рівень безробіття, рівень інфляції, ВВП, рівень інвестицій можуть впливати на ринкову кон'юнктуру машинобудівного сектору.

2. *Політична ситуація у країні:* політична стабільність та безпека країни також впливають на кон'юнктуру ринку машинобудівних виробів. Нестабільність уряду або загострення конфліктів можуть призвести до зменшення інвестицій та зменшення попиту на машинобудівну продукцію.

3. *Глобальні тенденції та зміни в галузі:* зміни в галузі, такі як зміна технологічних процесів або впровадження нових матеріалів, можуть впливати на конкурентоспроможність підприємств машинобудівного сектору. Також глобальні тенденції, такі як зростання застосування екологічно чистих технологій, можуть впливати на попит на машинобудівну продукцію.

4. *Конкуренція на ринку машинобудівних виробів* також впливає на ринкову кон'юнктуру. Наявність конкурентів та їхній рівень конкурентоспроможності може визначати відсоток ринку, що займає кожен з учасників.

5. *Тарифні бар'єри та інші регуляторні обмеження:* наявність тарифних бар'єрів та інших регуляторних обмежень може обмежувати можливості вивезення та імпорту ту машинобудівних виробів із України, що може впливати на ринкову кон'юнктуру. Наприклад, у 2020 р. США ввели антидемпінгові мита на деякі українські металургійні товари, включаючи труби та арматуру. Це спричинило скорочення експорту цих товарів з України, що вплинуло на підприємства машинобудівного сектору, що застосовують такі матеріали.

6. *Конкуренція на міжнародному ринку:* зростання конкуренції з боку інших країн, які виробляють схожу продукцію, може знизити попит на українські вироби, зменшити їхню ціну та прибуток підприємств.

7. *Політична стабільність та ризик:* нестабільність уряду, військові конфлікти, торговельні спори з іншими країнами та інші події можуть призвести до зменшення інвестицій, зниження попиту на продукцію машинобудівного сектору та загрози для безпеки підприємств.

Отже, ринкова кон'юнктура машинобудівного сектору в Україні залежить від різних факторів, включаючи глобальну економічну ситуацію, зміни в попиті та пропозиції, регуляторні обмеження, конкуренцію та політичну стабільність.

За даними Державної служби статистики України у 2020 р. обсяг виробництва продукції машинобудівного сектору становив 174 млрд грн, що на 15,8% менше, ніж у 2019 р.

Зокрема, за видами продукції, найбільший внесок у загальний обсяг виробництва машинобудівних виробів мали такі групи виробів: металорізальні верстати (23,8%); трактори та сільськогосподарські машини (17,2%); машини та устаткування для металургійної промисловості (14,6%); автомобілі (13,4%); машини та устаткування для лісової та деревообробної промисловості (5,5%) [3].

Також варто зазначити, що у 2020 р. виробництво машинобудівної продукції в Україні відбувалося за рахунок роботи 784 підприємств, з яких 206 підпри-

емств належали до державної форми власності, 363 – до приватної форми власності та 215 – до іноземної форми власності [4].

Аналіз якості виробництва підприємств машинобудівного сектору в Україні зазвичай охоплює декілька аспектів, таких як технічний стан обладнання, відповідність продукції вимогам стандартів та вимогам замовників, рівень відхилень від запланованих показників тощо.

Один з ключових показників якості виробництва – це відсоток браку продукції. За даними Державної служби статистики України, у 2020 р. загальний відсоток браку в машинобудівному секторі становив 2,5 %, що є високим показником порівняно з країнами ЄС.

Також важливим аспектом якості виробництва є відповідність продукції вимогам стандартів та вимогам замовників. В Україні діє система сертифікації продукції, яка дає змогу підтвердити відповідність продукції вимогам стандартів. Однак за даними дослідження Європейської Бізнес Асоціації в Україні часто відбувається несвочасна та неповна сертифікація продукції, що може впливати на якість та безпеку застосування цієї продукції.

Технічний стан обладнання є ще одним важливим аспектом якості виробництва. За даними Національної академії наук України, у машинобудівному секторі більше 50% обладнання застаріле, що може впливати на продуктивність та якість виробництва.

Отже, можна зробити висновок, що якість виробництва підприємств машинобудівного сектору в Україні є достатньою, щоб задовольняти потреби внутрішнього ринку та експорту. Проте з погляду конкурентоспроможності на міжнародному ринку, виробництво в Україні відстає від світових лідерів.

Один з основних факторів, що впливає на якість виробництва, – це рівень технологічності обладнання та процесів. За даними Всесвітньої організації торгівлі (WTO) середній технічний рівень в Україні знаходиться на рівні країн Центральної та Східної Європи, але значно відстає від світових лідерів, таких як Японія та Німеччина.

Також слабким місцем українських виробників є застосування новітніх матеріалів та технологій. У більшості випадків, українські виробники застосовують застарілі технології та матеріали, що знижує якість та конкурентоспроможність продукції.

Важливим аспектом є якість робочої сили та професійна підготовка працівників. У більшості випадків, виробництво відбувається на застарілому обладнанні, що потребує високої кваліфікації робітників. Тому необхідно забезпечити належний рівень професійної підготовки працівників та забезпечити їх доступом до новітніх технологій та методів виробництва.

Загалом якість виробництва підприємств машинобудівного сектору в Україні потребує покращення, щоб забезпечити конкурентну позицію на міжнародному ринку та задовольнити потреби вітчизняних споживачів. Серед основних проблем можна виокремити недостатню розвиненість інноваційних технологій, застаріле обладнання та технології виробництва, недостатню кваліфікацію працівників, низький рівень автоматизації виробництва та нестачу власних науково-дослідних центрів.

З метою покращення якості виробництва необхідно впроваджувати сучасні технології та вдосконалювати технології виробництва, залучати висококваліфікованих спеціалістів та забезпечувати їхній професійний розвиток, відновлювати та модернізувати виробничі потужності, збільшувати інвестиції у науково-дослідні розробки та розширювати співпрацю з науковими установами.

Одним з ключових факторів покращення якості виробництва є впровадження системи управління якістю відповідно до міжнародних стандартів. Це дасть змогу підприємствам машинобудівного сектору України забезпечити високу якість виробництва, підвищити ефективність виробництва та зменшити витрати на виробництво.

Узагальнюючи, покращення якості виробництва підприємств машинобудівного сектору є важливим етапом на шляху до підвищення їх конкурентоспроможності та забезпечення стабільного розвитку сектору загалом.

Фінансовий аналіз є важливим складником управління підприємствами машинобудівного сектору в Україні. Дослідження фінансових показників може допомогти виявити проблемні сфери управління та розробити стратегії для покращення фінансового стану підприємств.

За даними Державної служби статистики України загальний дохід від реалізації продукції підприємств машинобудівного сектору в 2020 р. склав 194,3 млрд грн, що на 7,4% менше, ніж у 2019 р. Водночас загальні витрати підприємств збільшилися на 9,2 % до 193,6 млрд грн. Це призвело до зменшення чистого прибутку на 83,6%, до 787,5 млн грн.

Окрім загального доходу та витрат, іншим важливим фінансовим показником є рентабельність продукції. У 2020 р. рентабельність продукції підприємств машинобудівного сектору в Україні склала 0,4 %, що свідчить про те, що підприємства отримали дуже малу прибутковість порівняно з витратами на виробництво.

Також варто зазначити, що коефіцієнт заборгованості підприємств машинобудівного сектору зріс на 15,3% порівняно з 2019 р. і склав 67,3 млрд грн.

Отже, фінансовий аналіз показав, що підприємства машинобудівного сектору в Україні мають серйозні проблеми зі збалансуванням доходів та витрат, а також з рентабельністю продукції. Висока заборгованість також може створювати проблеми для стабільного фінансового стану підприємств машинобудівного сектору. Багато підприємств можуть стикатись з проблемою недостатнього фінансування в результаті заборгованості зі здійснення поставок і послуг, що може обмежити їх здатність до виконання замовлень та запровадження нових проектів.

Крім того, слабкий фінансовий стан підприємств може призвести до скорочення чисельності працівників і зменшення обсягів виробництва, що негативно впливає на розвиток сектору загалом. Також заборгованість може призвести до втрати довіри соціальних партнерів та клієнтів, що може мати довгострокові наслідки для підприємства.

Отже, важливо для підприємств машинобудівного сектору України пильно стежити за своїм фінансовим станом та забезпечувати своєчасну сплату заборгованості, щоб не тільки зберегти стабільність, але й розвива-

тись та конкурувати на ринку [5].

Ефективне застосування виробничих потужностей є ключовим фактором успішності будь-якого виробничого підприємства. Для підприємств машинобудівного сектору в Україні, ефективність застосування виробничих потужностей може бути визначено на основі таких показників:

1. *Обсяг виробництва* відображає, який обсяг продукції виробляється за певний період часу. Для ефективного застосування виробничих потужностей підприємство повинно мати високий рівень виробництва, що дає змогу максимально застосовувати наявні виробничі потужності.

2. *Утилізація виробничих потужностей* відображає відношення фактичного часу роботи обладнання до часу, який воно може працювати за своїми технічними характеристиками. Висока утилізація виробничих потужностей дає змогу досягати більшого обсягу виробництва та знижувати витрати на виробництво.

3. *Коефіцієнт завантаження виробничих потужностей* відображає відношення фактичного обсягу виробництва до максимально можливого обсягу, який може бути вироблено наявними виробничими потужностями. Високий коефіцієнт завантаження виробничих потужностей свідчить про ефективне застосування виробничих потужностей.

4. *Час від циклу виробництва до реалізації продукції* відображає час, необхідний для виготовлення продукції та її реалізації на ринку. Чим менший цей показник, тим більш ефективно застосовуються виробничі потужності підприємства.

За даними Державної служби статистики України у 2020 р. середній показник завантаженості виробничих потужностей підприємств машинобудівного сектору становив 43,6 %. Це свідчить про те, що значна частина виробничих потужностей залишається невикористаною, що зменшує ефективність виробництва і призводить до збитків. Окрім того, низька завантаженість виробничих потужностей може призвести до втрати конкурентоспроможності підприємств на ринку, оскільки інші компанії можуть забезпечувати більш швидко та ефективну виробничу діяльність.

Для порівняння, у країнах ЄС середній показник завантаженості виробничих потужностей – від 70 % до 80 %, що свідчить про більш ефективне застосування виробничих потужностей у цих країнах. Отже, для підвищення ефективності застосування виробничих потужностей необхідно розвивати відповідні стратегії та заходи на підприємствах машинобудівного сектору в Україні.

Підприємства машинобудівного сектору в Україні зіткнулися з численними проблемами та викликами в останні роки. Однією з найбільш важливих проблем є відсутність потужного ринку, що зумовлено низьким рівнем попиту на продукцію внутрішніх підприємств. Це змушує більшість підприємств зосередитися на експорті, що залежить від змінних зовнішніх ринків та забезпечення конкурентоспроможності в умовах глобалізації.

Ще однією проблемою є відсутність доступу до фінансування, що ускладнює можливість розширення виробничих потужностей та впровадження інноваційних технологій. Більшість підприємств машинобудівного

сектору мають високу заборгованість перед постачальниками та банками, що створює додаткові труднощі у залученні кредитів та інших фінансових ресурсів.

Також важливою проблемою є низький рівень інноваційності та технологічної обґрунтованості виробництва. Багато підприємств продовжують виробляти застарілу продукцію та не інвестують у розвиток нових технологій та продуктів. Це зменшує їх конкурентоспроможність на ринку та знижує їх здатність до розвитку в майбутньому [6].

Нарешті, важливим викликом для підприємств машинобудівного сектору є низький рівень кваліфікації робочої сили. Більшість підприємств мають проблеми зі залученням та утриманням висококваліфікованих фахівців, що здатних забезпечити високу якість виробництва та розвиток нових технологій. Крім того, брак кваліфікованої робочої сили може впливати на продуктивність підприємств, оскільки неспроможність знайти та зберегти належну якість працівників може знизити рівень виробництва та призвести до збитків.

Щоб вирішити цю проблему, підприємства машинобудівного сектору можуть вживати заходів для підвищення кваліфікації своїх працівників та привернення нових талановитих фахівців. До таких заходів можуть належати проведення тренінгів та семінарів, стажування, а також співпраця з університетами та колегами для привернення молодих висококваліфікованих фахівців. Крім того, підприємства можуть співпрацювати з вищими навчальними закладами для визначення потреб у ринковій компетенції та забезпечення відповідного навчання для студентів.

2. Роль держави у розвитку машинобудівного сектору. Роль держави у розвитку машинобудівного сектору має важливе значення для забезпечення сталого розвитку економіки країни та її конкурентоспроможності на міжнародному ринку. Одним з ключових напрямів державної підтримки машинобудівного сектору є міжнародна співпраця та підтримка експорту продукції. Уряд може забезпечувати підтримку експортерам шляхом укладення міжнародних договорів та укладання угод з іншими країнами, що дає змогу збільшувати зовнішньоекономічну діяльність підприємств машинобудівного сектору. Крім того, уряд може забезпечувати підтримку підприємствам у залученні іноземних інвестицій та технологій, що також сприяє розвитку конкурентоспроможного машинобудівного сектору.

Ще одним важливим напрямом державної підтримки є інновації та технологічний розвиток. Держава може забезпечувати підтримку досліджень та розвитку нових технологій у машинобудівному секторі, що дає змогу підприємствам стати конкурентоспроможними та ефективнішими. Крім того, уряд може забезпечувати фінансування програм технічної підтримки, які допомагають підприємствам впроваджувати нові технології та інновації.

Отже, державна підтримка машинобудівного сектору включає в себе низку заходів, спрямованих на забезпечення міжнародної конкурентоспроможності підприємств, розвиток нових технологій, підвищення якості продукції та забезпечення високого рівня кваліфікації робочої сили. Стосовно міжнародної співпраці та кон-

курентоспроможності, держава стимулює підприємства до участі в міжнародних виставках та ярмарках, допомагає знаходити нові ринки збуту, а також забезпечує доступ до іноземних ринків шляхом укладання міжнародних угод та співпраці з іншими країнами.

3. Шляхи вирішення проблем підприємств машинобудівного сектору в Україні. До шляхів вирішення проблем підприємств машинобудівного сектору України можна віднести:

1. *Сприяння експорту:* для підприємств машинобудівного сектору важливо мати можливість експортувати свою продукцію на зарубіжні ринки, що забезпечує збільшення обсягів продажів та прибутковості. Для цього необхідно здійснювати заходи, спрямовані на поліпшення умов доступу до зарубіжних ринків, відкриття нових ринків та підтримку українських експортерів.

2. *Підтримка інновацій та наукових досліджень:* інновації та впровадження новітніх технологій є ключовими факторами розвитку машинобудівного сектору. Для забезпечення конкурентоспроможності підприємств необхідно підтримувати наукові дослідження та інноваційні проекти, відповідно до потреб ринку та споживачів.

3. *Розвиток інфраструктури та логістики:* для підприємств машинобудівного сектору важливо мати доступ до якісної та ефективної інфраструктури, що включає дорожню мережу, залізниці, морські та авіатранспортні лінії, порти та інші об'єкти. Це дасть змогу забезпечити швидку та безперервну транспортування продукції, зменшити витрати на логістику та збільшити конкурентоспроможність.

4. *Підвищення кваліфікації працівників:* рівень кваліфікації працівників є важливим чинником успішного функціонування підприємств машинобудівного сектору. Для підвищення кваліфікації працівників необхідно розробляти та впроваджувати програми підвищення кваліфікації, залучати до навчання відомі заклади вищої освіти та провідних фахівців відповідних галузей. Також варто забезпечити доступність спеціалізованих курсів і семінарів для робітників з метою підвищення їхніх професійних знань та навичок.

У сфері розвитку інфраструктури та логістики важливо розробити інтегровану систему транспортування та логістики, яка дасть змогу зменшити витрати на транспортування та зберігання продукції, знизити час доставки та забезпечити більш ефективний рух товарів.

Список використаних джерел

1. Осадча О.О. Аналіз ринкової кон'юнктури машинобудівного сектору України: досвід, проблеми та перспективи. *Економіка та держава*. 2018. № 11. С. 20-23.
2. Виробництво промислової продукції за видами. *Державна служба статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Статистичний збірник "Машинобудування України". *Державна служба статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
4. Інвестиції в Україну та відновлення економіки. *Міністерство економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України*. URL: www.me.gov.ua
5. Архів списків боржників. *Фонд гарантування вкладів фізичних осіб*. URL: <https://fg.gov.ua/>
6. Георгієв В.О. Тенденції та перспективи розвитку машинобудування в Україні. *Економіка та держава*. 2019. № 1. С. 55-58.

References

1. Osadcha O.O. Analysis of the market situation of the machine-building sector in Ukraine: experience, problems, and prospects. *Economy and the State*. 2018. No. 11. pp. 20-23. (in Ukrainian).

Підтримка інновацій та наукових досліджень повинна бути орієнтована на створення нових технологій та матеріалів, які дадуть змогу підприємствам машинобудівного сектору бути більш конкурентними на ринку. Для цього необхідно встановити тісний зв'язок між науковими установами та підприємствами, що забезпечить швидкий та ефективний перехід від наукових досліджень до виробництва.

Сприяння експорту машинобудівної продукції може бути досягнуто шляхом укладання міжнародних договорів з іншими країнами, спрямованих на збільшення обсягів експорту та зменшення бар'єрів для в'їзду продукції на зарубіжні ринки. Також важливо проводити маркетингові дослідження, щоб знайти нові ринки збуту та розробити стратегії продажу продукції за кордоном. Загалом, розвиток машинобудівного сектору в Україні потребує комплексного підходу та рішучих дій з боку держави та підприємств. Сприятливе інвестиційне середовище, державна підтримка, збільшення експортної діяльності, розвиток інноваційних технологій та підвищення кваліфікації працівників можуть сприяти створенню конкурентоспроможного машинобудівного сектору в Україні.

ВИСНОВКИ

Український машинобудівний сектор має великий потенціал для розвитку та створення високотехнологічних продуктів, які будуть відповідати вимогам міжнародних ринків. Проте сектор стикається зі значними проблемами, які ускладнюють його розвиток.

Для розвитку машинобудівного сектору в Україні необхідно розробити та впровадити стратегії, які будуть спрямовані на підвищення ефективності виробництва, забезпечення міжнародної конкурентоспроможності, підтримку інновацій та наукових досліджень, розвиток інфраструктури та логістики, а також підвищення кваліфікації працівників. Водночас державна підтримка галузі має важливе значення для її розвитку. Необхідно створити сприятливі умови для бізнесу, забезпечити підтримку інноваційних проєктів, сприяти експорту та міжнародній співпраці.

Загалом перспективи розвитку машинобудівного сектору в Україні є досить перспективними, але для їхньої реалізації потрібні значні зусилля та велика кількість ресурсів. Однак успішний розвиток цієї галузі може стати суттєвим допомогти у забезпеченні економічного зростання та стабільності країни.

2. Production of industrial products by types. State Statistics Service of Ukraine. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian).
3. Statistical collection "Mechanical Engineering of Ukraine". State Statistics Service of Ukraine. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (in Ukrainian).
4. Investments in Ukraine and recovery of the economy. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine. URL: www.me.gov.ua (in Ukrainian).
5. Archive of lists of debtors. Deposit Guarantee Fund of Individuals. URL: <https://fg.gov.ua/>(in Ukrainian).
6. Heorhiiev V.O. Trends and prospects of machine-building development in Ukraine. *Economy and the State*. 2019. No. 1. pp. 55-58. (in Ukrainian).

Iryna YEPIFANOVA

PhD in Economics, Associate Professor, Odesa Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4564-688X>

e-mail: epifodessa@gmail.com

Anhelina PASHKOVA

Senior Lecturer, Odesa Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0974-8456>

e-mail: angelina_pashkova@ukr.net

PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF THE MACHINE-BUILDING SECTOR'S ENTERPRISES OF UKRAINE

The paper is devoted to the analysis of the current state and features of the development of enterprises in the machine-building industry of Ukraine. The purpose of the paper, based on the analysis of literary sources and statistical data, is to investigate the prospects for the development of the machine-building industry in Ukraine and to highlight the main factors affecting its development. The paper emphasizes the importance of the machine-building sector as a key branch of industry and the national economy as a whole, examines methods of research of enterprises in the machine-building sector, production and financial indicators of the industry, as well as problems and challenges faced by the business. In particular, the most important factors affecting the market situation of the machine-building sector in Ukraine, indicators of the efficiency of the use of production capacities, the role of the state and international cooperation in the development of the machine-building industry, as well as innovative and technological development will be considered. The experience of the development of the machine-building industry in other countries, in particular in Europe and Asia, was studied. The problems of the machine-building sector in Ukraine are revealed, namely: lack of a powerful market, lack of access to financing, low level of innovativeness and technological soundness of production, low level of qualification of the workforce. It was determined that the development of the machine-building sector requires a complex approach and decisive actions on the part of the state and enterprises. The need to develop and implement a strategy that will be aimed at increasing the efficiency of using and developing the potential of the machine-building sector of Ukraine and at creating high-tech products that will meet the requirements of international markets has been proven. This material will offer ways to solve the problems of enterprises in the machine-building industry of Ukraine, such as support for exports, innovations and scientific research, development of infrastructure and logistics, and improvement of employee qualifications.

Keywords: machine-building sector, production indicators, financial indicators, innovations, technological development, export, state support, international cooperation, competitiveness

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2023.6.8>
УДК 330.46:519.86

Антон Вячеславович ПОЛУХІН

аспірант, Інститут проблем моделювання в енергетиці ім. Г.С. Пухова НАНУ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3248-210X>
e-mail: opriva1@gmail.com

Катерина Юріївна РЕДЬКО

к.е.н., доцент, ДУ Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2609-3471>
e-mail: katredko@gmail.com

Яна Вікторівна СЕЛІХОВА

аспірант, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4435-6557>
e-mail: selikhova.yana@ukr.net

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ У СФЕРІ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД)

У статті досліджено проблематику функціонування паливно-енергетичного комплексу України в умовах воєнного стану. Визначено, що Україна зіткнулася з кризою у сфері енергетичної безпеки через терористичні удари росії по об'єктах критичної інфраструктури, а також розглянуто основні стратегії та механізми реагування на кризові ситуації у сфері паливно-енергетичного комплексу, які здійснюються відповідно до законодавчих та нормативних змін; проаналізовано зміни, спрямовані на гарантування безпеки постачання і доступу громадян до електроенергії під час війни й запобігання гуманітарним кризам.

Ключові слова: паливно-енергетичний комплекс, криза, воєнний стан, енергетика, безпека, енергетична стратегія, Україна, Енергетичне Співтовариство, енергоресурси, повномасштабне вторгнення

ВСТУП

Війна в Україні призводить до тисячі смертей і значних економічних проблем у всьому світі. Так, на неформальному саміті у Версалі лідери ЄС прийняли рішення зробити Європу економічно й енергетично незалежною від росії, радикально скоротити імпорт енергоресурсів із росії та значно розширити європейську оборону. Однак зростання цін на енергоносії та інші цінності впливає також і на Європу. Повномасштабне вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 р. мало значний негативний вплив на українську енергетику. Об'єкти енергетичної інфраструктури були й залишаються одними з головних цілей росії через їхнє економічне, гуманітарне й геополітичне значення.

Через рік після вторгнення росії в Україну світовий енергетичний ландшафт повністю змінився. Регіони у всьому світі зіткнулися зі стрімким зростанням цін, що неабияк вплинуло на споживачів, і все це відбувалося на геополітичному тлі, джерелом якого є енергетична безпека. До того ж світова залежність від споживання викопного палива, враховуючи нестабільність цін і ресурсів, нині в центрі уваги.

МЕТА статі – визначити шляхи подолання кризових ситуацій у сфері паливно-енергетичного комплексу в умовах воєнного стану в Україні.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Це дослідження ґрунтується на комплексному аналізі теоретичних джерел, національного й міжнародного права, низки міжнародно-правових актів, конвенцій. У вирішенні поставлених завдань застосовано загальні методи наукового пізнання: об'єктивність, всебічність, повнота, аналіз і синтез, індукція і дедукція, логічний підхід; емпіричні: спостереження, опис, порівняння, а також теоретичні методи дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ

Війна росії проти України спричиняє не лише колосальні втрати серед мирного населення, а також має руйнівний вплив на паливно-енергетичний комплекс нашої держави. Так, 26 лютого 2022 р. Міністерство енергетики України оголосило про надзвичайну кризу на ринку природного газу. У зв'язку з цим Уряд накладав численні обмеження на ринок, наприклад, примушував суб'єктів господарювання видобувати природний газ, сприяв зменшенню споживання природного газу, вимагав обов'язково переходити на інші джерела енергії тощо.

Ціни на природний газ для побутових споживачів заморожено шляхом накладання мораторію на підвищення цін, який діяв з 24 лютого 2022 р. Замороження цін скасують лише після закінчення воєнного стану. До скасування заморожування цін постачальники не можуть вдаватися до будь-яких засобів стягнення заборгованості побутових споживачів за газ, враховуючи подання до суду, примусове стягнення заборгованості, припинення постачання природного газу тощо [5].

Уряд зобов'язується компенсувати постачальникам газу різницю між їхніми фактичними витратами й доходами, отриманими від населення. Уряд також відшкодує постачальникам суми боргів населення за газ, що не може бути стягнуто через заборону збору [3].

21 квітня 2023 р. Кабінет Міністрів України (КМУ) схвалив Енергетичну стратегію України до 2050 р. [1]. Стратегія поки що не є загальнодоступною, але згідно з описом Міністерства енергетики України документ відображає цілі «Європейської зеленої угоди» й ґрунтується на принципах інтегрованого підходу до розроблення й реалізації енергетичної політики, створення умов для сталого розвитку економіки України.

Серед інших аспектів Енергетична стратегія враховує (рис. 1).

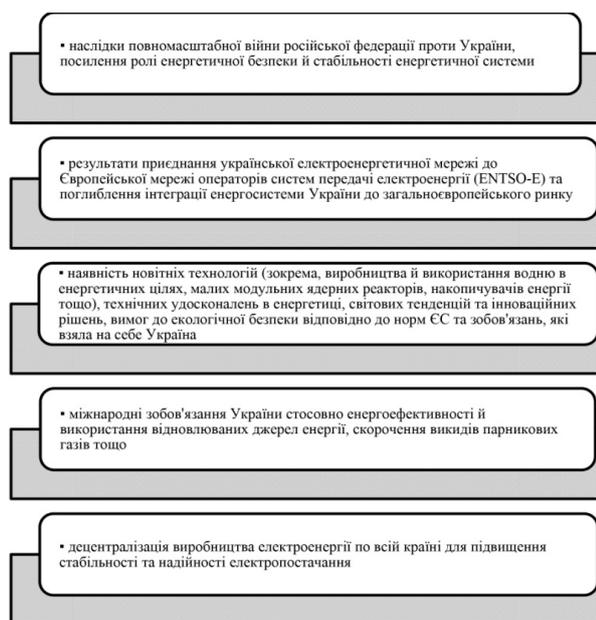

Рис. 1. Основні аспекти Енергетичної стратегії України до 2050 р.

7 квітня 2023 р. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики і комунальних послуг, (НКРЕКП) погодила сертифікацію АТ «Укртрансгаз» як оператора системи зберігання природного газу [2].

Щоб уможливити заморожування цін і гарантувати безпеку постачання і доступність природного газу для домогосподарств і виробників теплової енергії, Уряд наклав спеціальні зобов'язання з надання державних послуг (ПСО) для АТ «Укргазвидобування», державної компанії, що відповідає за видобуток 73% природного газу в Україні. Зокрема, АТ «Укргазвидобування» перебувало під ПСО стосовно продажу всього природного газу внутрішнього видобутку за фіксованою ціною 7 240 грн (приблизно 180 євро) з ПДВ за тисячу м³ Національній акціонерній компанії «Нафтогаз України» (Нафтогаз), яка надалі постачає її населенню та виробникам теплової енергії.

23 січня 2023 р. КМУ схвалив для Нафтогазу грантову угоду з Європейським банком реконструкції та розвитку на 3 млрд грн (приблизно 75 млн євро), які планують використовувати для закупівлі природного газу.

З 1 квітня 2022 р. в Україні підвищилася рентна плата за природний газ. Підвищення анонсовано ще до початку повномасштабної військової агресії та мотивовано зміною цін на природний газ на українському ринку. Підвищення рентної плати залежало від типу родовища чи свердловини. Після підвищення рентна плата динамічна й збільшується разом із ціною продажу.

Доки Україна не дозволить експорт природного газу, ціна продажу визначається як найбільша із цих трьох цін: ціна закупівлі Нафтогазу на організованих ринках, ціна закупівлі інших учасників ринку на організованих ринках або ціна UA-VTP, яка розраховується як середнє значення між Bid і Ask відповідно до звітів Argus і ICIS [10].

Також із 1 квітня 2022 р. виробникам природного газу дозволено сплачувати рентну плату не за весь обсяг видобутого природного газу, як зазвичай, а лише за обсяг, що видобуто й реалізовано. Рентна плата за

нереалізований газ і природний газ, який знаходиться у сховищах, сплачується через три місяці після закінчення воєнного стану.

Ще до повномасштабного вторгнення для ринку електроенергії встановлено певні зобов'язання з надання державних послуг (ПСО). Зокрема, комунальні зобов'язання передбачали такі ціни на електроенергію для населення:

- менше 250 кВт/місяць – 1,44 грн (0,0353 євро) за кВт*год (з ПДВ);
- більше 250 кВт*год/місяць – 1,68 грн (0,0418 євро) за кВт*год (з ПДВ).

Такі тарифи, передбачені цим ПСО, діяли до 31 травня 2023 р. З 1 червня 2023 року передбачена єдина ціна на електроенергію для населення – 2,64 грн (0,0657 євро) за кВт*год (з ПДВ).

КМУ також заборонив під час воєнного стану відключати домогосподарства від електропостачання та інших комунальних послуг, навіть за наявності боргу, і нараховувати штрафи за такий борг.

Відключення окремих категорій комерційних споживачів також потребує погодження військових адміністрацій у відповідних регіонах. До категорій захищених клієнтів належать державні й військові установи, державні лікарні, транспортні підприємства, постачальники комунальних послуг й інші, пов'язані з військовим сектором і добробутом громадян України.

25 жовтня 2022 р. НКРЕКП затвердила порядок відновлення НЕК «Укренерго» пошкоджених внаслідок бойових дій електромереж. Згідно з порядком запроваджено механізм звітування НЕК «Укренерго» про збитки перед НКРЕКП, планування та виконання ремонтів, звітування про використані на ремонт ресурси. Це також дозволяє НЕК «Укренерго» застосовувати будь-яке фінансування для відновлення мережі, враховуючи власні кошти, кошти державного бюджету, пожертвування, гуманітарну допомогу тощо [6].

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення умов для впровадження комплексної термомодернізації будівель», який набув чинності 3 серпня 2022 р., спрощує процес впровадження енергоефективних заходів у будівлях і спорудах і сприяє співпраці з Фондом енергоефективності. Зокрема, передбачається можливість залучення Фонду енергоефективності до реконструкції пошкоджених і зруйнованих будівель за погодженням із КМУ [9].

31 жовтня 2022 р. КМУ прийняв зміни до технічного регламенту щодо системи визначення вимог до екодизайну енергоспоживчої продукції та технічного регламенту стосовно вимог до екодизайну для малих, середніх і великих силових трансформаторів [7].

4 листопада 2022 р. КМУ ухвалив Порядок подання інформації про сертифікацію систем енергетичного та/або екологічного менеджменту суб'єктів господарювання.

25 листопада 2022 р. КМУ ухвалив Порядок обміну інформацією між Держенергоефективності та кваліфікаційними організаціями, який установлює механізм надання кваліфікаційними організаціями до Держенергоефективності інформації про підтвердження кваліфікації енергоефективності, аудиторів, анулювання кваліфікаційного сертифіката або відмову в

його видачі.

7 березня 2023 р. КМУ вніс зміни до порядку подання заявок на державне фінансування проєктів, які розробляються за схемою підтримки Кіотського протоколу, додавши нові додаткові критерії для проєктів, які надаватимуть перевагу комплексним проєктам, зокрема тим, які поєднують теплову енергію, модернізацію будівель разом із модернізацією теплового господарства [4].

Російські терористичні атаки на український паливно-енергетичний комплекс лише об'єднали прогресивні держави навколо України. Одним з основних завдань нині є якомога швидше відновити об'єкти критичної інфраструктури й мінімізувати шкоду від терористичних ракетних атак [8].

У березні 2022 р. Секретаріат створив Цільову групу з підтримки України, яка сприяє паливно-енергетичному комплексу. Енергетичне Співтовариство є міжурядовою організацією, мета якої полягає у створенні спільного пан'європейського енергетичного ринку. До нього входять усі 27 держав-членів ЄС, а також Боснія і Герцеговина, Албанія, Косово, Північна Македонія, Грузія, Чорногорія, Молдова, Сербія та Україна.

Енергетичне Співтовариство лише за минулий рік

доставило 50 партій критично важливого обладнання, вага якого становить близько 1 тис. тон. За допомогою цього вдалося швидше відновити такі базові громадські послуги, як тепло, вода й світло. Енергетичне Співтовариство допомогло й продовжує допомагати з логістикою необхідних матеріалів для подолання кризових ситуацій у сфері паливно-енергетичного комплексу в Україні.

ВИСНОВКИ

Отже, щоб стати більш незалежною у сфері паливно-енергетичного комплексу надалі, Україні потрібна диверсифікація, енергоефективність і швидка енергія, що відновлюється. З погляду диверсифікації Україні потрібно збільшити закупівлю скрапленого природного газу (СПГ) у таких постачальників, як США, Катар, Норвегія, африканські виробники тощо.

Крім того, Україні варто зменшити споживання енергії, а отже, її потребу в газі, нафті й вугіллі, які також загалом покривала росія. Інакше всі зусилля загрожують різкому збільшенню загальних рахунків України за електроенергію. Україна не має переходити від однієї залежності до іншої.

Список використаних джерел

1. Постанова КМУ «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року» № 373-р від 21 квітня 2023 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-enerhetychnoi-stratehii-ukrainy-na-period-do-2050-roku-373r-210423>
2. Постанова НКРЕКП «Про прийняття остаточного рішення про сертифікацію оператора газосховища» від 07 березня 2023 року № 630 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0630874-23#Text>
3. Закон України «Про особливості відносин на ринку природного газу та у сфері тепlopостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування» від 29 липня 2022 року № 2479-IX, ч. 1 ст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2479-20#Text>
4. Кириленко О.В. Особливості роботи Об'єднаної енергетичної системи України в синхронному режимі з європейською континентальною енергетичною системою. *Вісник НАН України*. 2022. № 5. С. 39-44.
5. У Міненерго розказали, які ТЕЦ постраждали через війну в Україні. URL: <https://www.unian.ua/economics/energetics/roboata-tecv-ukrajini-yaki-tec-postrazhdali-cherez-viynu-vukrajini-novini-sogodni-11763043.html>.
6. Кабмін включив будівництво 6-го блоку Слов'янської ТЕС у перелік пріоритетних проєктів. URL: <https://expro.com.ua/novini/kabmn-vklyuchivbudnictvo-6-go-bloku-slovyansko-tes-u-perelkproritetnih-proktv>
7. Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку систем накопичення енергії. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/219439.htmlhttps://expro.com.ua/novini/kabmn-vklyuchivbudnictvo-6-go-bloku-slovyansko-tes-u-perelkproritetnih-proktv>.
8. Пирожков С.І. Про національну доповідь НАН України «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз». *Вісник НАН України*. 2022. № 5. С. 45-55.
9. Геєць В.М. Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ. *Вісник НАН України*. 2022. № 5. С. 30-38.
10. World Energy Outlook. International energy agency. 2022. URL: <https://iea.blob.core.windows.net/assets/830fe099-5530-48f2-a7c1-11f35d510983/WorldEnergyOutlook2022.pdf>

References

1. Resolution of the CMU "On approval of the Energy Strategy of Ukraine until 2050" No. 373-p dated 21 April 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-enerhetychnoi-stratehii-ukrainy-na-period-do-2050-roku-373r-210423> (in Ukrainian).
2. Resolution of the NEURC "On adopting the final decision on the certification of the gas storage operator" No. 630 dated 07 April 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0630874-23#Text> (in Ukrainian).
3. Law of Ukraine "On peculiarities of relations on the natural gas market and in the heat supply sphere during martial law and following renewal of their functioning" dated 29 July 2022 No. 2479-IX, Article 1(2). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2479-20#Text> (in Ukrainian).
4. Kyrylenko O.V. Characteristics of the work of the United Power System of Ukraine in synchronous mode with the Continental European Power System. *Bulletin of NASU*. 2022. № 5. pp. 39-44. (in Ukrainian).
5. The Ministry of Energy told which CHP plants were damaged by the war in Ukraine (2022). URL: <https://www.unian.ua/economics/energetics/roboata-tecv-ukrajini-yaki-tec-postrazhdali-cherez-viynu-vukrajini-novini-sogodni-11763043.html>. (in Ukrainian).
6. The Cabinet of Ministers included the construction of the 6th unit of the Sloviansk TPP in the list of priority projects (2022). URL: <https://expro.com.ua/novini/kabmn-vklyuchivbudnictvo-6-go-bloku-slovyansko-tes-u-perelkproritetnih-proktv> (in Ukrainian).
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On amendments to some laws of Ukraine regarding the development of energy storage systems". URL:

<https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/219439.html><https://expro.com.ua/novini/kabmn-vklyuchivbudvniectvo-6-go-bloku-slovyansko-tes-u-perelkproritnih-proktv>. (in Ukrainian).

8. PyrozHKov S.I. On the National Report of the NAS of Ukraine «National resilience of Ukraine: hybrid threats challenge response and prevention strategy». *Bullention of NASU*. 2022. № 5. pp. 45-55. (in Ukrainian).

9. Heiets V.M. On the assessment of Ukraine's economic losses due to the armed aggression of the Russian Federation. *Bullention of NASU*. 2022. № 5. pp. 30-38. (in Ukrainian).

10. World Energy Outlook. International energy agency. 2022. URL: <https://iea.blob.core.windows.net/assets/830fe099-5530-48f2-a7c1-11f35d510983/WorldEnergyOutlook2022.pdf>

Anton POLUKHIN

postgraduate student, G.E. Pukhov Institute for Modelling in Energy Engineering of National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3248-210X>

e-mail: opriva1@gmail.com

Kateryna REDKO

PhD in Economics, Associate Professor, Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential and Science History Studies of National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2609-3471>

e-mail: katredko@gmail.com

Yana SELIKHOVA

postgraduate student, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4435-6557>

e-mail: selikhova.yana@ukr.net

THE WAYS TO OVERCOME THE CRISIS SITUATIONS IN THE FUEL AND ENERGY COMPLEX FIELD UNDER MARTIAL LAW (UKRAINIAN EXPERIENCE)

The article reveals the problems of functioning of the fuel and energy complex of Ukraine under martial law. It was determined that Ukraine faced a crisis in the field of energy security due to Russian terrorist attacks on well infrastructure facilities, as well as the main strategies and mechanisms of response to crisis phenomena in the field of the fuel and energy complex, which are carried out through legislative and regulatory changes, were investigated; analyzed changes aimed at ensuring the security of supply and access of citizens to energy during wartime and preventing humanitarian crises. The article provides an overview of the adopted legislative changes in the field of the Ukrainian fuel and energy complex, defines the role of the Energy Community, which helps Ukraine to restore critical infrastructure objects faster and minimize damage from terrorist missile attacks, and also helps with the logistics of necessary materials to overcome crisis phenomena. It is noted that in order to become more independent in the field of fuel and energy complex in the future, Ukraine needs diversification, energy efficiency and fast renewable energy. From the point of view of diversification, Ukraine needs to increase its purchases of liquefied natural gas (LNG) from such suppliers as the USA, Qatar, Norway, African producers and others. Ukraine was able to pass the heating period 2022/2023. And this result was ensured by the heroic efforts of gas workers, heat workers, electricians, employees of the State Emergency Service, transport and logistics. The power industry held on, albeit at a high cost — unfortunately, there were casualties among repairmen, operating personnel, and engineering staff, not to mention the damaged and destroyed infrastructure. At present, the global energy crisis is not over yet, therefore, it is extremely necessary to consolidate the efforts of the entire civilized world to avoid possible negative bifurcations in the further development of the situation, in particular, to prevent options and conditions under which this crisis can turn into a global political crisis. Ukraine needs to take into account the energy development trends of the world and Europe and focus on decentralized and distributed "green" energy.

Keywords: fuel and energy complex, crisis, martial law, energy, security, energy strategy, Ukraine, Energy Community, energy resources, full-scale invasion

Максим Миколайович ЗАБАШТАНСЬКИЙ

д.е.н., професор, директор, ННІ бізнесу, природокористування і туризму, Національний університет "Чернігівська політехніка"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9417-0163>

e-mail: mazani@ukr.net

Олена Володимирівна ПЕТРУШКА

к.е.н., доцент, Західноукраїнський національний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2065-8825>

e-mail: petrushka888@ukr.net

РОЗВИТОК ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У МІЖНАРОДНІЙ ПРАКТИЦІ

У статті розглянуто зарубіжний досвід створення та функціонування системи управління проектами державно-приватного партнерства (ДПП). У ході дослідження авторами виділено основні форми реалізації державно-приватного партнерства в різних країнах та можливість застосування досвіду ДПП розвинутих країн у вітчизняній практиці. На основі зібраних даних, а також під час вивчення накопиченого у сфері державно-приватного партнерства практичного досвіду визначено основні принципи функціонування системи державного управління проектами ДПП. Авторами розглянуто можливість вдосконалення механізму державно-приватного партнерства в Україні із врахуванням позитивного досвіду іноземних держав.

Ключові слова: державно-приватне партнерство; моделі взаємодії держави та бізнесу; зарубіжний досвід управління державно-приватним партнерством

ВСТУП

Низка невизначеностей у світовій економіці, такі як руйнування архітектури світової торгівлі, дестабілізація світового енергетичного ринку, соціально-економічні наслідки пандемії коронавірусу актуалізують необхідність диверсифікації вітчизняної економіки в умовах трансформації світогосподарських зв'язків. Одним з антикризових інструментів, що дають змогу економіці протистояти негативним трендам, що склалися, а також забезпечити і зміцнити свій суверенітет, є державно-приватне партнерство (ДПП). Проте у сучасних українських реаліях потенціал ДПП є слабозрозумим, недооціненим та має обмежену сферу застосування.

Однак світова теорія та практика свідчать про те, що співпраця держави та бізнесу в рамках ДПП є, на відміну традиційних форм взаємодії сторін, реально дієвим механізмом стимулювання залучення інвестицій, сучасного, високоякісного обслуговування населення, прискореного розвитку інфраструктури та стабілізації економіки загалом.

На сьогодні немає універсальної моделі державного управління сферою ДПП. Кожна країна поступово розвиваючись обирає індивідуальний шлях розвитку відповідно до пріоритетних завдань та цілей, діючих програм розбудови економіки, чим формує власні національні моделі управління ДПП.

МЕТА роботи полягає у дослідженні зарубіжного

досвіду функціонування державно-приватного партнерства, вивченні його особливостей та імплементація позитивних напрацювань іноземних держав у вітчизняну практику.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою дослідження є аналіз наукових статей, монографій вітчизняних та зарубіжних вчених, статистичних даних та нормативно-правових актів, ресурси мережі Інтернет. У дослідженні застосовано методи аналізу та синтезу, порівняння та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Вивчення міжнародного досвіду формування відносин партнерства держави та приватних компаній дає змогу зазначити, що, незважаючи на низку особливостей, які є у кожній країні, можна виділити декілька базових моделей співробітництва держави та приватного сектору, які характеризуються конкретними формами власності, управління та технологією фінансування. Перелік основних моделей ДПП, поширених у світовій практиці, а також їхні особливості подано у табл. 1.

Проекти ДПП широко застосовуються у Великій Британії, США, Австралії, Канаді, Німеччині, Франції, Угорщині, Китаї, Іспанії та Ірландії, де ДПП є базовою умовою ефективного та стабільного розвитку економічної системи.

Таблиця 1 – Базові моделі державно-приватного партнерства у світі (складено автором на основі [1, с. 180-186])

Моделі ДПП	Особливості здійснення
модель оператора	фінансування та управління приватною компанією за наявності приватно-державної власності
модель кооперації	приватно-державне фінансування та управління за наявності змішаної форми власності (приватно-державної)
модель концесії	спільне фінансування та управління за наявності державної власності
договірна модель	приватне фінансування та управління за наявності приватної власності
модель лізингу	приватно-державне фінансування та управління за наявності приватної власності на об'єкт контракту в межах ДПП

Успішними прикладами ДПП стали проекти у сфері залізничного транспорту: Tunnel Rail Link (Велика Британія), високошвидкісна магістраль HSL Zuid (Нідерланди), лінія Oresund (Данія-Швеція). Із застосуванням механізму ДПП закінчено і такі складні проекти, як національні аеропорти у Гамбурзі та Варшаві, Центральний парк у Нью-Йорку, окремі гілки метрополітену у Лондоні, Євротунель під протокою Ла-Манш, Сіднейський портовий тунель, міст Конфедерації у Канаді тощо.

Досвід партнерських відносин влади та бізнесу в економічно розвинених країнах активно спрямовується на нові, традиційно державні галузі, що, зі свого боку, підтверджує помилковість штучного обмеження пріоритетних для ДПП сфер господарювання. Наприклад, британська практика показує, що навіть в інфраструктурних галузях, прерогатива в яких завжди залишалася за державою (правоохоронна та пенітенціарна системи, оборонний комплекс), активно залучаються досвід, знання та ресурси приватного бізнесу. Крім того, останніми роками в США можна спостерігати застосування механізмів ДПП у космічній сфері [2].

У кожній державі ДПП перебуває на різному ступені розвитку, має свої відмінні риси: найбільш прийнятні форми, галузеві особливості, правове та інституційне середовище. Більш детальне вивчення зарубіжного досвіду показало, що у кожній з країн є своя найбільш пріоритетна галузь застосування ДПП. Так, у США такою галуззю є автодороги, у Великій Британії – охорона здоров'я та освіта, у Німеччині – освіта, в Італії, Канаді та Франції – охорона здоров'я [1, с. 178]. У тих країнах, які характеризуються наявністю ринкової економіки, високим рівнем продуктивності праці та рівнем споживання ВВП на душу населення, де державою гарантується високий рівень соціального захисту, де велика середня тривалість життя та спостерігається висока якість медичного обслуговування та освіти, ДПП застосовується найчастіше у галузях охорони здоров'я та освіти, що визначено політикою держави.

Охарактеризуємо особливості партнерських відносин влади та бізнесу у низці економічно розвинених країн. Так, наприклад, частка проектів ДПП у загальному обсязі інфраструктурних інвестицій у Франції сягає 12 %. За даними Світового банку за період 2017-2021 рр. у Франції реалізовано близько 80 проектів ДПП на загальну суму понад 13 млрд євро. Так, Франція є безумовним лідером за цим показником [2]. Крім цього, у Франції розроблено та якісно структуровано нормативно-правову базу у сфері ДПП. З метою надання консультативної допомоги органам влади на всіх етапах реалізації проектів діє Центр підтримки ДПП, фінансування діяльності якого здійснюється за рахунок коштів бюджету.

Стосовно Великої Британії, то модель приватної фінансової ініціативи (ухвалена ще у 1980-х рр.) залучила понад 700 проектів ДПП на приватних інвестиціях близько 56 млрд фунтів стерлінгів. Казначейством країни затверджено інфраструктурний план до 2028 р., що передбачає інвестиції у розмірі 600 млрд фунтів стерлінгів, з яких 50 % має бути залучено за допомогою ДПП. У період 2017-2021 рр. за даними Світового банку Велика Британія є одним із лідерів на світовому ринку за кількістю проектів та обсягом залу-

чених коштів в інфраструктуру, який налічує понад 2000 проектів, загалом частка проектів ДПП у загальному обсязі інвестицій сягає 15 % [2].

ДПП у Канаді є формою альтернативного надання послуг, яка передбачає офіційну угоду про співпрацю між державними та приватними секторами в рамках кількох ініціатив, як правило, довгострокового характеру. У Канаді урядом створено державну корпорацію PPP Canada, в обов'язки якої входить надання низки послуг приватному сектору, а також фінансування як на федеральному, так і на провінційному рівнях. ДПП у Канаді подано різними схемами, за якими на поточний період ініційовано понад 250 великих інфраструктурних проектів на загальну суму близько 110 млрд дол., а бюджетні надходження до державної скарбниці від таких проектів за кожен інвестований у проект долар дорівнюють 3,6 дол. [3].

Німеччина на ринку ДПП проектів в Європі за період 2017-2022 рр. посідає 3 місце, поступаючись лише Франції та Великій Британії. За цей період реалізовано 29 проектів, до яких залучено близько 7 млрд євро [4]. Федеральна влада Німеччини створила державно-приватну компанію під назвою Partnerschaft Deutschland (PD), яка має безліч точок дотику з різними міністерствами, що відповідають за фінансовий та транспортний сектори, міський розвиток. Основним завданням компанії є орієнтація на розширення сфери ДПП, узагальнення кращих практик у цій сфері, вироблення єдиних стандартів і моделей взаємодії держави та приватного бізнесу, заходів з мінімізації витрат протягом усього життєвого циклу проектів.

З вищезазначеного можна зробити висновок, що у зарубіжній практиці немає єдиного організаційно-правового механізму реалізації ДПП. Проте для забезпечення ефективного управління ДПП, як показує практика, у кожній країні необхідне функціонування єдиного органу управління з висококваліфікованим штатом співробітників, які мають досвід у галузі управління та навички просування проектів різних рівнів складності. Створення цих органів, як правило, ініційоване державною виконавчою владою з повним контролем управління, або вони сформовані за підтримки бізнесу, але з переважним пакетом акцій у статуті даних спільних підприємств. Це дає змогу виконувати цим органам функції з підтримки ДПП на всіх рівнях організації, реалізації стратегії у сфері розвитку інституту ДПП на всіх рівнях влади, підготовки та оснащення усіх учасників проектів ДПП різних областей проектною документацією та методичними рекомендаціями, вибору способу підтримки через розподіл державного фінансування ДПП тощо.

Фінансування проектів ДПП у світі також має свої особливості. В одних країнах (Канада, Угорщина, Австрія, США) можливе фінансування проекту ДПП з кількох джерел. В інших країнах (Франція, Ірландія, Нідерланди, Греція) – це фінансування з центру ДПП, який є структурним підрозділом державних органів влади та безпосередньо підпорядковується Міністерству економіки та фінансів. У Великій Британії, Чехії, Німеччині передбачено створення правових агентів або юридичних осіб, які можуть бути як комерційними, так і некомерційними структурами, які мають домінуючу частку державної участі. Це забезпечує децентралізацію

ДПП за рахунок передачі державних функцій у галузі експертного просування, вибору доцільності та способів реалізації проєктів, аналізу та оцінки проєктних пропозицій, контролю сторонніми структурами [3].

Резюмуючи проаналізований у ході дослідження матеріал, а також опираючись на досвід розвинених країн, відзначимо, що для успішного функціонування системи ДПП необхідно дотримуватися таких принципів [4; 5, с. 17-23]:

1. Зі сторони державного сектору:

- формування прозорої та доступної системи правил та всіх процедур, що здійснюються в управлінні проєктами ДПП, незмінність правового режиму, чинного на момент укладання договорів за проєктами ДПП;
- забезпечення досягнення цілей проєктів ДПП з урахуванням інтересів всіх стейкхолдерів;
- створення сприятливого конкурентного середовища у процесі конкурсного відбору приватного партнера;
- надання вільного доступу суб'єктів бізнесу до участі в організованому конкурсному відборі та відсутність будь-якого виду дискримінації у визначенні учасників та переможців конкурсу на право укладання договору про реалізацію проєкту ДПП;
- підтримання справедливого розподілу між партнерами ризиків, гарантій та обов'язків, пов'язаних із виконанням договору ДПП;
- ефективне державне управління системою проєктів ДПП у тісному контакті з бізнес-сектором з дотриманням балансу їхніх прав та законних інтересів.

2. Зі сторони приватного сектору:

- дотримання вимог та умов, встановлених нормативно-правовими актами чинної системи управління проєктами ДПП у державі;
- залучення всіх видів ресурсів у проєкти ДПП для підтримки та стабільного розвитку даного механізму та системи загалом;
- сумлінна та взаємовигідна співпраця для реалізації проєкту ДПП;
- досягнення встановлених системою управління проєктами ДПП критеріїв та показників, що дають

зможу оцінити результативність цієї системи.

3. Зі сторони інших учасників та зацікавлених осіб:

- участь у нормативно-правовому забезпеченні системи управління проєктами ДПП, розробленні та обговоренні типових конкурсних документів проєктів ДПП;
- участь у конкурсній комісії з визначення приватних партнерів із проєктів;
- активну участь у стабільному функціонуванні та пропозиції заходів із вдосконалення системи управління проєктами ДПП;
- моніторинг реалізації проєктів ДПП.

ВИСНОВКИ

На підставі здійсненого аналізу та виділених принципів успішного функціонування ДПП у розвинених країнах світу актуальним питанням сьогодення є вдосконалення вітчизняної системи ДПП за такими напрямками:

- створення у системі управління проєктами ДПП спеціалізованого державного органу як самостійної структури на базі профільних міністерств;
- відпрацювання ефективного механізму якісного відбору проєктів ДПП, їх чіткої диференціації;
- організація єдиного інформаційного доступу до основних показників проєктів ДПП, що реалізуються і плануються до реалізації, формування прозорості у системі управління проєктами ДПП;
- створення системи моніторингу результатів реалізації проєктів ДПП.

Вважаємо, що Україні слід нарощувати темпи співробітництва громадських утворень та бізнесу. Водночас неможливе пряме копіювання тієї чи іншої моделі ДПП, що успішно реалізована в одній або кількох розвинених державах. Виважене застосування зарубіжного досвіду для розвитку ДПП у нашій країні допоможе збільшити ефективність цієї моделі взаємодії держави з приватним сектором. Ця форма співробітництва дасть змогу Україні вийти на новий рівень конкурентоспроможності та значно підвищить її рівень розвитку у світовій спільноті.

Список використаних джерел

1. Хусайнов Р. Моделі державно-приватного партнерства: закордонний досвід та перспективи для України. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2015. № 4. С. 177–191.
2. Market Update-2021. Review of the European PPP Market in 2021. European Investment Bank. 2022. URL: <https://www.eib.org/en/publications/epec-market-update-2021>
3. Infrastructure Canada. Investing in Canada – Canada's Long-Term Infrastructure Plan. URL: <https://www.infrastructure.gc.ca/plan/about-invest- apropos-eng.html>
4. PPP Data Base World Bank as December of 2021. URL: <https://ppi.worldbank.org/en/ppidata>
5. Closing the Infrastructure Gap: The of Public – Private Partnerships. A DeloitteResearch Study. 2019. 36 p.

References

1. Khusainov R. Models of public-private partnership: foreign experience and prospects for Ukraine. *Scientific Bulletin of Odesa National Economic University*. 2015. № 4. pp. 177–191. (in Ukrainian).
2. Market Update-2021. Review of the European PPP Market in 2021. European Investment Bank. 2022. URL: <https://www.eib.org/en/publications/epec-market-update-2021>
3. Infrastructure Canada. Investing in Canada – Canada's Long-Term Infrastructure Plan. URL: <https://www.infrastructure.gc.ca/plan/about-invest- apropos-eng.html>
4. PPP Data Base World Bank as December of 2021. URL: <https://ppi.worldbank.org/en/ppidata>
5. Closing the Infrastructure Gap: The of Public – Private Partnerships. A DeloitteResearch Study. 2019. 36 p.

Maksym ZABASHTANSKYI

Doctor of Economics, Professor, Head of the Educational-Scientific Institute of Business, Environmental Management and Tourism, Chernihiv Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9417-0163>

e-mail: mazani@ukr.net

Olena PETRUSHKA

PhD in Economics, Associate Professor, West Ukrainian National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2065-8825>

e-mail: petrushka888@ukr.net

DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN INTERNATIONAL PRACTICE

Introduction. One of the anti-crisis tools that allow the economy to resist the negative trends that have developed, as well as to ensure and strengthen its sovereignty, is the public-private partnership (PPP)

The purpose of the paper consists in the study of foreign experience of the functioning of public-private partnership, the study of its features and the implementation of positive developments of foreign countries in domestic practice.

Results. The experience of partnership relations between government and business in economically developed countries is actively focused on new, traditionally state-owned industries, which in turn confirms the fallacy of artificially restricting business areas prioritized for PPPs.

In each state, PPP is at a different stage of development, has its own distinctive features: the most acceptable forms, industry specifics, legal and institutional environment. A more detailed study of foreign experience showed that each of the countries has its own most priority sector of PPP use.

In foreign practice, there is no single organizational and legal mechanism for PPP implementation. However, to ensure effective management of PPPs, as practice shows, the functioning of a single management body with a highly qualified staff of employees who have experience in the field of management and skills in promoting projects of various levels of complexity is necessary in each country. The creation of these bodies, as a rule, is initiated by the state executive power with full management control, or they are formed with the support of business, but with a majority stake in the charter of these joint ventures. This allows these bodies to perform functions related to PPP support at all levels of the organization, implementing a strategy in the field of PPP institute development at all levels of government, preparing and equipping all PPP project participants in various areas with project documentation and methodical recommendations, choosing a method of support through the distribution of state PPP funding, and others.

Conclusion. The judicious use of foreign experience for the development of PPPs in our country will help increase the effectiveness of this model of interaction between the state and the private sector. This form of cooperation will allow Ukraine to reach a new level of competitiveness and significantly increase its level of development in the world community.

Keywords: public-private partnership; models of interaction between the state and business; foreign experience of public-private partnership management

Юрій Володимирович **КОВТУНЕНКО**

д.е.н., доцент, т.в.о. зав. кафедри, Національний університет "Одеська політехніка"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8528-605X>

e-mail: y.v.kovtunenکو@op.edu.ua

Вікторія Миколаївна **КРАВЧЕНКО**

студентка, Національний університет "Одеська політехніка"

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4317-7119>

e-mail: kravchenko.8141591@stud.op.edu.ua

ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ФАСІЛІТИ МЕНЕДЖМЕНТУ У СФЕРІ HoReCa ПІД ЧАС НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

У статті проаналізовано виклики та можливості фасіліти менеджменту у сфері HoReCa під час війни в Україні. Досліджено проблеми, з якими стикаються фасіліти менеджери, такі як зниження попиту, безпека та ресурси, а також визначає можливості для розвитку бізнесу, такі як залучення нових сегментів клієнтів та впровадження інноваційних технологій. Запропоновано допомогу фасіліти менеджерам зрозуміти виклики та знайти шляхи для стійкого розвитку свого бізнесу під час воєнного конфлікту.

Ключові слова: фасіліти менеджмент, HoReCa, війна, виклики, можливості, Україна

ВСТУП

Фасіліти менеджмент є невід'ємним складником успішного функціонування сфери HoReCa. Проте під час війни в Україні цей сектор стикається зі складними викликами, що вимагають негайного реагування та ефективного управління ресурсами. Дослідження та публікації останніх років вказують на важливість вивчення проблем, з якими зіштовхуються фасіліти менеджери в умовах воєнного конфлікту, а також на пошук можливостей для розвитку бізнесу в цих непередбачуваних умовах. У світлі останніх подій війна в Україні стала випробуванням не лише для людей та економіки, але й для підприємств готельно-ресторанної сфери.

У статті автори спираються на попередні дослідження в Україні, зокрема праці О.А. Ніколайчука, Н.С. Приймака, О.А. Сімакова, А.В. Слащева, Ю.А. Горайнова, Ю.М. Корінець, О.А. Бондарук, О.А. Пусікова, Є.Г. Клевцова.

Дослідники звертають увагу на проблематику фасіліти менеджменту в умовах воєнного конфлікту. Фасіліти менеджери стали стикатися зі значними складнощами, такими як зниження попиту на послуги, безпека закладів та обмежені ресурси. Додатковими факторами, які підсилюють цю проблематику, є нестабільність ситуації, рухомість фронту та невизначеність перспектив.

МЕТА роботи – вивчення викликів, з якими стикаються фасіліти менеджери в сфері HoReCa під час війни в Україні, та визначення можливостей, які вони мають для подолання цих викликів та забезпечення стійкого розвитку свого бізнесу.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У цій роботі використовувалися як первинні, так і вторинні джерела інформації. Здійснений аналіз даних, статистичні дані та експертні оцінки допомогли одержати необхідну інформацію про виклики та можливості фасіліти менеджменту у сфері HoReCa під час

війни в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ

Україна зіткнулася зі складною ситуацією під час війни, яка вимагає вирішення нагальних питань із забезпеченням безпеки, комфорту та зручності для людей, що перебувають в умовах конфлікту. Сфера готельно-ресторанного бізнесу (HoReCa) також постраждала внаслідок війни, але водночас вона пропонує виклики та можливості для фасіліти менеджерів, які відповідають за ефективне управління будівлями, приміщеннями та послугами для гостей.

У готельно-ресторанній галузі, особливо під час воєнного конфлікту, фасіліти менеджери стикаються з викликами, пов'язаними з гарантуванням безпеки як для гостей, так і для персоналу. Умови конфлікту створюють потенційні загрози, такі як обстріли, терористичні атаки або можливість втручання з боку збройних груп. Тому фасіліти менеджерам необхідно розробляти та впроваджувати комплексні плани евакуації, системи безпеки та контролю за доступом, а також вживати інших заходів, щоб гарантувати захист гостей і персоналу.

Один з ключових аспектів, який фасіліти менеджери повинні враховувати, – це ефективна підготовка та тренування персоналу з питань безпеки. Це включає навчання персоналу реагувати на непередбачувані ситуації, знати процедури евакуації та першої допомоги, а також уміння взаємодіяти зі службами безпеки та локальними владами в разі необхідності. Також важливо встановити системи спостереження та моніторингу, включаючи застосування відеоспостереження та автоматизованих систем контролю доступу, щоб забезпечити відслідковування та виявлення будь-яких потенційних загроз.

Наголошується, що фасіліти менеджерам необхідно постійно оновлювати свої плани та процедури безпеки відповідно до ситуації, що змінюється. Це може включати проведення оцінки ризиків, співпрацю з військовими та цивільними організаціями, а також вивчення досвіду інших суб'єктів галузі та публікацій, що

присвячені проблемам фасіліті менеджменту під час конфліктів.

На фоні воєнного конфлікту фасіліті менеджери мають виконувати важливу роль у забезпеченні безперебійного функціонування систем і послуг у готелях та ресторанах. Вони стикаються з викликами, пов'язаними з енергопостачанням, водопостачанням, опаленням та іншими комунальними послугами під час воєнного конфлікту. Знаючи, що постачання ресурсів може бути обмеженим або непередбачуваним через воєнні дії, фасіліті менеджерам доводиться розробляти стратегії, які гарантують надійність систем і швидке відновлення після можливих аварій.

Фасіліті менеджерам необхідно бути готовими до можливих перерв у постачанні ресурсів, надаючи пріоритети та раціонально розподіляючи доступні ресурси. Вони мають розробляти плани надійності енергопостачання, резервування води та опалення, а також плани аварійного відновлення, щоб у разі необхідності швидко відновити нормальне функціонування. Крім того, фасіліті менеджери повинні підтримувати та проводити регулярні технічні огляди та обслуговування систем, щоб уникнути можливих поломок та забезпечити їх ефективну роботу.

Повноцінне функціонування всіх систем і послуг є важливим складником успішного готельно-ресторанного бізнесу під час війни. Фасіліті менеджери, застосовуючи свої знання та досвід, забезпечують надійну роботу інфраструктури та створюють безпечні та комфортні умови для гостей та персоналу навіть в непевних умовах воєнного конфлікту.

Навіть в умовах складного воєнного конфлікту фасіліті менеджери у сфері HoReCa мають можливості для застосування інноваційних рішень та технологій, що сприяють оптимізації використання ресурсів та покращенню продуктивності. Застосування енергоефективних систем, автоматизації та управління будівлями може допомогти знизити витрати на комунальні послуги та підвищити ефективність роботи.

Впровадження інноваційних технологій, наприклад, систем автоматичного контролю освітлення та клімату, може забезпечити ефективне використання енергії та зменшити витрати на електроенергію. Розроблення та впровадження енергоефективних систем опалення та кондиціонування повітря дає змогу забезпечити комфортні умови для гостей та персоналу, одночасно зменшуючи споживання енергії.

Крім того, фасіліті менеджери можуть застосовувати системи автоматизації та управління будівлями для оптимізації процесів управління, таких як контроль за

доступом, моніторинг витрат енергії та води, управління резервуванням та бронюванням. Це дає змогу ефективно використовувати ресурси, скорочувати витрати та покращувати якість обслуговування.

Фасіліті менеджери можуть використовувати поточну ситуацію війни як можливість для впровадження змін та інновацій у своїх готелях та ресторанах. Війна створює нові виклики і змінює умови, що вимагає гнучкості та творчого підходу до управління.

Наприклад, фасіліті менеджери можуть побачити можливість у залученні ветеранів або осіб, що потребують підтримки, до своєї команди. Це не тільки допоможе вирішити соціальні проблеми, але також сприятиме побудові позитивного іміджу бренду. Враховуючи потреби цих осіб і надаючи їм можливість працювати та розвиватися, фасіліті менеджери створять атмосферу взаєморозуміння та соціальної відповідальності.

Крім того, війна може суттєво змінити попит та популярність певних регіонів. Фасіліті менеджерам слід бути готовими до таких змін та вміти адаптувати свої стратегії. Наприклад, якщо певний регіон стає менш популярним через війну, фасіліті менеджери можуть розглянути можливість розширити свою діяльність в інших перспективних регіонах або змінити свою концепцію, привернувши нових сегментів клієнтів.

Так, фасіліті менеджери мають можливість використати воєнний конфлікт як каталізатор для змін та розвитку. Вони можуть впроваджувати інноваційні підходи, залучати соціально вразливі групи та адаптувати свої стратегії до змінюючогося ринку. Все це допоможе фасіліті менеджерам впоратися з викликами воєнного конфлікту і забезпечити стійкий розвиток їх бізнесу.

ВИСНОВКИ

Виклики, що виникають у сфері фасіліті менеджменту HoReCa під час війни в Україні, є надзвичайно складними. Однак ці виклики також відкривають нові можливості для фасіліті менеджерів, які готові адаптуватись до непередбачуваних умов. Гнучкість і швидка реакція на зміни стають невід'ємними чинниками успіху. Додатково пошук нових ринків і розширення послуг можуть допомогти зберегти бізнес та привернути нових клієнтів. Застосування інноваційних рішень і стратегій також може стати ключовим елементом успішного фасіліті менеджменту під час війни. Важливо пам'ятати, що навіть у складних умовах конфлікту можливості для розвитку та успіху все ж є і їх може бути досягнуто за допомогою вмілого управління та підтримки сприятливого бізнес-середовища.

Список використаних джерел

1. Готельно-ресторанний бізнес / О.А. Ніколайчук та ін. Кривий Ріг, 2022. 250 с.
2. Заощаджуємо та примножуємо. Як власника бізнесу змусити гроші працювати в умовах війни. URL: <https://delo.ua/realty/zaoshhadzujemo-ta-primnozujemo-yak-vlasnikam-biznesu-zmusiti-grosi-pracuyuvati-v-umovax-viini-404867/>
3. Антошкова Н.А. Ресторанний бізнес під час війни: конкурентоздатність та глобальні тенденції розвитку. Проблеми та перспективи розвитку бізнесу в Україні: III Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених і студентів (Львів, 2 березня 2023 р.). Львів, 2023. С. 474-477.

References

1. Hotel and restaurant business / O.A. Nikolaichuk et al. Kryvyi Rih, 2022. 250 p. (in Ukrainian).
2. We save and multiply. How to make money work in wartime as a business owner. URL: <https://delo.ua/realty/zaoshhadzujemo-ta-primnozujemo-yak-vlasnikam-biznesu-zmusiti-grosi-pracuyuvati-v-umovax-viini-404867/> (in Ukrainian).

3. Antoshkova N.A. Restaurant business during the war: competitiveness and global development trends. Problems and prospects of business development in Ukraine: III International Scientific and Practical Conference of Young Scientists and Students (Lviv, March 2, 2023). Lviv, 2023. pp. 474-477. (in Ukrainian).

Yurii KOVTUNENKO

Doctor of Economics, Associate Professor, acting Head of department, Odesa Polytechnic National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8528-605X>
e-mail: y.v.kovtunenko@op.edu.ua

Viktoriia KRAVCHENKO

student, Odesa Polytechnic National University
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4317-7119>
e-mail: kravchenko.8141591@stud.op.edu.ua

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES OF FACILITY MANAGEMENT IN THE FIELD OF HORECA DURING EMERGENCY SITUATIONS

This paper explores the numerous challenges and promising opportunities that confront facility management professionals operating in the HoReCa sector amid the ongoing war in Ukraine.

The primary objective of this research is to thoroughly investigate how facility managers can adeptly navigate the intricate complexities arising from the conflict and identify potential avenues for business growth and development.

The findings of this analysis underscore the utmost importance of adapting to new conditions, exploring untapped markets, and leveraging innovative solutions as critical components for achieving success in such a challenging environment. By swiftly adjusting their strategies and operations to the evolving circumstances, facility managers can effectively transform obstacles into opportunities.

One key takeaway from this paper is that the war necessitates a paradigm shift in the way facility managers approach their business. It compels them to proactively seek out alternative markets beyond their usual scope of operations. By tapping into unexplored segments and diversifying their service offerings, these managers can not only sustain their businesses but also attract a fresh clientele seeking novel experiences and solutions.

Furthermore, the adoption of innovative strategies and cutting-edge technologies emerges as a decisive factor for effective facility management during times of conflict. Embracing innovative solutions enables facility managers to optimize their operations, enhance efficiency, and deliver superior services in a resource-constrained environment. Whether it is leveraging digital platforms for streamlined operations or implementing sustainable practices for cost savings, the integration of innovative approaches empowers facility managers to overcome the challenges posed by the war and remain competitive.

In conclusion, despite the undeniable difficulties presented by the war, facility managers who demonstrate flexibility, adaptability, and swift responsiveness to changing circumstances can transform these challenges into opportunities. By exploring new markets, expanding their service offerings, and embracing innovative strategies and solutions, they can not only sustain their businesses but also achieve significant growth. This paper emphasizes that even in the midst of adversity, there are avenues for success and advancement, which can be realized through effective management and a supportive business environment.

Keywords: facility management, HoReCa, war, challenges, opportunities, Ukraine

Андрій Юрійович **ГАБРЕЛЯН**

к.ю.н., Міжрегіональна академія управління персоналом; старший партнер, Адвокатське бюро «Олега Пилипченка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9337-7920>

Олександр Васильович **БОДНАРЧУК**

аспірант, Державний податковий університет
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9150-4852>

РОЗВИТОК СИСТЕМИ СТРАХУВАННЯ БАНКІВСЬКИХ ВКЛАДІВ УКРАЇНИ

У статті розглянуто особливості становлення та розвитку вітчизняної систем страхування банківських вкладів. Виділено Період зародження (1998-2012 рр.), що характеризується активним законодавчим регулюванням відносин у сфері страхування вкладів, проводиться напрацювання практичного досвіду і його систематизація, аналізуються допущені помилки, та Період стабілізації (2012 р. – дотепер), що характеризується комплексним оновленням законодавчого регулювання відносин у сфері страхування вкладів. До діючого правового поля вносяться точкові зміни з урахуванням кризових ситуацій, що виникають у фінансовій сфері України.

Ключові слова: страхування, банківський вклад, банківський депозит, вкладник, гарантійні механізми, захист, Фонд гарантування вкладів

ВСТУП

Історичний досвід наочно свідчить про те, що фізичні особи, які є економічно активною частиною населення, здатні спровокувати серйозну банківську кризу шляхом масового вилучення банківських вкладів у короткі терміни. Недосконалість системи страхування банківських вкладів або навіть її відсутність сприяє тому, що за появи перших ознак погіршення економічної або політичної ситуації у країні населення впадає в істерію і паніку, яка за короткий проміжок часу набуває масового характеру. Кризові періоди в Україні 1998-1999 рр., 2008-2009 рр. та 2014-2015 рр. є тому наочним підтвердженням. У такій ситуації особливого значення набуває історичний досвід функціонування систем страхування банківських вкладів, зокрема й вітчизняної, який можна вивчити, виокремити з нього позитивні практики та адаптувати до сучасних українських реалій аби захистити інтереси вкладників й підвищити довіру суспільства до банківської системи.

МЕТА статті – дослідження історичного досвіду функціонування вітчизняної системи страхування банківських вкладів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet. У дослідженні застосовано методи структурно-логічного аналізу, порівняння та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Як і в зарубіжних країнах, так і на українських територіях, система страхування банківських вкладів має свою специфіку й історію становлення і регулювання. Можна виділити два основних етапи розвитку системи захисту банківських вкладів в Україні: період зародження (1998-2012 рр.) та період стабілізації (2012 р. – дотепер).

Слід зазначити, що до 1998 р. на українських територіях не було системи страхування банківських вкладів в її класичному, сучасному розумінні. В УРСР,

коли держава виступала монополістом у банківській сфері, було відсутнє спеціальне законодавство, яке передбачало юридичну відповідальність за збереження банківських вкладів, також був відсутній (що було цілком логічним) і спеціальний орган, який би від імені держави гарантував повернення вкладів кожному вкладнику.

В СРСР проблеми захисту вкладників не було. Фактично єдиною формою банківських заощаджень населення були вклади в ощадних касах, які формально, а на практиці – фактично гарантувалися державою. Водночас застосування терміну «гарантія» можна визнати абсолютно правомірним: держава саме гарантувала виконання зобов'язань самостійної юридичної особи (Ощадбанку) перед його вкладниками. Інакше кажучи, у разі, якщо принципал (Ощадбанк) був не в змозі виконати свої зобов'язання перед кредиторами-вкладниками, то за нього їх виконував гарант – держава [1, с. 22]. Так, сама держава, фактом свого існування виступала гарантом збереження за радянськими вкладниками банківських вкладів. Відзначимо, що вклади в СРСР були тільки у національній валюті, а валюта СРСР повною мірою забезпечувалася майном держави, про що на банкнотах більшості номіналів інформував такий напис: «банківські квитки забезпечуються золотом, дорогоцінними металами та іншими активами державного банку».

До середини 1980-х рр. в умовах наростаючої економічної нестабільності в СРСР, банківська система втратила здатність оперативно здійснювати кредитно-розрахункове обслуговування клієнтів та враховувати у своїй діяльності їх галузеву специфіку. Почало активно практикуватися кредитування для покриття збитків підприємств. Погіршувалася платіжна дисципліна та стан грошового обігу, зростала кількість надлишкових платіжних засобів. У цей період стали робитися спроби реорганізації банківської системи планової економіки. Після тривалих дискусій в 1987 р. вирішено провести у країні радикальну економічну реформу, яка полягала у переході планової економіки на повний її господарський розрахунок і самофінансування [2, с. 54].

Така обставина вимагала докорінної зміни наявної банківської системи. З метою посилення впливу банків на прискорення економічного розвитку країни та зміцнення зв'язку кредитного механізму з кінцевими результатами розширеного відтворення, Постановою ЦК КПРС і РМ СРСР «Про вдосконалення системи банків у країні та посилення їх впливу на підвищення ефективності економіки» від 17.07.1987 р. № 821 [3] вирішено реорганізувати діючі та утворити нові спеціалізовані банки з урахуванням особливостей діяльності народногосподарських комплексів, вирішення важливих соціальних завдань та більш повного задоволення потреб населення в кредитно-розрахунковому обслуговуванні. У Постанові зазначалося, що низька ефективність впливу кредитно-грошових відносин багато в чому є наслідком значних недоліків і упущень в роботі Держбанку СРСР та Будбанку СРСР, всієї фінансової системи. Організація кредитування і розрахунків все ще не відповідає вимогам сучасного етапу економічного розвитку, принципам повного господарського розрахунку і самофінансування, не враховує прогресивні напрями вдосконалення господарського механізму в галузях економіки, зміни в інвестиційній політиці та управлінні економічними комплексами. Крім того, в зв'язку з переходом народного господарства до ринку потрібен відповідний розвиток грошово-кредитної інфраструктури. Тому виникла необхідність кредитної реформи, спрямованої на створення вільного ринку капіталів, елементом якої повинні були стати кооперативні і комерційні банки. В СРСР створення банків на комерційній основі розпочато в 1988 р. у зв'язку з прийняттям Закону «Про кооперацію в СРСР» № 8998-XI від 26.05.1988 р. [4]. Закон поклав початок створенню у країні дворівневої банківської системи: Держбанк СРСР та спеціалізовані банки – перший рівень, кооперативні та комерційні банки – другий рівень. В СРСР загальна кількість таких банків на кінець 1990 р. склала 1357, після його розпаду в Україні з усієї кількості залишилось близько 200 банків. Проте більшість з них були «кишеньковими» з мінімальним статутним капіталом. У наступні кілька років зростання чисельності банків не припинялося.

Формування цілісної системи захисту заощаджень населення в Україні почалося відразу після 1996 р., коли по країні прокотилася хвиля банкрутств «кишенькових» банків. Так, протягом 1994-1996 рр. збанкрутували 77 банків, в цей період 60 банків були на межі банкрутства. Економіка країни перебувала у затяжній кризі, сума всіх кредитних вкладень у комерційних банках значно перевищувала сукупний розмір капіталу банківської системи. Рівень неповернених кредитів становив близько чверті їх загального обсягу. На початок 1996 р. у країні залишилось 230 банків.

Цей часовий відрізок характеризується підривом довіри населення до банківської системи, викликаним насамперед масовим банкрутством банків. Це вкрай негативно вплинуло на подальший розвиток фінансової системи – населення перейшло до неорганізованих форм заощаджень. Криза вкладників спричинила зміни у структурі вкладів населення – зростає частка Ощадбанку, посилюючи монополістичні тенденції в банківській системі України.

Становище банків загострювалося різкими інфля-

ційними тенденціями в економіці країни, які знецінили заощадження населення на банківських вкладах. У 1993 р. індекс інфляції в Україні склав 10206 %, в 1994 р. – 500 %, а в 1995 р. – 280 %. На найвищому державному рівні розроблено і введено програму антиінфляційних дій, проведено грошову реформу, реформовано банківську систему країни тощо. Постановою Правління Національного банку України № 9 від 16.01.1995 р. затверджено Положення «Про порядок формування і розміри резервних і страхових фондів комерційних банків» [5]. Положенням встановлено розмір, порядок формування та застосування резервних і страхових фондів комерційних банків, що сприяло підвищенню не тільки надійності і стабільності банківської системи, а також захисту кредиторів комерційних банків. В основі цього положення застосовано принципи нагляду, що сформульовано Базельською угодою стосовно банківського регулювання. Це дало змогу створити методику оцінювання кредитних вкладень банку, ефективного управління виявленими ризиками. Однак, у процесі виконання рекомендацій даного положення перед банківськими установами виникли такі проблеми: джерелом формування резервів виступав прибуток банку, що зумовило протидію власників банку, оскільки не відповідало їхнім інтересам [6, с. 48]. Для вирішення виниклої проблеми Правлінням Національного банку України прийнято Постанову «Про внесення змін та доповнень до Положення «Про порядок формування і розміри страхових фондів комерційних банків», затвердженого постановою Правління Національного банку України від 30.06.95 р. № 167, від 31.01.1996 р. № 20 [7], згідно з якою формування резервів із рекомендаційних перейшло у статус обов'язкових. Ці зміни поряд з іншими забезпечили значне посилення стабілізаційних процесів у банківській сфері. Можна сказати, що до затвердження Указом Президента України від 10.09.1998 р. № 996/98 «Положення про порядок створення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, формування та використання його коштів» в Україні все ж існували передумови – окремі елементи майбутньої системи захисту вкладів.

Так, у результаті кризи, викликані гіперінфляцією, багато банків (більшість «кишенькових», але також і ті, які можна було віднести до системоутворюючих) визнано банкрутами або опинилися на межі банкрутства. До 1998 р. в Україні вже створено інституційну основу для функціонування банківської системи та для діяльності Національного банку України. Незважаючи на це, у країні фіксувалися найгостріші проблеми, пов'язані з процесом створення ринкової економіки, багато з яких загрожували стійкості всієї банківської системи. У зв'язку з цим потрібне було прийняття цілого комплексу термінових заходів, спрямованих, по-перше, на недопущення банкрутства діючих банків та відновлення їх платоспроможності, і, по-друге, на забезпечення найбільш повного захисту прав і законних інтересів вкладників. Ця ситуація призвела до усвідомлення вищими ешелонами влади того, що завдання підвищення стійкості банківської системи нерозривно пов'язане із завданням захисту інтересів вкладників. Впоратися з поставленими завданнями могла лише спеціальна організація, що володіє для цього необхідними організаційними і технічними засобами, до штату

якої входили б фахівці різного профілю. Водночас для успішного виконання покладених на неї функцій така організація не мала переслідувати комерційні цілі і повинна була володіти організаційною незалежністю від Національного банку України.

Уже наприкінці 1999 р. зроблено вдалу спробу створення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Однією з основних причин, що зумовили такий тривалий період створення системи страхування банківських вкладів, була неефективність і суперечливість висунутих пропозицій. Пропонувалося: по-перше, використовувати з метою відшкодування вкладів кредити МВФ, виділені в 1995-1998 рр. з метою зміцнення курсу гривні та скорочення дефіциту бюджету, що загрожувало псуванню відносин з міжнародними фінансовими організаціями. По-друге, запровадити державну гарантію збереження банківських вкладів, розміщених у комерційних банках. Ця пропозиція прямо суперечила базовим основам ринкової економіки, за яких прорахунки у господарській діяльності комерційних організацій не повинні покриватися з державного бюджету, оскільки така діяльність провадиться суб'єктами підприємництва на свій страх і ризик. По-третє, формувати Фонд гарантування вкладів фізичних осіб за рахунок банківських обов'язкових резервів. Реалізація зазначеного підходу на практиці загрожувала зниженням стійкості функціонування банківського сектору, оскільки цілі обов'язкового резервування «віддавались на відкуп» системі гарантування вкладів фізичних осіб, реалізація завдань обов'язкового резервування виявилась би неможливою. Не сприяло процесу швидкого впровадження системи страхування банківських вкладів і нестійке економічне становище, як України загалом, так і кредитних організацій, які не мали вільних фінансових ресурсів для перерахунку їх до спеціалізованого фонду. Виникали сумніви і стосовно питань можливого дублювання функцій банківського регулювання та нагляду між спеціалізованим фондом і Національним банком України.

На виконання Указу Президента України «Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків України» від 10.09.1998 р. № 996, Кабінетом Міністрів України спільно з Національним банком України Постановою від 21.01.1999 р. № 70 затверджено Положення про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб [8]. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб гарантував кожному вкладнику комерційного банку, що сплачує збори до Фонду, відшкодування за вкладом, включаючи відсотки, у розмірі вкладу, але не більше 500 грн за станом на день, коли вклад став недоступним. Водночас необхідність прийняття профільного закону про захист вкладів фізичних осіб не втратила своєї актуальності, а продовжила досить чітко усвідомлюватись політиками і банкірами. З ініціативи депутатів відповідний законопроект розроблено у 2001 р. У ньому застосовано деякі елементи американської моделі системи страхування банківських вкладів з відповідною адаптацією до умов України. Нагадаємо, що у світі є дві основні моделі систем страхування банківських вкладів: американська та німецька. Американська модель передбачає створення спеціального державного фінансового органу або органу, підконтрольного державі, обов'язкову участь комерційних банків

та інших кредитних установ у системі страхування вкладів, а також спільне фінансування такої системи за рахунок державних коштів і внесків комерційних банків. Подібна модель застосовується у Канаді, Великій Британії, Японії та інших країнах. Нерідко її застосовують країни, що розвиваються, які вперше запроваджують страхування вкладів (Кенія, Колумбія, Нігерія, Тринідад і Тобаго, Чилі тощо). Друга модель – німецька, що поширена в Західній Європі (Франція, Швейцарія, Нідерланди та низка інших країн Європи). У цьому випадку системою страхування банківських вкладів керують асоціації кредитних організацій. Збір коштів здійснюється за рахунок внесків комерційних банків та інших кредитних організацій. Участь держави зведено до мінімуму.

У розробленні законопроектів брали також участь представники Асоціації українських банків – провідного галузевого об'єднання комерційних банків у нашій країні. 20 вересня 2001 р. законопроект «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» прийнято в якості Закону за № 2740-III. Відповідно до профільного Закону змінено чинне на тоді законодавство, яке стосувалося страхування банківських вкладів. Зокрема, прийнято нове Положення про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 30.08.2002 р. № 1301/268 [9]. Протягом наступних 10 років Фонд гарантування вкладів фізичних осіб діяв без суттєвих законодавчих змін. Тільки під час фінансової та економічної кризи 2008 р. законодавці внесли зміни до Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб», згідно з якими Національний банк України за підсумками року зобов'язувався вносити щорічно до 1 січня 2011 р. кошти в обсязі 25 % від суми перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами, але не менше 1 млрд грн. Проте в 2009 р. депутати вирішили, що ці гроші більше потрібні для підготовки до Євро-2012. Тож Фонд залишився без близько 10 млрд грн. А ці кошти могли б значно зміцнити його позиції у відшкодуванні недоступних вкладів та для підтримки проблемних банків [10, с. 62]. Після подій 2008-2009 рр., коли відтік коштів із банківського сектору склав близько 6-7 млрд дол. США на тиждень, проявилися слабкі місця вітчизняної банківської системи. Задля припинення кризи ліквідності банків та їх банкрутства Національний банк України обмежив дострокові зняття депозитів для вкладників банків, що знову знизило рівень довіри до банківської системи загалом. Ці події послужили поштовхом до подальшої активної роботи із проведення економічної реформи, яка торкнулася наявної системи страхування банківських вкладів та сприяла розробленню нових нормативно-правових актів у цій сфері.

Економічну реформу розпочато в 2010 р. з прийняттям Програми економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». У ній передбачалося вдосконалення системи гарантування внесків населення, зокрема шляхом:

– надання Фонду гарантування внесків фізичних осіб (ФГВФО) повноважень з виведення проблемних банків з ринку для забезпечення своєчасності виплат

вкладникам ліквідованих банків;

– розвитку механізму фінансування ФГВФО за рахунок надання кредитів НБУ й Кабінету Міністрів України в особливих випадках [11].

У процесі реформування системи враховувався найкращий світовий досвід. У 2008 р. Міжнародною асоціацією страховиків депозитів розроблено «Основні принципи ефективних систем страхування депозитів». У червні 2009 р. ці Принципи затверджено як спільний документ Міжнародної асоціації страховиків депозитів та Базельського комітету з банківського нагляду. Документ запровадив загальноприйняті «точки відліку» для оцінювання ефективності систем страхування депозитів та ініціювання необхідних реформ. До прийняття Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» вітчизняна система страхування банківських вкладів не повною мірою відповідала «Основним принципам ефективних систем страхування депозитів», але після ухвалення цього нормативно-правового акту на початку 2012 р. більшість невідповідностей усунуто.

Основними досягненнями Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 р. № 4452-VI, були такі: встановлення чітких критеріїв та порядку віднесення банків до категорій проблемних і неплатоспроможних, що значно підвищило оперативність і прозорість раннього реагування на проблеми в банках; чітке визначення мандату Фонду як інституту, відповідального за виведення неплатоспроможних банків з ринку; надання Фонду виключного права виступати в якості тимчасового адміністратора та ліквідатора неплатоспроможного банку; визначення п'яти альтернативних методів виведення неплатоспроможних банків з ринку, що дає змогу не тільки значно скоротити термін виведення і проведення виплат вкладникам, а й мінімізувати витрати Фонду, застосовуючи метод найменших витрат. Крім того, Законом визначено механізм дієвої та оперативної взаємодії між учасниками системи фінансової безпеки країни; передбачена координація та обмін інформацією між Фондом та Національним банком України; встановлено можливість залучення Фондом кредитів від Кабінету Міністрів України або отримання внеску від держави безповоротної допомоги, а у разі необхідності – право на залучення кредитних

ресурсів від Національного банку України [12] тощо. Прийняття Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» охарактеризувало успішне завершення роботи над концепцією системи страхування банківських вкладів в Україні та розвитком цієї системи. Діюча на сьогодні відповідно до Закону система страхування банківських вкладів забезпечує громадянам повернення їхніх коштів, розміщених у банках, у разі неспроможності останніх задовольнити вимоги вкладників стосовно повернення їхніх вкладів.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, слід підкреслити, що однією з умов нормальної роботи банківської системи є наявність відповідних систем підтримки їх життєздатності – систем страхування банківських вкладів. На сьогодні такі системи за рідкісним винятком функціонують у більшості країн з ринковою економікою. Системи страхування банківських вкладів виконують дві рівноправні функції: по-перше, захищають фізичних та юридичних осіб – клієнтів банківської системи від втрати їх вкладів (як часткової, так і повної) шляхом виплати страхового відшкодування; по-друге, забезпечують фінансову підтримку неплатоспроможним кредитним організаціям, чим стабілізують банківську систему загалом.

В Україні під час створення системи страхування банківських вкладів в основу покладено американську модель з відповідною адаптацією до вітчизняних реалій. Як і в зарубіжних країнах, в Україні система страхування банківських вкладів мала свою специфіку і періодизацію. Нами виділено два основних етапи розвитку системи захисту банківських вкладів в Україні: період зародження (1998-2012 рр.) і період стабілізації (2012 р. – дотепер). На першому етапі здійснювалось активне законодавче регулювання відносин у сфері страхування вкладів, проводилось напрацювання практичного досвіду і його систематизація, аналізувалися допущені помилки. Другий етап характеризується комплексним оновленням законодавчого регулювання відносин у сфері страхування вкладів. До діючого правового поля вносяться точкові зміни з урахуванням кризових ситуацій, що виникають у фінансовій сфері України.

Список використаних джерел

1. Захаров В.С. Банковская система СССР, ее функции и взаимодействие с финансовой системой. *Финансы СССР*. 1993. № 6. С. 20 – 26.
2. Соколов А.Н. Страхование банковских вкладов в России и усиление его роли в развитии банковской системы: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10. Москва, 2011. 179 с.
3. О совершенствовании системы банков в стране и усилении их воздействия на повышение эффективности экономики: Постановление ЦК КПСС и СМ СССР от 17.07.1987 г. № 821. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901718109>
4. Про кооперацію в СРСР: Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 26.05.1988 р. № 8998-XI. *Відомості Верховної Ради*, 1991. № 12. Ст. 325.
5. Положення «Про порядок формування і розміри резервних і страхових фондів комерційних банків», затверджене Постановою Правління Національного банку України від 16.01.1995 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009500-95#Text>
6. Брітченко І.Г., Стойка В.С. Становлення і розвиток банківської системи України під впливом фінансових криз. *Збірник наукових праць Донецького національного університету «Економіка і організація управління»*. Вінниця, 2016. С. 43-54.
7. Про внесення змін та доповнень до Положення «Про порядок формування і розміри страхових фондів комерційних банків», затвердженого постановою Правління Національного банку України від 30.06.95 р. № 167: Постанова Правління Національного банку України від 31.01.1996 р. № 20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0020500-96#Text>
8. Положення про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України і

- Національного банку України від 21.01.1999 р. № 70. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-99-п#Text>
9. Положення про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 30.08.2002 р. № 1301/268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1301-2002-п#Text>
10. Галапуп Н.Д., Бобанич А.І. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб: особливості функціонування та шляхи вдосконалення. *Світ фінансів*, 2011. Вип. 3. С. 58-68.
11. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004100-10>
12. Річниця набуття чинності Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»: перші досягнення. URL: <https://fg.gov.ua/articles/42141-569-richnytsya-nabuttya-chynnosti-zakonom-ukrainy-pro-systemu-harantuvannya-vkladiv-fizychnyh-osib-pershi-dosyahnennya.html>
13. Габрелян А.Ю. Проституція в сучасних українських реаліях. новий погляд на проблему. *Економіка. Фінанси. Право*. 2016. № 12. С. 28-32.
14. Габрелян А.Ю. Доцільність легалізації проституції в Україні: аргументи «за». *Сучасні питання економіки і права*. 2018. № 2 (8). С. 135-143.
15. Габрелян А.Ю., Литвин О.В. Правовий режим проституції в Польщі. *Правові системи*. 2018. № 3. С. 232-242.
16. Габрелян А.Ю., Горбайчук Л.В. Проблемні питання використання коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва. *«Правові системи». Науково-практичний електронний журнал*, 2018. № 1/2. С. 301-312.
17. Габрелян А.Ю. Особливості функціонування міжнародних стратегічних альянсів в ІТ-сфері. *«Правові системи». Науково-практичний електронний журнал*. 2018. № 1/2. С. 490-498.
18. Габрелян А.Ю. Переваги та недоліки створення міжнародних стратегічних альянсів. *«Правові системи». Науково-практичний електронний журнал*. 2018. № 3. С. 601-610.
19. Габрелян А.Ю., Колесник М.І. Аналіз доходів та витрат домогосподарств України. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту*. 2019. № 1(26). С. 59-70.
20. Габрелян А.Ю. Недоліки законопроекту № 3139 «Про регулювання проституції та діяльності секс-закладів». *Верховенство Права*. 2010. № 1. С. 36-43.
21. Габрелян А.Ю. Правові аспекти віднесення секс-праці (проституції) до легальних видів економічної діяльності. *Європейські перспективи*. 2020. № 1. С. 45-50.
22. Габрелян А.Ю. Об'єкт правопорушення передбаченого ст. 181-1 КУпАП «Заняття проституцією». *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2020. № 3 (13). С. 27-33.
23. Габрелян А.Ю. Аналіз сучасного стану ринку інтимних послуг в світі та в Україні. *Траекторія науки*, 2020. № 6 (10). С. 2001-2013.
24. Габрелян А.Ю. Адміністративно-правове забезпечення державної політики у протидії проституції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2021. 249 с.
25. Габрелян А. Вектор розвитку України: дилема вибору. *Суспільство XXI у дискурсі соціально-політичних наук, правознавства та суспільних комунікацій: Матеріали I Міжнародної спеціалізованої наукової конференції (Хмельницький, 19 лютого, 2021 р.)*. Хмельницький, 2021. URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02>
26. Габрелян А.Ю. Напрями підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо протидії економічній злочинності. *Державне управління та адміністрування, сфера обслуговування, економіка та міжнародні відносини як рушійні сили економічного зростання держав XXI століття: колективна наукова монографія / ред. М.А. Голденблат*. Вінниця, 2021-2022. № 2. С. 2-18. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/monographs/article/view/13284/12220>

References

1. Zakharov V.S. The banking system of the USSR, its functions and interaction with the financial system. *Finances of the USSR*. 1993. No. 6. pp. 20-26. (in Russian).
2. Sokolov A.N. Insurance of bank deposits in Russia and strengthening its role in the development of the banking system: dis. ... PhD in economics: 08.00.10. Moscow, 2011. 179 p. (in Russian).
3. On improving the system of banks in the country and strengthening their impact on improving the efficiency of the economy: Decree of the Central Committee of the CPSU and the Council of Ministers of the USSR of July 17, 1987. No. 821. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901718109> (in Russian).
4. On cooperation in the USSR: Law of the Union of Soviet Socialist Republics of May 26, 1988. No. 8998-XI. Bulletin of the Verkhovna Rada, 1991. No. 12. Art. 325 (in Ukrainian).
5. Regulation «On the procedure for the formation and size of reserve and insurance funds of commercial banks», approved by the Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated January 16, 1995. No. 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009500-95#Text> (in Ukrainian).
6. Britchenko I.H., Stoika V.S. Formation and development of the banking system of Ukraine under the influence of financial crises. *Collection of scientific works of the Donetsk National University «Economics and management organization»*. Vinnytsia, 2016. pp. 43-54. (in Ukrainian).
7. On introducing changes and additions to the Regulation «On the procedure for the formation and sizes of insurance funds of commercial banks», approved by the Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated 30.06.95. No. 167: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated 31.01.1996. No. 20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0020500-96#Text> (in Ukrainian).
8. Regulations on the Individual Deposit Guarantee Fund, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the National Bank of Ukraine dated January 21, 1999. No. 70. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-99-п#Text> (in Ukrainian).
9. Regulations on the Deposit Guarantee Fund of Individuals, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the National Bank of Ukraine dated August 30, 2002. No. 1301/268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1301-2002-п#Text> (in Ukrainian).
10. Halapup N.D., Bobanych A.I. Deposit guarantee fund of individuals: features of functioning and ways of improvement. *World of Finance*. 2011. Vol. 3. pp. 58-68. (in Ukrainian).

11. Program of economic reforms for 2010-2014 years «Prosperous society, competitive economy, efficient state». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004100-10> (in Ukrainian).
12. Anniversary of entry into force of the Law of Ukraine «On the System of Guaranteeing Deposits of Individuals»: first achievements. URL: <https://fg.gov.ua/articles/42141-569-richnycya-nabuttya-chynnosti-zakonom-ukrainy-pro-systemu-harantuvannya-vkladiv-fizychnyh-osib-persh-dosyahnennya.html> (in Ukrainian).
13. Habrelian A.Y. Prostitution in modern Ukrainian realities: a new look at the problem. *Economics. Finances. Law*. 2016. No. 12. pp. 28-32. (in Ukrainian).
14. Habrelian A.Y. Feasibility of legalizing prostitution in Ukraine: arguments «for». *Modern issues of economics and law*. 2018. No. 2 (8). pp. 135-143. (in Ukrainian).
15. Habrelian A.Y., Lytvyn O.V. Legal regime of prostitution in Poland. *Legal systems*. 2018. No. 3. pp. 232-242. (in Ukrainian).
16. Habrelian A.Y., Horbaichuk L.V. Problematic issues of the use of funds received in order to compensate losses of agricultural and forestry production. «Legal systems». *Scientific and practical electronic journal*. 2018. No. 1/2. pp. 301-312. (in Ukrainian).
17. Habrelian A.Y. Peculiarities of functioning of international strategic alliances in the IT sphere. «Legal systems». *Scientific and practical electronic journal*. 2018. No. 1/2. pp. 490-498. (in Ukrainian).
18. Habrelian A.Y. Advantages and disadvantages of creating international strategic alliances. «Legal systems». *Scientific and practical electronic journal*. 2018. No. 3. pp. 601-610. (in Ukrainian).
19. Habrelian A.Y., Kolesnyk M.I. Analysis of income and expenses of households of Ukraine. *Bulletin of the East European University of Economics and Management*. 2019. No. 1(26). pp. 59-70. (in Ukrainian).
20. Habrelian A.Y. Defects of draft law No. 3139 «On regulation of prostitution and activities of sex establishments». *The Rule of Law*. 2010. No. 1. pp. 36-43. (in Ukrainian).
21. Habrelian A.Y. Legal aspects of classifying sex work (prostitution) as a legal type of economic activity. *European perspectives*. 2020. No. 1. pp. 45-50. (in Ukrainian).
22. Habrelian A.Y. The object of the offense provided for in Art. 181-1 of the Criminal Procedure Code «Prostitution». *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2020. No. 3 (13). pp. 27-33. (in Ukrainian).
23. Habrelian A.Y. Analysis of the current state of the intimate services market in the world and in Ukraine. *Trajectory of science*. 2020. No. 6 (10). pp. 2001-2013. (in Ukrainian).
24. Habrelian A.Y. Administrative and legal support of state policy in combating prostitution: dis. ... PhD in legal sciences: 12.00.07. Kyiv, 2021. 249 p. (in Ukrainian).
25. Habrelian A.Y. Ukraine's development vector: a dilemma of choice. *Society XXI in the discourse of socio-political sciences, jurisprudence and public communications: Proceedings of I International Specialized Scientific Conference (Khmelnyskiy, February 19, 2021)*. Khmelnyskiy, 2021. URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02> (in Ukrainian).
26. Habrelian A.Y. Directions for improving the effectiveness of law enforcement agencies in combating economic crime. *Government and administration, service sphere, economy and international relations as driving forces of economic growth of the 21st century states: collective scientific monograph / ed. M.A. Holdenblat*. Vinnytsia, 2021-2022. No. 2. pp. 2-18. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/monographs/article/view/13284/12220> (in Ukrainian).

Andrii HABRELIAN

PhD in Legal Sciences,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9337-7920>

Oleksandr BODNARCHUK

postgraduate student,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9150-4852>

DEVELOPMENT OF THE BANK DEPOSIT INSURANCE SYSTEM IN UKRAINE

The paper examines the peculiarities of the formation and development of domestic bank deposit insurance systems.

It has been established that one of the conditions for the normal operation of the banking system is the presence of appropriate systems to support their viability - bank deposit insurance systems. To date, such systems, with rare exceptions, function in most countries with a market economy. Bank deposit insurance systems perform two equal functions: first, they protect individuals and legal entities - clients of the banking system from the loss of their deposits (both partial and full) by paying insurance compensation; secondly, provide financial support to insolvent credit organizations, thereby stabilizing the banking system as a whole.

It was established that the creation of the domestic insurance system of bank deposits was based on the American model with appropriate adaptation to domestic realities. Two main stages of the development of the system of protection of bank deposits in Ukraine are distinguished: 1. The nascent period (1998-2012). It is characterized by active legislative regulation of relations in the field of deposit insurance, practical experience is gained and its systematization is carried out, mistakes made are analyzed. 2. Stabilization period (2012 - to date). It is characterized by a comprehensive update of the legislative regulation of relations in the field of deposit insurance. Point changes are made to the current legal field taking into account crisis situations arising in the financial sphere of Ukraine. The domestic system of insurance of bank deposits provides citizens with the return of their funds placed in banks, in the event that the latter are unable to satisfy the demands of depositors regarding the return of their deposits.

Keywords: insurance, bank deposit, depositor, guarantee mechanisms, protection, Deposit Guarantee Fund, DGF

Алла Михайлівна **ВІНТОНЯК**

доктор філософії з наук про Землю, Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту

Західноукраїнського національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7729-7602>

e-mail: alla.vintoniak22@gmail.com

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ: ПІДХІД ДО КАДРОВОГО УПРАВЛІННЯ

У статті висвітлено поняття інформаційних технологій та важливість їх застосування в адміністративному менеджменті. Охарактеризовано відмінність дефініцій: інформаційні ресурси, інформаційні системи, інформаційні технології. Висвітлено особливості сполучення інформаційних систем із системою управління персоналом. Розглянуто практичні особливості застосування програмного забезпечення HRIS в контексті адміністративного менеджменту. Наведено різновиди найбільш популярних HRIS систем в Україні. Наведено власну формулу застосування HRIS у фінансовій компанії.

Ключові слова: інформаційні системи, інформаційні технології, HRIS, управління персоналом, адміністративний менеджмент

ВСТУП

Із розвитком та шаленим ритмом сучасного світу, науково-технічного прогресу, інформаційних технологій тощо постає питання автоматизації та вдосконалення багатьох робочих процесів та функцій. Це сприяє ефективнішій систематизації, збиранню та обробленню великого обсягу інформації, оптимізації робочих процесів, якіснішому контролю даних. Такій організації робочого процесу сприяють інформаційні технології та системи, які застосовуються для оброблення та застосування інформаційних ресурсів. У сучасному бізнес-середовищі, де компанії зіштовхуються зі зростаючою конкуренцією і швидкими технологічними змінами, ефективне управління персоналом стає ключовим фактором успіху. Спроможність пристосовуватися до змін, привертати талановитих співробітників, розвивати їх потенціал та забезпечувати задоволеність роботою стають важливими складовими ефективної стратегії кадрового управління.

Дослідженням питання інформаційних технологій та систем займалися такі науковці, як В.А. Павлиш, Л.К. Гліненко, Н.Б. Шаховська, О.Я. Романишина, Г.М. Пурій, Н.Г. Георгіаді, С.О. Крайчук, А.С. Онопо та ін. Дехто вивчав питання інформаційних технологій та систем загалом, інші у контексті управління персоналом та їхній вплив на підприємницьку діяльність.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

У дослідженні застосовано порівняльний метод, методи аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації, опису тощо.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Основним завданням статті є висвітлення усіх можливостей програмного забезпечення HRIS, аналіз ефективності та раціональності його застосування фінансовими компаніями. Важливим також є дослідження зв'язку інформаційних технологій з системою управління персоналом (СУП) та особливості їх застосування в адміністративному менеджменті.

РЕЗУЛЬТАТИ

У вивченні питання інформаційні технології ми оперуємо поняттями інформаційні системи та інформаційні

ресурси. Ці дефініції є взаємопов'язаними, проте мають різне значення та напрям застосування. Для чіткого розуміння та розмежування цих понять зупинимось детальніше на кожному із них. Для практичного застосування таких систем важливо мати базу інформаційних ресурсів, над якими, власне, і буде здійснюватись оброблення даних. **Інформаційні ресурси** – це окремі документи і окремі масиви документів, які застосовуються організаціями для досягнення їхніх цілей. Зі свого боку, інформаційні ресурси збираються, зберігаються, обробляються, перетворюються та відображаються в **інформаційних системах**, що являють собою сукупність матеріально-технічних і соціальних елементів. Реалізацію таких процесів в інформаційних системах забезпечують інформаційні технології. **Інформаційна технологія** – це сукупність методів виробничих процесів і програмно-технічних засобів, об'єднаних у технологічний ланцюжок, що забезпечують збирання, оброблення, зберігання, розподіл і відображення інформації з метою зниження трудомісткості процесів застосування інформаційного ресурсу, а також підвищення їх надійності та оперативності [4].

Завдяки сполученню інформаційних технологій з СУП відкривається безліч можливостей для покращення ефективності та забезпечення стратегічного підходу до кадрового управління. Дослідження ролі інформаційних технологій у системі управління персоналом та їх вплив на організацію роботи потребує розгляду різних засобів та технологій, які допомагають автоматизувати та оптимізувати кадрові процеси.

Зв'язок інформаційних технологій з СУП став необхідним для ефективного управління людським капіталом у сучасних організаціях. Застосування інформаційних технологій у СУП дає змогу автоматизувати та спростити процеси, пов'язані з наймом, зберіганням і аналізом даних про співробітників, заробітною платою, оцінюванням праці, розвитком персоналу тощо [3].

В інформаційних системах управління персоналом застосовуються різноманітні інформаційно-технологічні засоби, що сприяють оптимізації та діджиталізації різного роду інформаційних ресурсів. Ось деякі програми, засоби та технології, які застосовуються в інформаційних системах управління персоналом:

HRIS (Human Resource Information System). Це програмне забезпечення спеціально розроблене для автоматизації багатьох аспектів управління персоналом, дає змогу зберігати інформацію про співробітників, керувати процесами найму, звільнення, оплати праці, відпусток, оцінювання праці, навчання та розвитку персоналу.

Системи електронного набору і розподілу робочого часу. Ці системи дають змогу співробітникам реєструвати свій робочий час, відпустки та відсутності в електронному форматі, автоматично генерувати звіти для оброблення заробітної плати, а також спрощують процес відслідковування робочого часу, обліку перерв та відпусток.

E-Learning і LMS (Learning Management System). Ці технології дають змогу організувати навчання та розвиток персоналу в електронній формі. Вони забезпечують можливість створювати, керувати та відстежувати навчальні курси, тести, оцінки та прогрес співробітників. За допомогою електронного навчання і систем управління навчанням організації можуть забезпечити доступ до навчальних матеріалів, тренінгів та курсів незалежно від місця знаходження співробітників, сприяючи постійному розвитку і підвищенню кваліфікації.

Аналітика даних. Це інструменти, які дають змогу збирати, аналізувати та застосовувати дані про персонал для прийняття бізнес-рішень. За допомогою аналітики даних СУП може отримати важливі інсайти про ефективність, задоволеність, розвиток персоналу та інші ключові показники, що допоможуть у прийнятті обґрунтованих рішень [2].

Self-Service портали. Це онлайн-платформи, які надають співробітникам можливість самостійно звертатися за інформацією та виконувати певні дії. Наприклад, співробітники можуть заповнювати форми, подавати заявки на відпустку, зміну особистих даних або переглядати свої заробітні плати безпосередньо через такі портали, що зменшує навантаження на відділ кадрів.

Розглянемо практичні особливості та умови застосування програмного забезпечення HRIS на підприємстві в умовах адміністративного менеджменту. HRIS (система управління персоналом) є інформаційною системою, яка застосовується на підприємстві для ефективного управління кадровими процесами та ресурсами. В умовах кадрового управління цю інформаційну систему найчастіше застосовують у таких напрямках:

– *управління персональними даними*: HRIS дає змогу збирати та зберігати всі необхідні дані про співробітників: особисті дані, контактну інформацію, кваліфікацію, досвід роботи, навчання тощо. Це допомагає підприємству мати централізовану базу даних про персонал, що спрощує управління та пошук потрібної інформації;

– *процес найму та відбору*: HRIS надає можливість автоматизувати процес найму та відбору персоналу, допомагає створювати вакансії, отримувати та обробляти резюме, планувати співбесіди, зберігати документи, пов'язані з процесом найму – це полегшує роботу HR-фахівців та зменшує час, необхідний для заповнення вакансій;

– *управління заробітною платою та перевагами*: HRIS допомагає в управлінні заробітною платою та компенсаційними пакетами співробітників, дає змогу

встановлювати та керувати заробітною платою, розраховувати бонуси та компенсації, відстежувати витрати на персонал, а також може надавати інформацію про переваги, такі як медичне страхування, пенсійні плани тощо;

– *аналітика та звітність*: HRIS забезпечує аналітичні інструменти та засоби звітності для HR-відділу, дає змогу генерувати звіти про ключові показники ефективності персоналу, витрати на робочу силу, плинність кадрів, деякі демографічні дані тощо – це допомагає керівництву приймати обґрунтовані рішення та планувати стратегічні напрями розвитку персоналу;

– *збереження та управління документами*: HRIS надає можливість зберігати та управляти різними документами, пов'язаними з персоналом, такими як контракти, політики, форми, заявки тощо – це спрощує документообіг, забезпечує зручний доступ до важливих даних та документів [5];

– *управління внутрішнім навчанням та розвитком*: HRIS дає змогу створювати та керувати навчальними програмами для співробітників, може зберігати інформацію про навчання, оцінки, прогрес та сертифікації – це допомагає підприємству відстежувати розвиток персоналу, ідентифікувати навчальні потреби та планувати подальші навчальні заходи [1].

Залежно від напрямку застосування HRIS є кілька різновидів цієї системи. Виділяємо 5 найпопулярніших, які застосовуються підприємствами в Україні (рис. 1) [7].

Є два типи системи HRIS, які можуть застосовуватись підприємствами залежно від їх масштабу, форми управління, фінансування, кількості працівників тощо:

1. *Хмарний HRIS*: розміщується за межами постачальника та доступний онлайн. Компанії, які не хочуть займатися обслуговуванням системи самостійно або надто малі, щоб мати власний IT-персонал, часто застосовують такий тип системи HRIS;

2. *Локальні системи HRIS*: розміщуються на власних серверах компаній. Це вимагає наявності IT-відділу компанії та більш складної IT-інфраструктури, ніж у малих підприємствах, але це може дати змогу компанії краще контролювати свої рішення HRIS і безпеку даних [6].

Система HRIS застосовується як малими, так і великими організаціями для спрощення та скорочення обсягів роботи, пов'язаної із документацією: її організацією, зберіганням, обігом тощо. Розглянемо формулу застосування HRIS для великої фінансової компанії.

Ця конкретизована формула враховує загальні принципи та компоненти, однак конкретні деталі та параметри формули можуть варіюватися залежно від особливостей і вимог конкретної фінансової компанії (Рис. 2):

Ефективне управління персоналом: HRIS допомагає забезпечити оптимальне управління персоналом, включаючи процеси найму, навчання, розвитку, оцінювання та винагородження, а також виявляти потреби персоналу, забезпечувати згоду з політиками компанії та визначати стратегічні напрямки управління персоналом.

Автоматизація кадрових процесів: HRIS дає змогу автоматизувати багато кадрових процесів, таких як оброблення заявок на відпустки, генерація документів, електронний підпис, автоматичні сповіщення тощо – це допомагає зберегти час та зусилля, які раніше витрачалися на ручну роботу.

Рис. 1. Популярні види HRIS систем в Україні

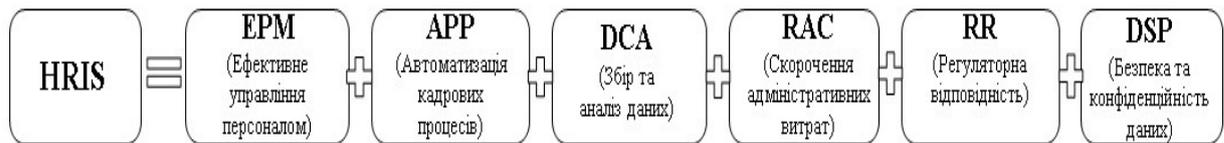

Рис. 2. Формула застосування HRIS у фінансовій компанії

Збір та аналіз даних: HRIS забезпечує зручний збір, збереження та аналіз даних про персонал, дає змогу створювати звіти, візуалізації та аналітику, що допомагають зрозуміти ключові показники ефективності персоналу, здійснювати аналіз демографічних даних та робити обґрунтовані рішення з управління персоналом.

Скорочення адміністративних витрат: HRIS допомагає зменшити адміністративні витрати шляхом автоматизації та оптимізації кадрових процесів.

Регуляторна відповідність: HRIS допомагає виконувати вимоги регуляторних органів та стандартів у галузі фінансів, забезпечує зручний доступ до необхідної документації та аудиторваність процесів управління персоналом.

Безпека та конфіденційність даних: HRIS має високі стандарти безпеки даних, включаючи захист конфіденційної інформації про співробітників, клієнтів та фінансові дані, забезпечує контроль доступу та захист від несанкціонованого використання даних.

ВИСНОВКИ

Розглянуто важливість та вплив інформаційних технологій на ефективність управління людськими ре-

сурсами в організаціях. Висвітлено основні переваги, які надають інформаційні технології у системі управління персоналом, такі як автоматизація рутинних процесів, покращення доступу до інформації про співробітників та підвищення продуктивності.

Акцентовано увагу на електронних системах управління персоналом як ключовому інструменті для зберігання, керування та аналізу даних про персонал. Проаналізовано системи HRIS як платформи для можливостей оптимізації адміністративного менеджменту на підприємстві. Застосування HRIS дає змогу оптимізувати процеси найму, звільнення, графіків роботи зі спрощенням роботи HR-відділу та забезпеченням швидкого доступу до потрібної інформації.

Загалом підкреслено значущість впровадження інформаційних технологій у систему управління персоналом для підвищення ефективності та оптимізації роботи підприємств, фінансових компаній, організацій тощо. Зокрема, наголошується на необхідності постійного оновлення технологічних рішень та інтеграції їх у стратегію управління персоналом з метою досягнення успіху в організації.

Список використаних джерел

- 3 таблиць до повної автоматизації: детальний огляд HRIS та її особливостей. URL: <https://hurma.work/blog/zablychok-do-povnoyi-avtomatyzaciyi-detalnyj-oglyad-hris-ta-yiyi-osoblyvostej/>
- Онопко А. Застосування інформаційних технологій в управлінні підприємством. *Актуальні проблеми економіки та управління*. 2017. № 11. URL: <http://ape.fmm.kpi.ua/article/viewFile/102782/97865>
- Павлиш В.А., Гліненко Л.К., Шаховська Н.Б. Основи інформаційних технологій і систем. Львів, 2018. 620 с.
- Поняття «інформаційні технології» та «інформаційні системи». URL: https://stud.com.ua/21184/informatika/ponyattya_informatsiyini_tehnologiyi_informatsiyini_sistemi
- Пурій Г. Інформаційні системи і технології в управлінні діяльністю підприємства. *Ефективна економіка*. 2019. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7127>
- Система HRIS: значення, приклади та навчання. URL: <https://businessyield.com/uk/technology/hris-system/>
- Топ 5 HRIS на ринку України. URL: <http://chp.com.ua/internet-biznes-i-soft/item/82383-top-5-hris-na-rynke-ukraine>

References

1. From whiteboards to full automation: a detailed overview of HRIS and its features. URL: <https://hurma.work/blog/z>

tablychok-do-povnoyi-avtomatyzacziyi-detalnyj-oglyad-hris-ta-yiyi-osoblyvostej/ (in Ukrainian)

2. Onopko A. Application of information technologies in enterprise management. *Actual problems of economy and management*. 2017. № 11. URL: <http://ape.fmm.kpi.ua/article/viewFile/102782/97865> (in Ukrainian).

3. Pavlysh V., Hlinenko L., Shakhovska N. Basics of information technologies and systems. Lviv, 2018. 620 p. (in Ukrainian).

4. Concepts of "information technologies" and "information systems". URL: https://stud.com.ua/21184/informatika/ponyattya_informatsiyni_tehnologiyi_informatsiyni_sistemi (in Ukrainian).

5. Purii H. Information systems and technologies in the management of enterprise activities. *Efficient economy*. 2019. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7127> (in Ukrainian).

6. HRIS system: meaning, examples and training. URL: <https://businessyield.com/uk/technology/hris-system/> (in Ukrainian).

7. Top 5 HRIS on the Ukrainian market. URL: <http://chp.com.ua/internet-biznes-i-soft/item/82383-top-5-hris-na-rynke-ukraine> (in Ukrainian).

Alla VINTONIAK

Doctor of Philosophy in Earth Sciences, Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Institute of Management of West Ukrainian National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7729-7602>

e-mail: alla.vintoniak22@gmail.com

INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM: APPROACH TO PERSONNEL MANAGEMENT

The paper highlights the concept of information technologies and the importance of their application in administrative management. The difference in definitions is characterized: information resources, information systems, information technologies. The peculiarities of the combination of information systems with the personnel management system are highlighted. It has been proven that various information technology tools are used in personnel management information systems, which contribute to the optimization and digitalization of various types of information resources. Some programs, tools and technologies used in personnel management information systems are described. The practical features of using HRIS software in the context of administrative management are considered. There are two types of HRIS systems that can be used by enterprises depending on their scale, form of management, financing, number of employees, etc. Cloud HRIS – Hosted off-premise and available online. Local HRIS systems are hosted on companies' own servers. Types of the most popular HRIS systems in Ukraine are given. A proprietary formula for the use of HRIS in a financial company is given.

In general, the paper emphasizes the importance of introducing information technologies into the personnel management system for increasing the efficiency and optimizing the work of enterprises, financial companies, organizations, etc. She emphasizes the need to constantly update technological solutions and integrate them into the personnel management strategy in order to achieve success in the organization.

Keywords: *information systems, information technologies, HRIS, personnel management, administrative management*

Роман Олександрович ГАВРІК

к.ю.н., доцент, професор кафедри, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1557-0594>

e-mail: gavrik.roman@gmail.com

ЕСТОНСЬКИЙ ДОСВІД ЗДІЙСНЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ГОЛОСУВАННЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджено естонський досвід електронного голосування і розкриття перспектив запровадження естонської моделі Інтернет-голосування в Україні. Проаналізовано процедуру проведення електронного голосування в Естонії, правові, організаційні та технічні аспекти його впровадження, а також позитивні риси впровадження електронного голосування. Автором зроблено висновок про доцільність у впровадженні електронного голосування в Україні застосування естонського досвіду, зокрема голосування протягом певного часу, можливості зміни голосу до закінчення часу, який відводиться для голосування, пріоритету голосування на виборчій дільниці над Інтернет-голосуванням у разі застосування обох форм голосування, а також застосування відповідного програмного забезпечення.

Ключові слова: електронне голосування, вибори, електронна демократія, цифровізація виборчого процесу

ВСТУП

Цифрова трансформація українського суспільства неможлива без запровадження елементів електронного урядування, які передбачають можливість автоматизації надання адміністративних послуг переважно за рахунок застосування інформаційно-телекомунікаційних технологій, електронних судових систем та розширення елементів електронної демократії, включаючи запровадження електронного голосування. З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, з метою розширення можливостей громадян брати участь у процесі державотворення та державного управління все ширше застосовуються інструменти електронної демократії [8]. Одним з таких інструментів є електронне голосування (електронні вибори), що передбачає суттєву діджиталізацію як процесів публічного адміністрування виборів Президента України, Верховної Ради України, місцевих виборів, всеукраїнського та місцевого референдуму, так і самого процесу голосування.

Електронне голосування у науковій літературі розглядається як термін, що об'єднує кілька різних типів голосування, охоплюючи як процес здійснення голосування за допомогою електронних засобів, так і процес автоматичного підрахунку голосів за допомогою електронних пристроїв та спеціального програмного забезпечення [9, с. 263]. По суті, для держави – це є результат діджиталізації процесу безпосередньої демократії – виборів, зокрема місцевих, референдумів, що полягає передусім в автоматизації підрахунку голосів, відданих виборцями як «вручну» (з поданням і заповненням відповідного виборчого бюлетеня), так із застосуванням відповідних програмних засобів; для виборця – це надання йому можливості голосувати, не приходячи до виборчої дільниці, із застосуванням власного комп'ютера, мобільного пристрою, із застосуванням спеціальних програм або можливостей електронного порталу, присвяченого виборчому процесу (відповідного порталу виборчої комісії). В обох випадках запровадження електронного голосування дає змогу, з одного боку, мінімізувати можливості фаль-

сифікації виборів, передусім на рівні виборчих дільниць та виборчих комісій, з іншого – робить голосування більш доступним для громадян, особливо тих, які постійно проживають за кордоном і які не завжди мають можливість прибути на достатньо віддалену до них закордонну виборчу дільницю. Вищеперелічені переваги концепції електронного голосування зумовили спроби його застосування на практиці в багатьох державах світу, водночас у низці з них вона функціонує достатньо успішно. Однією із таких держав є Естонська республіка.

МЕТА статті – дослідження естонського досвіду здійснення електронного голосування і розкриття перспектив запровадження естонської моделі Інтернет-голосування в Україні.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття базується на працях вітчизняних вчених, чинному законодавстві, а також на матеріалах періодичних видань. У дослідженні застосовано методи аналізу і синтезу, порівняння та узагальнення, а також низку інших методів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Електронне голосування в Естонії вперше запроваджено у жовтні 2005 р. як експериментальне під час виборів до органів місцевого самоврядування, коли через мережу Інтернет проголосувало 9317 виборців або 1,85 % кількості виборців, які взяли участь у голосуванні. Вже 2007 р. електронне голосування застосовано під час парламентських виборів, а в подальшому – кількість громадян, які взяли участь у електронному голосуванні збільшилася у 5 разів [7; 11]. На виборах 2019 р. через Інтернет проголосувало уже 43,8 % від загальної чисельності осіб, які взяли участь у голосуванні [4, с. 295]. Як бачимо, на сучасному етапі електронне голосування в Естонії отримало значну популярність, зважаючи на те, що виборець може реалізувати своє право обирати представників до органів законодавчої влади та місцевого самоврядування у зручний час, у будь-якому місці (а не тільки на ви-

борчій дільниці), а держава суттєво економить ресурси, що витрачаються на організацію виборчого процесу; встановлення результатів виборів 2019 р. у частині електронного голосування зайняло дві години, тобто пришивидшується й формування виборчих органів.

Нормативно-правові основи проведення електронного голосування визначені у Розд. 7-1 Закону Естонської республіки «Про вибори Рійгікогу» від 12 червня 2002 р. (в редакції закону від 9 липня 2018 р., яка набрала чинності 1 січня 2021 р.).

Відповідно до нього *Державна виборча служба*: здійснює адміністрування електронної системи голосування, затверджує політику інформаційної безпеки цієї системи, пакет електронних протоколів голосування та технічні настанови стосовно системи електронного голосування; організовує відповідно до закону усунення інцидентів, що перешкоджають електронному голосуванню; затверджує графік та обсяг тестування системи електронного голосування та результати тестування та оприлюднює звіт про результати; організовує перевірку системи електронного голосування, під час якої аудитор інформаційних систем здійснює аудит тестування системи електронного голосування, цілісності системи та відповідності актів Державної виборчої служби закону, постановам Національної виборчої комісії та документації електронного голосування. Технічні вимоги до забезпечення загальних принципів проведення електронного голосування; опис організації електронного голосування встановлюються іншим органом – *Національною виборчою комісією* (§ 48-2 Закону).

У § 48-3 Закону визначено основні заходи із впровадження електронного голосування. Відповідно до нього *Державна виборча служба* забезпечує можливість застосування системи електронного голосування під час парламентських виборів не пізніше ніж на десятий день до дня голосування. Водночас *Державна виборча служба* до початку електронного голосування має забезпечити: організацію ведення списку виборців для електронного голосування та можливість внесення змін до цього списку не рідше одного разу на добу; створення ключа шифрування електронних голосів і ключа відкриття голосування; створення додатку для виборців і для перевірки голосів для найпоширеніших операційних систем, особливо мобільних, доступність цього додатку для виборців з вадами зору; можливість верифікації факту прийняття голосу виборця електронною системою голосування і передання цієї інформації на запит виборця.

Відповідно до § 48-4 Закону виборець може проголосувати електронними засобами з шостого дня до першого дня перед днем голосування електронними засобами. Голосування розпочинається о 9:00 шостого дня перед днем голосування і триває 24 години на добу до 20:00 дня, що передує дню голосування. З цією метою виборець ідентифікується у системі електронного голосування електронними засобами; після ідентифікації виборця виборцю відображається зведений список кандидатів у виборчому окрузі за місцем проживання виборця. Виборець вказує кандидата у виборчому окрузі за місцем проживання, за якого він бажає проголосувати. Додаток, який застосовується для електронного голосування, шифрує голос виборця за допо-

могою ключа шифрування голосів. Виборець підтверджує голосування електронним цифровим підписом відповідно до вимог Закону про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій. Повідомлення про те, що голос враховано, відображається виборцю після підтвердження голосування [3].

Виборець має право змінити свій поданий електронним шляхом голосування: шляхом повторного голосування із застосуванням електронних засобів протягом часу, який відводиться для електронного голосування або шляхом голосування з виборчим бюлетенем до 20:00 дня голосування (§ 48-5 Закону). У разі декількох голосів, поданих за допомогою електронних засобів, враховується останній голос, поданий виборцем; у разі, якщо виборець спочатку проголосував за допомогою електронних засобів, а далі проголосував за допомогою бюлетеня для голосування, пріоритет має голосування за допомогою бюлетеня для голосування (§ 48-7 Закону).

У разі прийняття рішення Національною виборчою комісією про призупинення або припинення електронного голосування, вона невідкладно повідомляє про прийняте рішення виборців. У такому випадку Національна виборча комісія надає інформацію про види голосування, які може бути застосовано замість електронного голосування. Якщо призупинення або припинення електронного голосування супроводжується анулюванням голосів, поданих за допомогою електронних засобів, Національна виборча комісія негайно повідомляє виборців про необхідність повторного голосування і про види голосування, які може бути використано з цією метою (§ 48-8 Закону) [3].

У § 60-1 Закону визначено особливості підрахунку голосів, поданих за допомогою електронних засобів. Так, *Державна виборча служба* встановлює результати електронного голосування після 20:00 дня голосування. До початку підрахунку електронних голосів *Державна виборча служба*: анулює електронні голоси, які змінені бюлетенями під час голосування; відокремлює електронні голоси, що підлягають підрахунку, від персональних даних виборців; перевіряє: кількість виборців, які взяли участь в електронному голосуванні; кількість недійсних електронних голосів; кількість анульованих електронних голосів, кількість електронних голосів, поданих за кандидатів та політичні партії. Електронне голосування, яке не містить реєстраційного номера кандидата у виборчому окрузі за місцем проживання виборця або не відповідає встановленій Національною виборчою комісією встановленій Національною виборчою комісією, є недійсним. Підрахунок голосів, поданих електронними засобами, є публічним. *Державна виборча служба* негайно вносить результати голосування до виборчої інформаційної системи [3].

У Законі Естонської республіки «Про вибори до муніципальної ради» не визначено особливого порядку застосування електронного голосування на місцевих виборах і зроблено відсилання до Закону Естонської республіки «Про вибори Рійгікогу» (§ 53-2 закону) [2].

Як бачимо, в естонському законодавстві чітко не визначено вимоги до програмного забезпечення, за допомогою якого здійснюється електронне голосу-

вання (крім вже визначених вимог до доступності додатку для найпоширеніших операційних систем та для виборців з вадами зору). Фактично такою є система i-Voting, яка дає змогу заповнити бюлетень з будь-якого комп'ютера, перебуваючи в будь-якій точці світу, для чого потрібен комп'ютер з підключенням до Інтернету та ID-картка або ідентифікатор мобільного телефону з дійсними сертифікатами [6]. Така картка посвідчує собою особу виборця та спеціальну плату для зчитування такої картки). Планується здійснення процесу електронного голосування й за допомогою мобільного пристрою (для цього також необхідне застосування відповідного мобільного додатку, однак плата для зчитування ID-картки непотрібна; ідентифікація відбувається за допомогою спеціальної ідентифікаційної сім-картки) [5, с. 103; 12, с. 174].

Особливістю електронного голосування в Естонії є те, що виборець не робить остаточний вибір під час нього і має можливість як змінити свій електронний голос необмежену кількість разів, закріпивши остаточний голос (останнім є вибір, зроблений на день голосування), а за останніми змінами в законодавстві – анулювати свій електронний вибір, проголосувавши особисто на виборчій дільниці (хоча можливість неодноразового голосування та можливості голосування на виборчій дільниці для виборців, які проголосували в електронному вигляді виникла лише 2021 р.). Ця обставина, а також те, що процес голосування розпочинається задовго до дати виборів – від шести до чотирьох днів до дня виборів, що надає можливість виборцю зробити більш зважений вибір і змінити його у разі, якщо останній зроблено помилково чи під впливом різних обставин суб'єктивного характеру. Така технологія стане в нагоді не тільки громадянам, які проживають за кордоном, але й тим, які в силу медичних чи інших показань не мають можливості прибути на виборчі дільниці [5, с. 103; 12, с. 174].

Процедура електронного голосування під час парламентських, президентських та місцевих виборів в Україні раніше ніколи не застосовувалися, нормативно порядок здійснення електронного голосування в Україні не визначено (за винятком положення ст. 116 Закону України «Про всеукраїнський референдум», яким передбачена така можливість для виборців, включених до списку виборців спеціальної дільниці з електронного голосування шляхом використання засобів автоматизованої інформаційно-телекомунікаційної системи,

водночас дата і час електронного голосування мають збігатися з датою і часом голосування бюлетенями у паперовому вигляді). Водночас в Україні здійснено певну технічну підготовку до впровадження електронного голосування: запроваджено сучасні електронні методи ідентифікації особи, серед яких внутрішні паспорти у вигляді ID-карток та біометричні закордонні паспорти громадян України, Mobile ID, Bank ID, які в перспективі можуть застосовуватися для ідентифікації виборця під час електронного голосування; громадяни України мають можливість отримати електронний цифровий підпис, яким у майбутньому можна буде скористатися у разі підтвердження вибору (подання голосу) під час електронного голосування; у нобільному додатку «Дія» здійснюється тестування електронного голосування під час проведення опитувань на актуальні теми. Однак, окрім технічної підготовки до впровадження системи електронного голосування, необхідними є розроблення нормативної бази, узгодження низки питань між ключовими політичними суб'єктами, їх комунікація із суспільством [10, с. 29-30].

ВИСНОВКИ

Втім, у впровадженні електронного голосування доцільним буде застосувати естонський досвід, зокрема стосовно проведення «завчасного» голосування та можливості зміни голосу до закінчення часу, який відводиться для проведення голосування, пріоритету «офлайн» голосування над Інтернет-голосуванням. Також необхідним є розроблення відповідного програмного забезпечення, яке б застосовувало напрацювання системи i-Voting, можливо на основі нобільного додатку «Дія» та Інтернет-порталу «Дія». З цією метою доцільно буде внести відповідні зміни до Виборчого кодексу України, врахувавши положення ст. 116 Закону України «Про всеукраїнський референдум». Вищеперелічені заходи, на нашу думку, сприяли б впровадженню електронної демократії в Україні, особливо в контексті неможливості створення виборчих дільниць в багатьох регіонах України, які зараз є окупованими або зоною бойових дій, зважаючи на значні руйнування інфраструктури, тимчасове переміщення більшості населення відповідних регіонів в інші регіони. Впровадження системи електронного голосування вирішило б частину цих проблем, які можуть виникнути під час проведення парламентських та президентських виборів в Україні у 2024 р.

Список використаних джерел

1. Introduction to i-voting. Valimised. URL: <https://www.valimised.ee/en/internet-voting/more-about-i-voting/introduction-i-voting>
2. Municipal Council Election Act: Passed 27.03.2002. Riigi Teataja. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/513012020003/consolide/current>
3. Riigikogu Election Act: Passed 12.06.2002. Riigi Teataja. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/513012020001/consolide/current>
4. Гаврік Р. О. До питання про перспективи запровадження електронного голосування в Україні в контексті реалізації концепції розвитку електронної демократії та діджиталізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 70. С. 293-296.
5. Гриньов С.О., Закоморна К.О. Електронне голосування: перспективи впровадження в Україні та зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 101-105. URL: http://lsej.org.ua/4_2021/25.pdf
6. Губарева В. Порахувати голоси всього за 2 години замість 2 тижнів: як в Естонії організовані електронні вибори. *Рубрика*. 2020. 9 листопада. URL: <https://rubryka.com/article/e-elections-estonia/>
7. Мурач Д.В. Електронні вибори як прояв сучасної демократії. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали IV міжнародн. наук.-практ. конф. (м. Суми, 21–22 травня 2020 р.)*: у 2-х ч. Суми, 2020. Ч. 1. С. 78–81.

8. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 року № 797-р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-p>.
9. Романенко Є.О. Електронне голосування– шлях до впровадження електронних механізмів демократії в Україні. *Публічне урядування*. 2019. № 4 (19). С. 259-271.
10. Токар-Остапенко О.В. Упровадження системи електронного голосування в Україні: сучасний стан та правове регулювання. *Strategic Panorama*. 2022. № 1. С. 26-41.
11. Турчин Я. Світовий досвід у реалізації концептуальних засад електронного голосування. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 73. С. 308–321.
12. Ярова А.П. Електронні вибори для Естонії: досвід для України. *Сутність та перспективи впровадження електронної демократії в Україні*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Вінниця, 15 листопада 2016 р.). Вінниця, 2017. С. 173-175.

References

1. Introduction to i-voting. *Valimised*. URL: <https://www.valimised.ee/en/internet-voting/more-about-i-voting/introduction-i-voting>
2. Municipal Council Election Act: Passed 27.03.2002. *Riigi Teataja*. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/513012020003/consolide/current>
3. Riigikogu Election Act: Passed 12.06.2002. *Riigi Teataja*. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/513012020001/consolide/current>
4. Havrik R.O. On the issue of the prospects for the introduction of electronic voting in Ukraine in the context of the implementation of the concept of the development of electronic democracy and digitalization. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*. 2022. No. 70. pp. 293-296 (In Ukrainian).
5. Hrynov S.O., Zakomorna K.O. Electronic voting: prospects for implementation in Ukraine and foreign experience. *Legal scientific electronic journal*. 2021. No. 4. pp. 101-105. URL: http://lsej.org.ua/4_2021/25.pdf (In Ukrainian).
6. Hubareva V. Count votes in just 2 hours instead of 2 weeks: how electronic elections are organized in Estonia. *Heading*. 2020. November 9. URL: <https://rubryka.com/article/e-elections-estonia/> (In Ukrainian).
7. Murach D.V. Electronic elections as a manifestation of modern democracy. *Reforming the legal system in the context of European integration processes: materials of the 4th International. cauc.-practice conf. (Sumy, May 21–22, 2020)*: in 2 parts. Sumy, 2020. Part 1. pp. 78–81 (In Ukrainian).
8. On the approval of the Concept of the development of electronic democracy in Ukraine and the plan of measures for its implementation: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 8, 2017 No. 797-r. *Legislation of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-r> (In Ukrainian).
9. Romanenko Ye.O. Electronic voting – the way to the introduction of electronic mechanisms of democracy in Ukraine. *Public administration*. 2019. No 4 (19). pp. 259-271. (In Ukrainian).
10. Tokar-Ostapenko O.V. Implementation of the electronic voting system in Ukraine: current state and legal regulation. *Strategic Panorama*. 2022. No 1. pp. 26-41. (In Ukrainian).
11. Turchyn Ya. World experience in implementing the conceptual principles of electronic voting. *Gilea: Scientific Bulletin*. 2013. No 73. pp. 308–321. (In Ukrainian).
12. Yarova A.P. Electronic elections for Estonia: experience for Ukraine. *Essence and Prospects of Implementation of Electronic Democracy in Ukraine: Materials of the International Scientific and Practical Conference (Vinnytsia, November 15, 2016)*. Vinnytsia, 2017. pp. 173-175. (In Ukrainian).

Roman HAVRIK

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Professor of department, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1557-0594>
e-mail: gavrik.roman@gmail.com

ESTONIAN EXPERIENCE OF ELECTRONIC VOTING: PROSPECTS OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE

The paper examines the Estonian experience of electronic voting and reveals the prospects for the introduction of the Estonian model of Internet voting in Ukraine. The author investigated the procedure for conducting electronic voting in Estonia, the legal, organizational and technical aspects of its implementation, as well as the positive features of the implementation of electronic voting. On the basis of the conducted scientific research, the author came to the conclusion that when implementing electronic voting, it would be appropriate to use the Estonian experience, including regarding voting within a certain time before the voting date at the polling station, the possibility of changing the vote before the end of the time allocated for voting, priority of voting at the polling station over internet voting in case the voter voted using both forms of voting. It is also necessary to develop appropriate software that would use the performance of the i-Voting system, possibly based on the Diya mobile application and the Diya internet portal. For this purpose, it will be expedient to make appropriate changes to the Election Code of Ukraine, taking into account the provisions of Art. 116 of the Law of Ukraine "On the All-Ukrainian Referendum". The measures listed above will contribute to the implementation of e-democracy in Ukraine, especially in the context of the impossibility of creating polling stations in many regions of Ukraine, which are currently occupied or war zones, given the significant destruction of infrastructure, the temporary relocation of the majority of the population of the respective regions to other regions. The implementation of the electronic voting system would solve some of these problems that may arise during the next parliamentary and presidential elections in Ukraine.

Keywords: *electronic voting, election, electronic democracy, digitization of the election process*

Наталія Олександрівна ПАР'ЄВА

к.е.н., доцент кафедри, Національний університет "Одеська політехніка"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9979-7376>

e-mail: n.a.pareva@op.edu.ua

Олександр Олександрович БУКОВСЬКИЙ

к.е.н., старший викладач, Національний університет "Одеська політехніка"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8696-1819>

e-mail: bukovskyi.o.o@op.edu.ua

Владислав Романович ВІКАРЕНКО

студент, Національний університет "Одеська політехніка"

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7897-8096>

e-mail: vikarenko24@gmail.com

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ РИЗИКІВ

У статті досліджено проблематику вдосконалення системи менеджменту підприємств в умовах глобальних ризиків та кризових явищ за допомогою впровадження дизайн мислення та Lean-менеджменту. Визначено основні проблеми менеджменту з урахуванням сучасних проблем зовнішнього середовища. Проаналізовано особливостей системного менеджменту, систематизовано та сформовано визначення поняття системного менеджменту з урахуванням зарубіжних та вітчизняних досліджень. Визначено роль системного менеджменту у загальній системі керівництва сучасного підприємства. Розглянуто загальні напрями вдосконалення системи менеджменту підприємства. Особливу увагу надано досвіду та перспективам впровадження дизайн мислення та Lean-менеджменту на сучасних підприємствах.

Ключові слова: системний менеджмент, дизайн мислення, lean-менеджмент, менеджмент, економіка, практики керівництва, управління ризиками

ВСТУП

В умовах підвищеної турбулентності економіки дедалі більшого значення набуває необхідність впровадження ефективної системи управління на підприємствах, яка б забезпечувала постійне покращення виробничого процесу та реалізацію заходів з підвищення конкурентоспроможності продукції, товару та організації загалом. Одним з методів ефективного управління є впровадження системи менеджменту, орієнтованої на досягнення результатів, що ґрунтуються на цілях якості, а саме задоволенні потреб та очікувань споживачів, розвитку підприємства та охорони навколишнього середовища.

Мінливий економічний, політичний та соціальний клімат у світі породжує нові виклики та ризики для підприємств, що вимагає від них більш гнучких та ефективних систем менеджменту. Глобалізація економіки, яка змушує бізнес зберігати свою конкурентоспроможність на світовому ринку, є однією з першочергових труднощів. Крім того, компанії повинні підтримувати високий рівень безпеки своїх даних та інформації через зростання кількості технологічних і кіберзагроз. Основними проблемами системного менеджменту виступають проблеми з кадрами, проблеми з новітніми технологіями, проблема недостатнього контролю та проблема відсутності чіткої стратегії.

Велика кількість досліджень щодо впливу кризових явищ на системи управління підприємствами свідчить про інтерес наукової спільноти до цієї проблематики. Так, О. Кравчук, О. Ляпина та О. Остапчук розглядають систему менеджменту як єдину систему, до якої мають бути долучені усі члени організації. Н. Орлова та Н. Ситник відокремлюють інформаційні технології як один з найважливіших аспектів сучасного

керування організацією. С. Шевчук вважає, що системний менеджмент полягає в управлінні організацією як цілісним системним утворенням, включаючи всі її елементи та взаємозв'язки між ними. Одним із ключових висновків цих досліджень є необхідність адаптованості системи управління підприємствами до кризових подій шляхом зміни стратегії управління підприємством, включно із застосуванням методів швидкої адаптації до змін навколишнього середовища та забезпечення гнучкості прийняття рішень.

МЕТА статті – дослідження та обґрунтування необхідності вдосконалення системи менеджменту підприємства в умовах глобальних ризиків та кризових явищ.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є праці провідних вчених, а також матеріали вітчизняних та зарубіжних періодичних видань з проблематики системи менеджменту. У дослідженні застосовано методи аналізу та синтезу, узагальнення, порівняння, системний підхід тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ

Сучасні системи менеджменту функціонують в умовах нестабільності, змін, високого рівня конкуренції та великої кількості, зовнішніх факторів, що негативно впливають. Система менеджменту являє собою сукупність зв'язків загальної цілеспрямованості, – це зв'язки підпорядкованості відповідно до розподілу повноважень на прийняття управлінських рішень. Саме система менеджменту визначає рівень стійкості та здатності підприємства до викликів зовнішнього середовища [1].

Системний менеджмент – це підхід до управління організацією або підприємством, який базується на сис-

темних принципах та методах. Системний менеджмент включає в себе розроблення та впровадження системних стратегій, процесів та процедур з метою досягнення більш ефективного та ефективного управління організацією або підприємством. За допомогою системного менеджменту організація може аналізувати та вдосконалити свої процеси, забезпечувати більшу взаємодію між різними департаментами та забезпечувати більшу відповідність до потреб клієнтів та ринку загалом. Системний менеджмент також включає в себе моніторинг та оцінювання результатів діяльності організації, що дає змогу вчасно коригувати стратегії та процеси з метою досягнення кращих результатів [7].

Необхідно зазначити, що системний менеджмент складається з декількох ключових компонентів, які взаємодіють між собою, щоб забезпечити ефективне та ефективне управління організацією або підприємством. Основні складники системного менеджменту включають [7]:

1. *Стратегічне планування*: розроблення та впровадження стратегій, які відповідають цілям та місії організації та дають змогу їй досягати конкурентної переваги на ринку.

2. *Дизайн та управління процесами*: аналіз та вдосконалення бізнес-процесів, які забезпечують взаємодію між різними департаментами та забезпечують оптимальне використання ресурсів.

3. *Управління якістю*: впровадження систем управління якістю, які забезпечують високу якість продукції

або послуг та задоволення потреб клієнтів.

4. *Управління ресурсами*: планування та керування ресурсами організації, включаючи фінансові, людські та матеріальні ресурси.

5. *Моніторинг та оцінювання результатів*: оцінювання результатів діяльності організації та моніторинг її продуктивності з метою виявлення можливостей для покращення.

6. *Управління ризиками*: ідентифікація та управління ризиками, які можуть виникнути у процесі діяльності організації та її взаємодії з ринком та зовнішнім середовищем.

7. *Керування змінами*: планування та впровадження змін в організації з метою підвищення її ефективності та адаптації до змін

Проведені дослідження свідчать, що більшість світових компаній, які впроваджують та вдосконалюють системний менеджмент знаходяться в Європі та Америці. Саме Американський та Європейський підходи вважаються найбільш конкурентоспроможними у світі. За рахунок високого рівня конкуренції, компанії з цих континентів найчастіше виробляють та впроваджують новітні технології та інструменти. Хоча Європейський та Американський підходи до системного менеджменту мають багато спільного, все ж є деякі відмінності між ними. Визначимо основні особливості у Американському та Європейському погляді на системний менеджмент [8] (табл. 1).

Таблиця 1 – Особливості Американського та Європейського підходів до системного менеджменту (складено авторами за матеріалами [7-9])

Американський підхід	Європейський підхід
Американський підхід до системного менеджменту зосереджений на фінансових аспектах, таких як рентабельність та віддача від інвестицій	Європейські компанії більше зосереджуються на соціальній відповідальності та екологічних питаннях.
У США більше уваги приділяється конкурентному середовищу та можливостям розвитку бізнесу.	Європейський підхід до системного менеджменту може бути більш зосередженим на дотриманні законодавчих вимог, таких як вимоги до захисту даних, відповідальності за продукти тощо.
Американський підхід до системного менеджменту може бути більш орієнтованим на ризик та швидкість прийняття рішень.	Європейський підхід може бути більш консервативним та обережним відносно ризиків.
У США з початку появи системного менеджменту більш поширено горизонтальні організаційні структури.	В Європі більш поширені вертикальні організаційні структури.

Загалом обидва підходи мають багато спільних рис та базуються на загальних принципах системного менеджменту. Однак різні підходи мають власні особливості залежно від конкретних потреб та характеристик компанії чи організації [9].

Вітчизняні вчені слідкують за світовими тенденціями та досліджують проблематику системного менеджменту з самого початку його появи. Так, вони вважають, що системний підхід в менеджменті є важливим для розвитку та ефективного функціонування будь-якої організації; він дає змогу бачити організацію як цілісну систему, в якій кожен елемент взаємодіє з іншими елементами, що уможливує краще розуміти процеси та взаємозв'язки всередині організації. Вчені відзначають важливість управління якістю та стандартизації процесів в системному менеджменті, що уможливує підвищувати ефективність та зменшувати витрати в організації [1, 2].

Проведене дослідження свідчить, що системний підхід у менеджменті є ключовим для досягнення успіху та ефективності в будь-якій організації; системний підхід дає змогу керівникам організації зорієнтуватися на головні цілі та задачі, які потрібно досягти, та застосовувати різноманітні методи та інструменти для їх досягнення; системний підхід є необхідним для ефективного управління будь-якою організацією, він дає змогу бачити організацію як цілісну систему, в якій кожен елемент взаємодіє з іншими елементами з метою кращого розуміння процесів та взаємозв'язків всередині організації; системний менеджмент полягає в управлінні організацією як цілісним системним утворенням, включаючи всі її елементи та взаємозв'язки між ними; основними елементами системного менеджменту є: визначення стратегії та мети організації; розроблення та впровадження планів дій; контроль та аналіз результатів; постійне вдосконалення та опти-

мізація процесів. Застосування системного підходу у менеджменті дає змогу підвищити якість та ефективність роботи організації, зменшити витрати та ризики, а також забезпечити стабільний та успішний розвиток [3, 6].

Одним з інноваційних інструментів із вдосконалення системи менеджменту є дизайн мислення, що широко застосовується транснаціональними корпораціями. Багато компаній надають перевагу дизайну мислення для створення інноваційних продуктів, розв'язання проблем та покращення користувальницького досвіду.

Необхідно зазначити, що вітчизняні вчені відносяться до системного менеджменту як до важливої галузі управління організаціями та активно досліджують і розробляють нові інструменти для її вдосконалення. Вони наголошують, що дизайн-мислення дає змогу знайти творчі рішення та інновації в різних сферах життя: бізнес, освіта, медицина або соціальна сфера. Вчені вважають, що дизайн-мислення допомагає зосередитись на реальних потребах та проблемах людей, які користуються продуктом або послугою і знайти оптимальне рішення для їх вирішення. Дизайн-мислення допомагає розвивати креативні та інноваційні навички у контексті пошуку створювати різні варіанти, тестувати ідеї та знаходити оптимальний варіант. Цей підхід дає змогу розвивати творчість та інноваційність, які стають ключовими факторами для успіху в будь-якій галузі. Дизайн-мислення допомагає знайти творчі рішення та інновації в різних сферах, розвиває креативні та інноваційні навички, та забезпечує успіх в сучасному світі [5-7].

Системний підхід до управління дає змогу враховувати взаємозв'язки між елементами системи та зовнішнім середовищем, що дає змогу отримувати більш повне та комплексне розуміння функціонування організації загалом. Далі наведемо основні напрями розвитку вдосконалення системи менеджменту на сучасних підприємствах (рис. 1).

Рис. 1. Напрями вдосконалення системи менеджменту (складено за матеріалами [5-7])

За усіма вищеперерахованими напрямами вдосконалення системи менеджменту необхідно зазначити доцільність та фінансову прибутковість на кожного окремого підприємстві у відповідній галузі.

Системність менеджменту припускає функціонування усіх ланок підприємства як одного організму. Відтак, саме система менеджменту визначає гнучкість компанії та її здатність адаптуватися до умов ринку. Окрім гнучкості загальної системи менеджменту, популярності набуває також різноманітні гнучкі підходи до окремих проектів, такі як Agile тощо.

Необхідно зазначити, що в Україні історія впровадження системного менеджменту досить молода, оскільки після державної незалежності України стало необхідним розпочати будівництво нової економіки на засадах ринкової орієнтації. Так, одна з перших

компаній, яка застосовувала системний менеджмент в Україні, стала Міжнародна атомна енергетична корпорація "Енергоатом". Компанія впроваджувала системний підхід до управління в 1990-х рр., щоб покращити ефективність своїх операцій та забезпечити безпеку ядерної енергетики. Іншою компанією, яка застосовувала системний підхід до управління, була "АрселорМіттал Кривий Ріг". Компанія впровадила системний менеджмент в 2000-х рр., щоб забезпечити ефективну виробничу діяльність та впровадити стандарти якості ISO. Також, компанії "Укртелеком" та "Південноукраїнська АЕС" успішно застосовують системний підхід до управління у своїй діяльності. Загалом більшість великих українських компаній поступово впроваджують системний підхід до управління, щоб забезпечити ефективну діяльність та конкурентоздатність на ринку [2-5].

У сучасних умовах вітчизняні невеликі підприємства намагаються «виживати» у важких умовах конкуренції з великими компаніями. Зокрема, здебільшого саме якість системи менеджменту визначає здатність таких підприємств здобувати свою частку ринку. Отже, розглянемо основні проблеми, з якими стикаються українські підприємці:

1. *Недостатня увага до системного менеджменту.* У більшості вітчизняних компаній системний менеджмент не є пріоритетною задачею, і це може призвести до недостатнього розвитку управлінських процесів та систем.

2. *Недостатній рівень кваліфікації менеджерів.* Більшість менеджерів у вітчизняних компаніях не мають достатньої кваліфікації та навичок у системному менеджменті, що може обмежити ефективність управління.

3. *Недостатнє застосування сучасних методів управління.* У вітчизняних компаніях не завжди застосовуються сучасні методи управління, такі як Lean, Six Sigma, Agile тощо. Це може обмежувати ефективність управління та знижувати продуктивність.

4. *Проблеми зі стандартизацією процесів.* У вітчизняних компаніях часто немає чітких стандартів для управління процесами, що може призводити до неправильного розподілу ресурсів та недосягнення поставлених цілей.

5. *Проблеми з ефективністю бізнес-процесів.* У вітчизняних компаніях часто є проблеми з ефективністю бізнес-процесів, що може призводити до зниження якості продукту або послуги, а також до збільшення витрат.

6. *Відсутність системи контролю за якістю.* У деяких вітчизняних компаніях немає системи контролю якості продукту або послуги, що може призводити до недовіри споживачів та втрати ринкової позиції.

Часто саме недостатня увага до системного менеджменту є першопричиною таких проблем, як відсутність системи контролю за якістю та проблеми зі стандартизацією процесів [3-7].

Трансформації системного менеджменту можуть відбуватися за допомогою різноманітних процесів і залежати від конкретної організації та її вимог. Перехід від звичайних практик управління до більш адаптивних і гнучких є однією з основних тенденцій у системному управлінні. Одним із механізмів адаптації до мінливих

умов ринку є впровадження різноманітних інноваційних технологій, таких як Lean Management, що спрямовано на підвищення рентабельності і ефективності процесів, і Design Thinking, який зосереджується на вирішенні проблем і розробленні нових товарів і послуг.

Активна робота з вищим керівництвом і персоналом підприємства є важливою для успішного впровадження методів Lean. Знання керівництвом фундаментальних концепцій цієї технології та кінцевих цілей, яких вона може допомогти підприємствам досягти, значно впливає на успішність її впровадження. Для цього застосовуються різноманітні інструменти, такі як Value Stream Mapping, Kaizen, Kanban та інші, які дають змогу зменшувати витрати, виявляти та виправляти неефективність бізнес-процесів та підвищувати якість продукту або послуги.

Робоча сила підприємств може бути більш охочою сприймати зміни та брати участь у максимізації результатів підприємства в умовах воєнного конфлікту, непередбачуваного економічного клімату та тривоги стосовно свого особистого та професійного майбутнього. І навпаки, це стає досить складним, коли численні зміни відбуваються одночасно та в різних бізнес-операціях. Доцільно зосередити зусилля команди компанії на кількох видах діяльності на початку впровадження кожного окремого компонента цієї технології, причому кількість цих обов'язків зростатиме, якщо початкові завдання буде успішно виконано. У результаті застосування Lean Management організації можуть досягнути більшої ефективності, знизити витрати, підвищити якість продукту та забезпечити більш задоволеного клієнта. Цей підхід дає змогу організаціям стати більш конкурентоспроможними та адаптивними до змін на ринку.

Дизайн-мислення (Design Thinking) – підхід, що вже набув популярності на Заході й отримує все більшу підтримку серед вітчизняного бізнесу, є одним зі способів підвищення ефективності висування нових ідей та групової творчості загалом.

Ключовими етапами дизайн-мислення є: емпатія, що розміщує проблемну сферу клієнтів у контексті; формулювання керівного твердження (погляд); генерація та відбір ідей; створення прототипів потенційних рішень й їхнє тестування разом із клієнтами. Ці кроки необов'язково виконуються за порядком; як правило, команди повинні повертатися до попередніх кроків кілька разів, доки не буде знайдено потрібну відповідь. Підхід дизайн-мислення зазвичай застосовується для розв'язання складних проблем, які потребують творчого підходу. Цей підхід може бути застосовано у різних сферах, таких як дизайн продуктів, розроблення програмного забезпечення, управління бізнесом, розвиток міського середовища тощо. Застосування дизайн-мислення підвищує здатність продукту чи послуги бути інноваційними та конкурентоспроможними, сприяє розвитку творчого мислення та гарантує, що користувачі

більше задоволені застосуванням продукту чи послуги.

Одне з досліджень, проведених компанією IBM, показало, що компанії, які застосовують дизайн-мислення, отримують більше прибутку, ніж компанії, які його не застосовують. Відповідно до цього дослідження, компанії, які застосовують дизайн-мислення, мають в 2,2 рази більше шансів досягти високої фінансової продуктивності. Інше дослідження, проведене компанією McKinsey & Company, показало, що компанії, які застосовують дизайн-мислення, зазвичай мають кращі показники із залучення та утримання клієнтів, а також розвитку нових продуктів та послуг. Дослідження також показали, що дизайн-мислення може забезпечити великий вплив на процеси розроблення продуктів та послуг, покращити комунікацію в командах та залучення користувачів до розроблення продукту. Одним зі зразків успішного впровадження дизайн мислення є компанія Airbnb, яка застосовує цей метод для розвитку своєї бізнес-моделі та покращення користувацького досвіду.

ВИСНОВКИ

Отже, глобальні кризові явища актуалізують необхідність модифікації теоретичних принципів менеджменту на рівні окремих суб'єктів господарювання – з ухваленням низки змін у структурі об'єктів аналізу та моніторингу довкілля, підвищенням взаємозв'язку між елементами системи управління та розвитком динамізму управління.

Впровадження інформаційних технологій є важливим етапом у системному менеджменті, який дає змогу забезпечити ефективну та продуктивну роботу організації в умовах сучасного бізнесу. Інформаційні технології дають змогу автоматизувати різноманітні процеси та забезпечувати швидкий та точний обмін інформацією між різними підрозділами та працівниками організації. Зокрема, за допомогою інформаційних технологій можна забезпечити: ефективне управління процесами та ресурсами організації; швидкий та точний облік фінансових операцій та фінансових результатів діяльності; автоматизацію процесів прийняття рішень та аналізу даних; покращення взаємодії зі споживачами та партнерами організації.

Внутрішнє ускладнення об'єктів управління, зростання і розгалуженість зв'язків, швидке і безперервне зростання обсягів інформації, нестабільність зовнішнього середовища, загострення конкуренції сприяють необхідності застосування системного підходу до управління підприємством. Професійно сформована система менеджменту на підприємстві є одним з вирішальних факторів сталого розвитку підприємства у конкурентному середовищі, яку спрямовано на безперервну підтримку працездатності самої системи, підвищення її конкурентоспроможності, стабільності та розвитку загалом.

Список використаних джерел

1. Продіус О.І., Гижича М.В. Реінжиніринг управління бізнес-процесами підприємства. *Інфраструктура ринку*. 2019. Випуск 34. С. 167-173.
2. *Менеджмент і безпека в умовах війни: теоретичні та прикладні аспекти*: матеріали-науково-практичної інтернет-конференції (м. Львів, 13 травня 2022 р.) / упоряд. В.С. Бліхар. Львів, 2022. 348 с.
3. Продіус О.І. Проблеми та перспективи інклюзивного розвитку в умовах глобалізації. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 71-75.

4. Климчук О.В. Сучасні процеси розвитку в Україні інформаційних систем і технологій в управлінні підприємствами. *Актуальні проблеми, пріоритетні напрямки та стратегії розвитку України: тези доповідей I Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції* / ред. колегія: О.С. Волошкіна та ін. Київ, 2021. С. 199-201.
5. Янчук Т.В. Значення механізму впровадження інформаційних технологій у господарський процес діяльності підприємств. *Економіка і організація управління*. 2016. № 4 (24). С. 269-276.
6. Орлова Н.С., Мохова Ю.Л. Впровадження інформаційних технологій в систему корпоративного управління. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2017. № 3. С. 355-365.
7. Риженко О.М. Особливості впровадження концепції leanmanagement на металургійному підприємстві. *Review of transport economics and management*. 2021. № 6 (22). С. 60–71.
8. Продіус О.І., Ілінчук О.І. Управління якістю як фактор підвищення конкурентоспроможності продукції. *Причорноморські економічні студії*. 2017. №18. С. 89-93.
9. A Brief History of Lean. Lean Enterprise Institute. URL: <https://www.lean.org/explore-lean/a-brief-history-of-lean>

References

1. Prodius O.I., Hyzhytsia M.V. Reengineering of enterprise business process management. *Market infrastructure*. 2019. Issue 34. pp. 167-173. [in Ukrainian].
2. *Management and security in conditions of war: theoretical and applied aspects: materials of the scientific-practical internet conference (Lviv, May 13, 2022)* / ed. V.S. Blikhar. Lviv, 2022. 348 p. [in Ukrainian].
3. Prodius O.I. Problems and prospects of inclusive development in the conditions of globalization. *Scholarly notes of V. I. Vernadsky Tavri National University. Series: Economics and management*. 2019. Vol. 30 (69). No. 4. pp. 71-75. [in Ukrainian].
4. Klymchuk O.V. Modern processes of development of information systems and technologies in enterprise management in Ukraine. *Actual problems, priority directions and development strategies of Ukraine: theses of reports of the 1st International scientific and practical online conference* / ed. board: O.S. Voloshkina et al. Kyiv, 2021. pp. 199-201. [in Ukrainian].
5. Yanchuk T.V. The importance of the mechanism of introducing information technologies into the business process of enterprises. *Economics and management organization*. 2016. No. 4 (24). pp. 269-276. [in Ukrainian].
6. Orlova N.S., Mikhova Yu.L. Implementation of information technologies in the corporate management system. *Open educational e-environment of a modern university*. 2017. No. 3. pp. 355-365. [in Ukrainian].
7. Ryzhenko O.M. Peculiarities of implementing the concept of lean management at a metallurgical enterprise. *Review of transport economics and management*. 2021. No. 6 (22). pp. 60–71. [in Ukrainian].
8. Prodius O.I., Ilinchuk O.I. Quality management as a factor in increasing product competitiveness. *Black Sea Economic Studies*. 2017. No. 18. pp. 89-93. [in Ukrainian].
9. A Brief History of Lean. Lean Enterprise Institute. URL: <https://www.lean.org/explore-lean/a-brief-history-of-lean>

Nataliia PARIÉVA

PhD in Economics, Associate Professor of department, Odesa Polytechnic National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9979-7376>
e-mail: n.a.pareva@op.edu.ua

Oleksandr BUKOVSKIY

PhD in Economics, Senior Lecturer, Odesa Polytechnic National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8696-1819>
e-mail: bukovskiy.o.o@op.edu.ua

Vladyslav VIKARENKO

student, Odesa Polytechnic National University
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7897-8096>
e-mail: vikarenko24@gmail.com

IMPROVEMENT OF THE MANAGEMENT SYSTEM OF THE ENTERPRISE UNDER THE CONDITIONS OF GLOBAL RISKS

In the conditions of increased turbulence of the economy, the need to implement an effective management system at enterprises, which would ensure constant improvement of the production process and the implementation of measures to increase the competitiveness of products, goods and the organization as a whole, becomes more and more important. One of the methods of effective management is the implementation of a management system focused on achieving results based on quality goals, namely meeting the needs and expectations of consumers, enterprise development and environmental protection. The changing economic, political and social climate in the world creates new challenges and risks for enterprises, which requires them to have more flexible and effective management systems. Globalization of the economy, which forces business to maintain its competitiveness in the world market, is one of the primary difficulties. In addition, companies must maintain a high level of security of their data and information due to the growing number of technological and cyber threats. The main problems of system management are problems with personnel, problems with the latest technologies, the problem of insufficient control and the problem of the lack of a clear strategy. The article examines the problems of improving the management system of enterprises in the conditions of global risks and crisis phenomena with the help of the implementation of design thinking and Lean management. The main problems of management are defined, taking into account the modern problems of the external environment. An analysis of the features of system management was carried out, the definition of the concept of system management was systematized and formed, taking into account foreign and domestic research. The role of system management in the overall management system of a modern enterprise is determined. The general directions of improvement of the management system of the enterprise are considered. Special attention is paid to the experience and prospects of implementing design thinking and Lean management in modern enterprises.

Keywords: system management, design thinking, lean-management, management, economics, management practices, risk management

Олег Анатолійович ТРОФИМЧУК

здобувач, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8489-6443>

e-mail: oleh.trofymchuk@gmail.com

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ В ЕПОХУ НЕОЛІБЕРАЛЬНОГО ГЛОБАЛІЗМУ

Окреслено основні теоретичні проблеми сучасного мейнстріму економічної науки щодо ролі та функцій держави в економіці та державного регулювання економіки. Розкрито та статистично підтверджено ряд негативних тенденцій, процесів та явищ на національному та глобальному рівнях в епоху глобалізації, зумовлених ідеями неоліберальної концепції щодо ролі держави в економіці та глобалізації. Розкрито основні напрями нівелювання негативного впливу неолібералізму на соціально-економічний розвиток. Показано та оцінено основні сценарії подальшого розвитку пануючих поглядів на державне регулювання економіки. Визначено основні його виклики, зумовлені глобалізацією, та показано необхідні напрями його трансформації.

Ключові слова: держава, глобалізація, державне регулювання економіки, економічна політика, неолібералізм, функції держави

ВСТУП

Інститут держави протягом усього свого існування істотно впливає на життя суспільств, соціально-економічний розвиток яких завжди залежав від ефективності державного регулювання економіки (ДРЕ). На кожному етапі розвитку економічної думки погляди на ДРЕ варіювалися в межах екстремумів: від позитивного напрямку, що виступав за активне втручання держави, до негативного, який надавав перевагу економічній свободі та стихійному саморегулюванню [27]. В епоху глобалізації панівною є неоліберальна концепція державної політики, хоча в останні роки її підтримка значно впала. Неолібералізм небезпідставно звинувачують у спричиненні цілої низки негативних тенденцій, подій, процесів та явищ, а також у відсутності адекватних їм відповідей. На додачу до цього перехід на ринкові засади функціонування економіки України із застосуванням неоліберальних рекомендацій так і не призвів до позитивних результатів, а в умовах війни ситуація стала взагалі катастрофічною. Вищезазначене свідчить про високий рівень актуальності дослідження та теоретичного переосмислення ДРЕ в епоху неоліберального глобалізму.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Дослідженням ДРЕ на сучасному етапі глобалізації займалось багато зарубіжних та вітчизняних вчених. Серед основних вітчизняних дослідників варто виділити таких, як А. Арсеєнко, Т. Артємова, В. Базилевич, О. Білорус, О. Бірюков, В. Бодров, В. Геєць, Н. Гражевська, А. Гриценко, П. Єщенко, М. Зверяков, Б. Кваснюк, Ю. Кіндзерський, Т. Ковальчук, С. Кораблін, Є. Лісеній, В. Мандибура, І. Піляєв, Є. Редзюк, Ю. Уманців, Т. Унковська, О. Яременко. Серед іноземних варто виділити: Д. Аррігі, І. Валлерстайн, Дж. Гелбрейт, Р. Грінберг, Г. Закман, А. Калетський, М. Кокс, Гж. Колодко, К. Крауч, П. Кругман, Т. Пікетті, К. Поланьї, Р. Раджан, Р. Райх, Дж. Робінсон, Д. Родрік, Н. Рубіні, А. Рубінштейн, Ем. Саез, Р. Скідельський, Дж. Стігліц. Незважаючи на дуже широкий спектр наявних наукових праць, присвячених цій темі, вона потребує подальшого дослідження. Окрім емпірико-прак-

тичних проблем, які зумовлюють необхідність перегляду ідей стосовно ДРЕ, в даному аспекті є ще й глибинні теоретичні недоліки мейнстріму економічної науки. Основою інформаційної бази дослідження є наукові праці (статті, монографії, підручники) зарубіжних та вітчизняних вчених та офіційні статистичні матеріали. Методами дослідження є історико-генетичний, системно-структурний, причинно-наслідковий, аналіз і синтез, порівняльний, діалектичний, логічної абстракції, статистичний, графічний, табличний.

МЕТА дослідження – теоретичне та емпіричне розкриття суті, специфіки, суперечностей та викликів ДРЕ в епоху неоліберального глобалізму, а також розроблення практичних рекомендацій з трансформації ДРЕ в умовах сучасного етапу глобалізації.

РЕЗУЛЬТАТИ

Спочатку варто окреслити особливості нашого теоретичного бачення ДРЕ як такого та показати деякі вагомні теоретичні проблеми економічної науки. ДРЕ є діяльністю держави, що здійснюється за допомогою наявних у неї інструментів та з метою цілеспрямованого впливу на структурні складники економіки країни та динаміку їх функціонування задля досягнення поставлених цілей. Спираючись на концепцію сумісно-розділеної діяльності та класифікацію економічних функцій держави А. Гриценка, легко обґрунтувати, що ДРЕ є одним із проявів економічних функцій держави як носія загальних економічних інтересів суспільства (ЗЕІС), які не є просто сумою індивідуальних інтересів. По суті, таке регулювання є суспільним благом, потреба в якому не викристалізовується в межах усвідомлених інтересів індивідів (членів суспільства) та потребує окремого носія такого специфічного загального економічного інтересу суспільства, яким є держава [4; 26].

Серед основних теоретичних проблем сучасного мейнстріму економічної науки варто виділити такі. **По-перше**, розкриваючи роль та функції держави в економіці (зокрема, ДРЕ), науковці часто лише узагальнюють напрями її практичної діяльності та не беруть за основу її сутнісні характеристики. Водночас в межах неоліберального напрямку, часто говорять, що

держава повинна боротися з т.зв. «провалами» ринку, які, по суті, являють собою теоретичну аберацією. **По-друге**, застосування такого підходу викривляє економічну реальність та породжує негативне ставлення до ДРЕ. Насправді ж взаємодія ринку та держави є комплексною, що можна легко усвідомити на основі концепції сумісно-розділеної діяльності. Ринки не існують у теоретичному вакуумі, адже саме держава визначає умови їх функціонування. Тому можливим є одночасне зростання ролі держави та розвиток ринкових відносин. Приватні інтереси членів суспільства як ринкових суб'єктів не можуть адекватно задовольнятися на ринку без реалізації економічних функцій держави як носія ЗЕІС. **По-третє**, співвідносячи державу та ринок, багато науковців та діячів не дотримуються принципу симетричності застосування логіки міркувань, ідеалізуючи ринковий механізм в теорії та демонізуєючи державне втручання на практиці. **По-четверте**, реалізація вмієних функцій держави, які є відмінними від її сутнісних функцій як носія ЗЕІС, і справді зумовлює низку негативних наслідків. Однак це не може виступати аргументом проти застосування природних функцій держави та проти ідеї комплементарності ринку та держави. Ринок на практиці також призводить до безлічі негативних наслідків. Потрібно не зменшувати роль держави, а шукати шляхи максимально ефективного реалізації сутнісних функцій та мінімізації практичного застосування вмієних функцій, насамперед через розвиток демократії та громадянського суспільства [4; 3, с. 380-383; 26].

Незважаючи на ідею циклічності історії, людство в кожен період часу живе в специфічних умовах, відмінних від наявних дотепер. Час від часу повторюються окремі прояви певних процесів та явищ, але якісне наповнення історії конкретної епохи є унікальним. Феномен накопичення науково-технічних та культурних досягнень зумовлює висхідний розвиток людства до можливостей забезпечення своїх динамічних та безмежних потреб. Такі якісні зрушення зумовлюють появу нових трендів, одним із яких є процес глобалізації. Термін «глобалізація» вперше застосовано американським економістом Т. Левіттом у статті «Глобалізація ринків» (1983) [2, с. 125]. Вона являє собою процес виникнення та розвитку єдиного загальнолюдського культурного, інформаційного, політичного та економічного простору планети, а також посилення взаємозалежності і взаємовпливів суспільно-економічного, культурного та політичного життя окремих територій (країн) один на одного. В економічній думці є ідея про те, що глобалізація розпочалася з епохи Великих географічних відкриттів та пройшла три етапи розвитку [9, с. 300-301]:

Перший (XVI – XVIII ст.) характеризувався до-

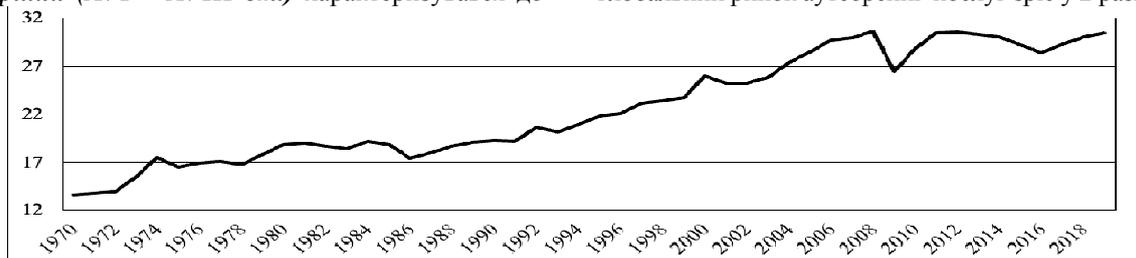

Рис. 1. Світовий обсяг експорту товарів та послуг у відсотках до ВВП, % (побудовано на основі [55])

мінуванням низькоефективних сільськогосподарського, видобувного та сировинного виробництва, а також низькими темпами розвитку. Водночас створюються перші чартерні компанії та поширюється практика міжнародних угод.

Другий (XIX – 70-ті рр. XX ст.) обумовлено промисловою революцією та індустріалізацією. Це зумовило зростання продуктивності та обсягу виробництва, доходів, а також розвиток переробної промисловості, машинобудування. Водночас наслідком стало поглиблення диференціації в економічному, соціальному та культурному рівнях розвитку окремих країн.

Третій (розпочався в 70-х рр. XX ст.), що характеризується бурхливим розвитком третинної економіки, автоматизації виробництва, використання нових джерел енергії. Основою даних змін стала науково-технічна революція у сфері виробництва, транспорту та комунікацій.

Однак риси та якісний зміст саме третього етапу найповніше відповідають визначенню процесу глобалізації.

По-перше, спостерігається небачений ріст частки світової торгівлі у валовому світовому випуску (ВВП). Ріст експорту майже завжди перевищував зростання ВВП (рис. 1). В 1900 р. експортна квота складала приблизно 9.7 % і до 1960 р. практично не змінилася – 10.5 %. Починаючи із 1970 р. дотепер співвідношення зросло до 31 % [1, с. 441; 55], що свідчить про посилення взаємодії та взаємозалежності національних економік та поглиблення суспільного поділу праці.

По-друге, одним із основних проявів поглиблення міжнародних відносин є зростання частки транскордонних інвестицій у ВВП. Рис. 2 показує зростання співвідношення накопичених ПІІ до ВВП – з 1990 р. до 2019 р. значення виросло з 10 % до 42 % [53]. Чисті потоки ПІІ також зросли у відношенні до ВВП (рис. 3) в останні три десятиліття [55]. Значною мірою це зумовлено бурхливим розвитком міжнародних фінансових ринків. В останні десятиліття значно зросла мобільність капіталу, який переміщається відповідно до факторів: джерела сировини, робоча сила, ринки збуту, легкість ведення бізнесу тощо.

По-третє, глобалізація характеризується посиленням міграції та мобільності робочої сили (рис. 4). Насправді, вказаний на рисунку тренд є ще динамічнішим, оскільки не враховано нелегальних мігрантів. Міжнародна міграція свідчить про міжнародну мобільність робочої сили та спричинює уніфікацію національних культур [57]. Складність та переплетеність міжнародного ринку праці ще більше посилюється розвитком таких типів зайнятості як freelancing, out-staffing та outsourcing. Залишаючись в одній країні, людина може працювати в межах економіки іншої. Зокрема, з 2000 р. до 2019 р. глобальний ринок аутсорсинг-послуг зріс у 2 рази [43].

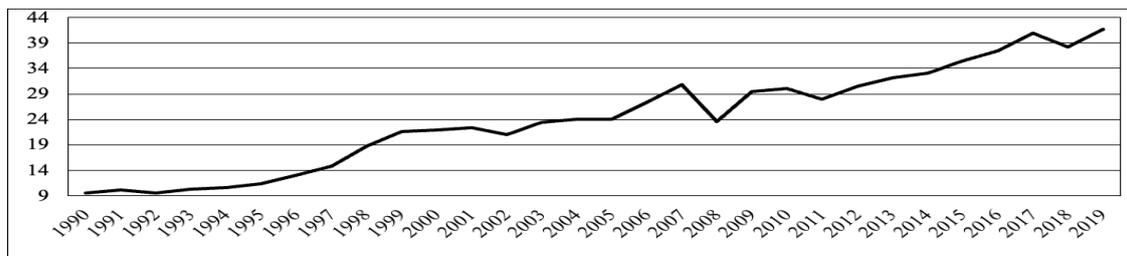

Рис. 2. Накопичені III (отримані) у ВВП, % (побудовано на основі [53])

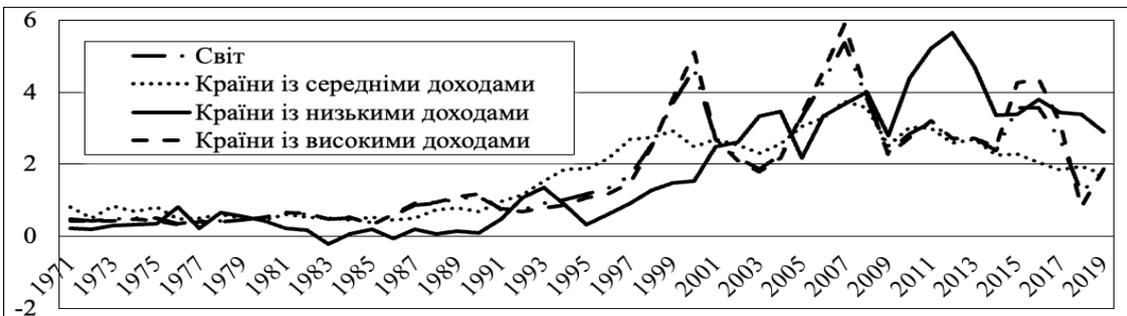

Рис. 3. Іноземні прямі інвестиції, чисті притоки (% від ВВП) (побудовано на основі [55])

Рис. 4. Чисельність іноземних мігрантів, млн чол. та % від загальної (побудовано на основі [57])

Польський економіст Гж. Колодко дав власне визначення глобалізації та виділив більш широкий набір характерних рис її сучасного етапу. Він характеризує її як «історичний процес лібералізації і подальшої інтеграції, раніше відносно ізольованих ринків капіталу, товарів та (з деякою затримкою і в обмежених масштабах) праці в єдиний світовий ринок» [13, с. 29]. Водночас він зазначає, що напрями реалізації процесу глобалізації спостерігаються у різних сферах: у політичній, культурній, соціальній, економічній, екологічній і технологічній. На думку вченого, характерні риси сучасної фази глобалізації полягають у такому [14, с. 129]:

- швидке (майже вдвічі швидше, ніж зростання виробництва) зростання торгових оборотів міжнародної торгівлі, що стала маховиком зростання виробництва;

- ще більш швидке, але водночас і більш нестійке зростання глобальних потоків капіталу, де особливо динамічними і хаотичними є потоки фінансового капіталу;

- швидке поширення нових технологій виробництва і розподілу, а також трансфер технологій з розвинутих країн в економіку країн, що розвиваються;

- посилення і вихід з-під контролю держав і міжнародних організацій міжнародної міграції робочої сили;

- постсоціалістична системна трансформація в демократію, ринок і громадянське суспільство.

- якісні зміни в міжнародних відносинах у галузі культури і політики.

Глобалізація є складним багатогранним трендом як по своїй суті, так і по факторам, що її обумов-

люють. Серед останніх варто виділити такі: 1) бурхливий розвиток технологій транспорту та комунікації; 2) лібералізація економічної політики більшості держав світу; 3) становлення та функціонування міжнародних форм організації суспільно-економічного життя; 4) зменшення ролі культури, релігії та національної ідентичності. Стосовно першого фактора, то під впливом всеосяжної інформатизації у світі розгортаються процеси девальвації простору, який перестає бути стримуючим чинником людської життєдіяльності, та ревальвації часу, цінність якого зростає. Розвиток технологій транспорту та комунікації посприяв: 1) формуванню глобальної інформаційної інфраструктури та інтеграції інформаційних ресурсів усіх рівнів, обсягів, масштабів; 2) безпрецедентному зростанню мобільності фінансових, матеріальних, людських та інформаційних ресурсів і об'єднанню світу у систему, яка функціонує в режимі реального часу; 3) уніфікації та упорядкування міжнародних потоків інформації, створення програмних засобів підтримки глобальних баз даних і забезпеченню легкого доступу до них; 4) комплексній автоматизації управлінської діяльності та різкому зниженню трансакційних витрат на рівні національних та світової економік [5].

Нематеріальним аспектом розвитку глобалізації стала тенденція зменшення ролі культури, релігії та національної ідентичності в суспільно-економічному житті. Такий процес є і причиною, і наслідком глобалізації. З одного боку, це допомагає людям краще розуміти один одного і співпрацювати через схожість світоглядів, а з іншого – є і негативні впливи. Культурно-

ідеологічний складник є невід'ємним елементом життя соціуму, однак часто різноманітна, багата, гуманістична культура, побудована на базі національних інтересів, замінюється примітивною, масовою та такою, що може вести до деградації людської цивілізації. Багатьом суб'єктам цей процес є вигідним, тому він усіляко стимулюється за допомогою телебачення, Інтернету, соціальних мереж, реклами, кінофільмів тощо. Збіднення культури стає потужним джерелом влади глобальної капіталістичної системи та поширює споживачську поведінку населення [6, с. 41-42].

Дуже важливим фактором глобалізації суспільно-економічного життя стала лібералізація економічної політики. Відкриттю національних ринків товарів, послуг, капіталів і праці посприяли неоліберальні економічні теорії, які активно застосовуються в економічній

практиці урядів країн світу. Зокрема, їх вплив легко помітити на рис. 5, де показано, що з 1970-х рр. спостерігається падіння максимальної ставки оподаткування у розвинених країнах, що зумовило низку негативних наслідків (зокрема, зростання нерівності). На рис. 6 показано падіння корпоративних податкових ставок деяких країн світу. У 1980 р. корпоративні ставки податку країн світу (обраховано для 177 юрисдикцій) в середньому були на рівні 40.11 % або 46.52 %, якщо заважити на ВВП, а у 2020 р. відповідні цифри склали 23.85 % та 25.85 % [34]. Водночас глобалізація породила суб'єктів, що успішно сприяють подальшому поширенню неоліберальних поглядів, адже їх становлення нерозривно зв'язане із діяльністю та розвитком різного роду МО, наддержавних утворень та ТНК.

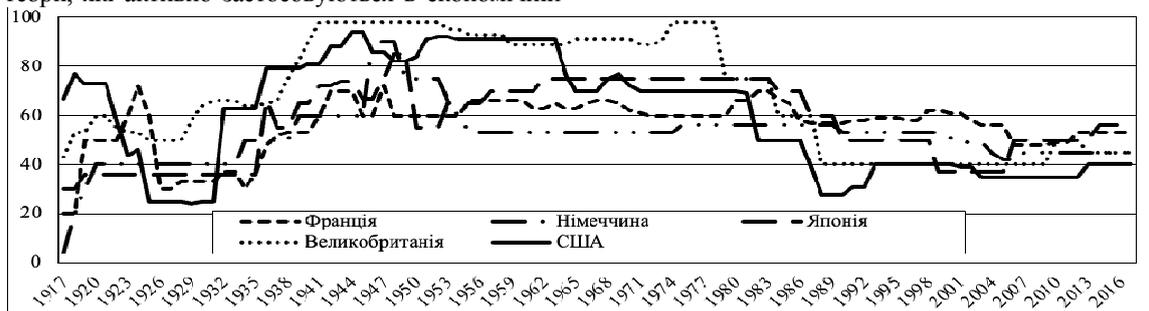

Рис. 5. Динаміка максимальної ставки оподаткування доходів (побудовано на основі [45])

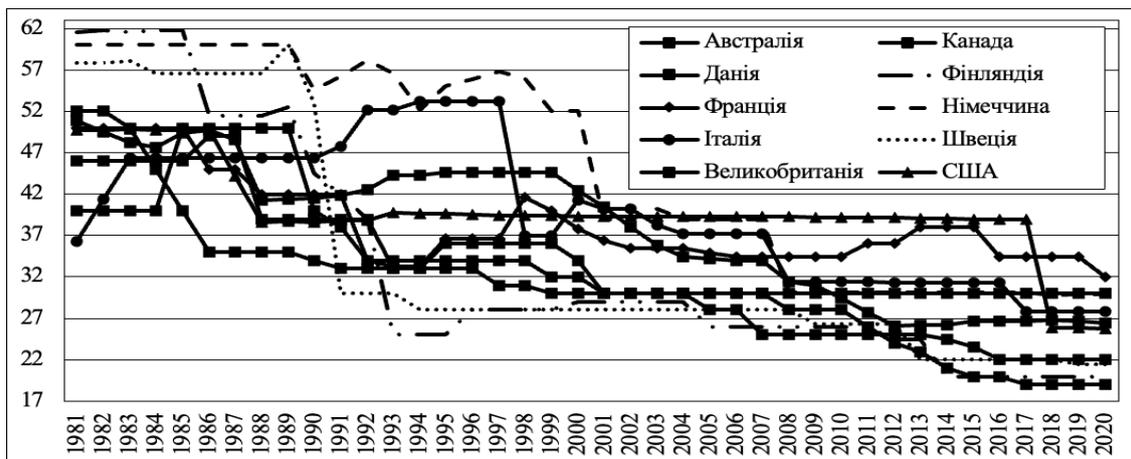

Рис. 6. Динаміка ставки оподаткування корпоративних доходів (побудовано на основі [34])

І. Валлерстайн відмітив, що ідеологія неоліберальної глобалізації – це далеко не нова ідея, оскільки капіталісти давно мріяли усунути уряди зі свого шляху. Для досягнення панування світового капіталу держави повинні були: 1) дозволити корпораціям вільно перетинати будь-які кордони зі своїми товарами та капіталом; 2) відмовитися від права володіти ефективними підприємствами, здійснюючи приватизацію; 3) звести до мінімуму соціальні виплати населенню. Дана ідеологія багато років існувала у ділових колах, допоки не почала реалізовуватися починаючи з 1980-х рр. Її реалізації також сприяв Вашингтонський консенсус, розроблений та нав'язаний Світовим банком та МВФ для країн з перехідною економікою [54]. До цього списку інтересів капіталу у просуванні неолібералізму варто додати пом'якшення вимог до оподаткування, природокористування, екології, а також захисту прав робітників та споживачів. Критичним є бачення і

Дж. Стігліца: неолібералізм – це «збірна солянка ідей, що базуються на уявленні фундаменталістів про те, що ринки – це саморегульовані системи, які ефективно розподіляють ресурси, а також добре слугують інтересам суспільства». Вчений також наголошує, що неоліберальний ринковий фундаменталізм завжди був політичною доктриною, яка обслуговувала відповідні інтереси і ніколи не підтримувалася ні економічною теорією, ні історичним досвідом [27].

В економічній науці ринкова саморегуляція часто наділяється магичними властивостями усе приводити до ладу. В рамках неолібералізму створено величезну кількість моделей, складних в аспектах математики та надто спрощених у контексті висвітлення реалій. Практично всі вони базуються на ринковому фундаменталізмі, виділяючи для держави мінімальну роль. Багатьом проблемам (соціальним, екологічним, культурним, теорії власності, монополізму, нерівності тощо) приділяється

мало уваги. Економічна наука викривляється в бік того, що вигідне впливовим суб'єктам, залишаючи поза належною увагою праці, які прагнуть наблизитись до істини та змінити світ на краще. Водночас часто нав'язування ідеології ховається за вуаллю свободи наукової та суспільної думки.

Парадоксально, але лібералізація не дуже торкнулася розміру державних видатків. Як видно на рис. 7, частка кінцевого споживання центрального уряду у ВВП в епоху становлення глобальної економіки не просто не зменшувалася, а навіть має тенденцію до зростання. Неолібералізм, який на початку свого становлення тікав від проблеми дефіциту державного бюджету, сам же породжував його зростання. Наприклад, у 2012 р. рівень бюджетного дефіциту в розвинутих країнах становив 4.7% ВВП, тоді як ще наприкінці

1990-х рр. показник був на рівні 1.5 % ВВП [19]. Також варто відмітити, негативну тенденцію економічного зростання. Середньорічне зростання ВВП на душу населення було на найвищому рівні в епоху активного державного втручання (1950-1970 рр.), тоді як за панування неолібералізму динаміка даного показника пригальмувала (рис. 8).

На рис. 9 показано, що нападки на т.зв. «розмір» держави в економіці з боку прихильників неолібералізму на диво не йде в ногу із економічними реаліями США, як еталонного прикладу застосування ринкового фундаменталізму. В епоху панування неоліберальних ідей у США частка державних витрат у ВВП не зменшилася, дефіцити бюджету стали глибшими, а частка державного боргу у ВВП стабільно зростає.

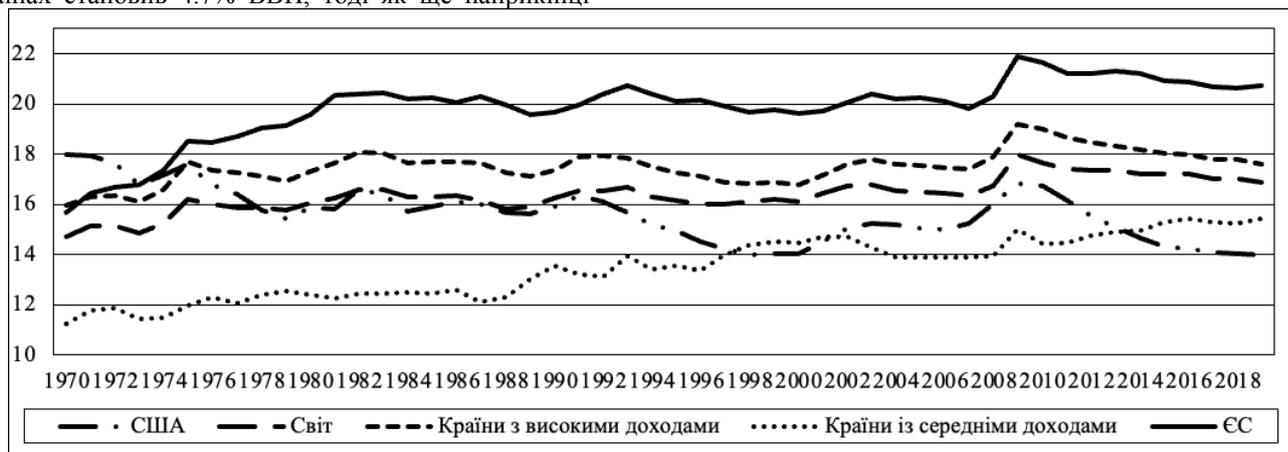

Рис. 7. Частка кінцевого споживання центрального уряду в ВВП, % (побудовано на основі [55])

Рис. 8. Зростання показника ВВП на душу населення, % (побудовано на основі [55])

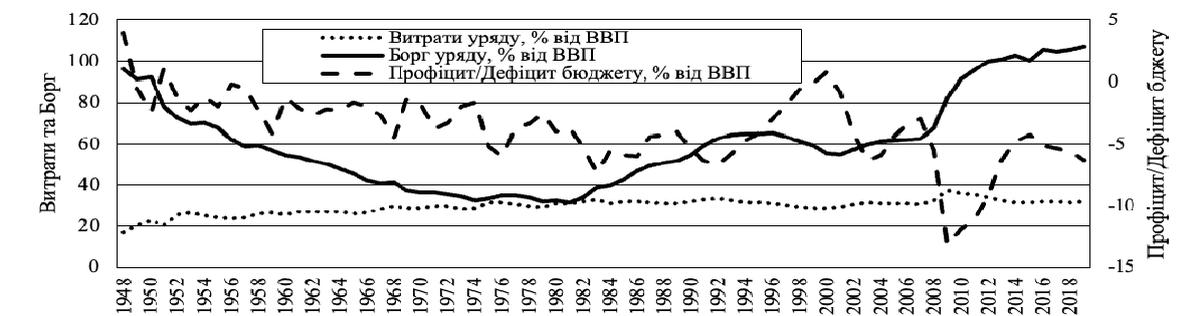

Рис. 9. Витрати, Загальний борг та Профіцит/Дефіцит США до ВВП, % (побудовано на основі [41])

Якщо статистично дослідити національні економіки, тоді негативне ставлення до державних видатків розвінчується як черговий ідеологічний міф, адже ми справедливо можемо зробити наступні висновки [25]:

1. Зменшення частки державних витрат у ВВП не

є панaceaю від проблеми недорозвинутості економіки. Серед країни з високим рівнем добробуту (показник ІЛР) є як країни із значним рівнем державного втручання (високою часткою витрат уряду у ВВП), так із низьким. Водночас серед країн із низьким рівнем доб-

робути є країни з великою часткою витрат Уряду у ВВП, так само як із малою. Сталої кореляції між даними показниками немає й проблему низького рівня розвитку економіки спричинено не рівнем розподілу ВВП через державу, очевидно причини є іншими. *Потрібно не мінімізувати державне регулювання, а робити його ефективнішим, де держава буде реалізовувати свої сутнісні функції як носія ЗЕІС.*

2. Аналогічно, немає жодних підстав стверджувати, що є довгостроковий негативний вплив рівня частки витрат держави у ВВП на довгострокову величину циклічно зваженого балансу бюджету.

3. Ще однією із проблем, яка вже давно сидить у головах науковців, є зростання державного боргу. Проблема ця більше, ніж просто серйозна, проте її причина полягає не у високому рівні державного втручання в економіку. *І у країнах з великою часткою витрат уряду у ВВП, і в країнах з незначним їх рівнем можна побачити як великі значення боргу уряду до ВВП, так і незначні.*

Необхідність консолідації бюджетного балансу, оптимізації державних фінансів та скорочення державного боргу є дуже важливими аспектами ДРЕ. Однак цим часто невиправдано аргументують негативне ставлення до державних видатків як таких, що в рамках політики суворої економії спирається на примітивну логіку, де не потрібно мати вищу освіту для того, щоб нею слідувати. Якщо пересічну людину, яка вміє рахувати, запитати як можна скоротити розрив між надходженнями та видатками, то остання відповість, що потрібно або збільшувати податки, або зменшувати видатки, або робити ці дії одночасно. Однак соціально-економічна дійсність є значно складнішою. Суворі економія звужує сукупний попит ($AD=C+I+G+NE$), особливо гостро це проявляється в умовах одночасного скорочення споживчих витрат, інвестицій та експорту. Враховуючи слабкість світової та національної кон'юнктури, дуже недоцільно рекомендувати сувору економію. Проте міжнародні інституції часто вважають інакше та вимагають зменшення видатків держави. Суворі економія стримує зростання ВВП та негативно впливає на зайнятість. Далі зменшується податкова база і тому проблеми дефіциту бюджету та боргу так не вирішуються. Державні видатки, що вкладені у напрями із високою віддачою у вигляді зростання ВВП та податкової бази, є головним фактором подальшого економічного розвитку, однак до повномасштабного вторгнення у 2022 р. Україна торувала шлях суворі економії, що був провальним у країнах Європи. На прикладі Греції МВФ підтвердив, що скорочення видатків на 1 євро призводить до втрати зростання ВВП на 1.5 євро. Згідно з підрахунками Єврокомісії, політика жорсткої економії у 2011–2013 рр. зменшила промислове виробництво у Греції майже на 15 % від рівня 2010 р. (Іспанії – 9.7 %, Італії – 7.7 %, Ірландії – 5.7 %, Франції – 1.6 %) [25]. Парадоксально, що низка досліджень міжнародних інституцій приходять до висновку, що політика суворі економії часто не покращує ситуацію з борговим навантаженням на державний бюджет і навіть погіршує її через негативний довгостроковий вплив на економічний розвиток, однак ці ж інституції продовжують рекомендувати дану політику. Необхідно також розуміти, що запозичення є важливим

інструментом фінансування державних видатків, раціональне застосування яких дає змогу державі коригувати параметри розвитку національної економіки. Запозичення є доцільним, якщо: 1) стимульовані ним економічне зростання і, відповідно, зростання доходів бюджету перевищують збільшення витрат з обслуговування цих позик; 2) забезпечується не тільки платоспроможність, але й ліквідність за зобов'язаннями, тобто строки надходження коштів від зростання мають відповідати строкам виплат за зобов'язаннями [25].

Варто зробити ремарку про те, що *проблеми глобального лібералізму полягають насамперед у формах його реалізації і, по своїй суті, глобалізація не є негативним явищем.* Глобалізація відкриває широкі перспективи для розвитку і її не уникають, незважаючи на певний крок назад, зроблений останніми роками. Як зазначає Г. Колодко, «успіх – атрибут відкритих економік, які користуються великим потоком своєї продукції в інші частини світового господарства і не бояться конкуренції, а вступають у неї, спираючись на відповідне управління підприємствами і правильну макроекономічну політику». В умовах лібералізму процеси міжнародної спеціалізації та кооперації можуть сприяти прискореному розвитку продуктивних сил та інтенсифікації процесів накопичення науково-технічного та організаційного потенціалу. Прагнучи максимально використовувати вигоди від глобалізації багато держав орієнтуються на експорт, вимагаючи відкриття або лібералізації іноземних ринків. Прогресивна сторона процесу глобалізації, її позитивний вплив на економічний розвиток країн нерозривно пов'язана із загостренням конкуренції і вимиванням неефективних виробництв. Однак ці процеси ведуть до негативних наслідків для країн, які не зуміли вчасно пристосуватися до вимог світового ринку та його конкурентного середовища. Тому у боротьбі за більш сприятливі умови виходу на зовнішні ринки у багатьох держав проглядається дуалізм: закликаючи до відкриття світових ринків в інших країнах, уряди багатьох насамперед розвинених, розробляють і реалізують заходи захисту внутрішніх ринків від іноземної конкуренції (субсидіювання, зменшення рівня оподаткування, заниження валютного курсу тощо) [14, с. 123-129].

Незважаючи на величезний потенціал глобалізації у плані стимулювання розвитку людства, в силу домінування неоліберальної концепції економічної політики у світі спостерігається низка негативних тенденцій, ігнорувати які було б дуже нерозумно. Усі надії, що можна покласти на ринок і соціально-економічне життя буде розвиватися у правильному напрямку, є химерним. Нижче наведено основні негативні наслідки застосування неоліберальної концепції.

1. Зростання нерівності з розподілу доходів та багатства на глобальному та національному рівнях (зокрема у розвинених країнах). Відповідно до висновків ОЕСР, розрив між багатими і бідними знаходиться зараз на найвищому рівні за останні 30 років у більшості країн ОЕСР (коефіцієнт Джині зріс із 0.29 до 0.32), а *довгострокова тенденція збільшення нерівності доходів значно обмежила економічне зростання. Найбагатший 1 % отримував практично весь ріст ВВП за останні десятиліття, тоді як для стимулювання зростання важливо саме зростання доходів бідних та*

середнього класу. Утворюється замкнуте коло: бідні не можуть інвестувати в освіту і, не маючи освіти, вони не можуть збільшити доходів. Серед висновків цікавим є той, що *подолання нерівності за допомогою податків і політики перерозподілу не ілюструє зростання за умови, що ці політики добре розроблені і реалізовані* [38]. Немає жодних теоретичних та практичних доказів того, що в економіках з більш однорідною структурою доходів менше заощаджують та інвестують. Навпаки, такі країни мають більш стабільне зростання [15]. Розмови про те, що багаті платять прогресивні податки – неправда. Якщо взяти до уваги усі пільги і виключення, а також бюджетні трансферти, то виявиться, що частка найбагатшого 1 % населення в загальних податкових надходженнях США становить 21.6 %, тобто приблизно рівна їх частці у ВВП (23.4 %), а найбідніші 20 % населення сплачують 2.1 % усіх податкових надходжень, а доля у ВВП – 3.3% [16].

Незважаючи на статус США як зразкової країни світу з соціально-економічного розвитку, вони мають значні проблеми у контексті нерівності можливостей індивідуального розвитку особистості, розподілу доходів та багатства тощо. Індекс Джині в США виріс із

0.459 (1971 р.) до 0.645 (сьогодні). Протягом періоду «Золотого тридцятиліття» спостерігається найбільш рівномірний розподіл доходів населення. Причиною згорання нерівності після Великої депресії та соціально-економічного піднесення країни стала рішуча державна політика Рузвельта, що: 1) обмежувала та жорстко контролювала банківську діяльність та фінансові спекуляції; 2) перерозподіляла значні обсяги доходів від багатих бідним; 3) орієнтувалася на забезпечення високого рівня зайнятості, соціального захисту та розвитку реального сектору тощо. Однак багато заходів державного регулювання потім скасували і тому, починаючи із 1975 р., 4/5 населення США бачать стагнацію своїх доходів або навіть падіння власного добробуту [28]. 90 % доходів американців в період з 1973 р. до Великої рецесії знизилися з 31300 дол. до 30700 дол. 2006 р., а найбагатші 1 % населення збільшили свої доходи в 3.2 рази. Частка заробітної плати у ВВП з 1970 р. до 2012 р. скоротилася з 53 % до 44 %. Фактична податкова ставка на корпорації та багатство знизилась [8]. Неолібералізм не призвів до бурхливого росту реальних доходів в США, як показано у табл. 1.

Таблиця 1 – Ріст реальних доходів в США (побудовано на основі [50])

Періоди	Роки	Середній ріст річного реального доходу	Ріст реального доходу найбагатшого 1%	Ріст реального доходу найбідніших 99%	Частка найбагатшого 1% в загальному ріст реального доходу
Весь період	1993-2018	30.00%	100.50%	18.30%	48%
Ріст за Клінтона	1993-2000	31.50%	98.70%	20.30%	45%
Рецесія 2001 р.	2000-2002	-11.70%	-30.80%	-6.50%	57%
Ріст за Буша	2002-2007	16.10%	61.80%	6.80%	65%
Велика рецесія	2007-2009	-17.40%	-36.30%	-11.60%	49%
Відновлення	2009-2018	16.80%	41.60%	11.40%	45%

Динаміка нерівності збігається із хвилями фінансової експансії. З 1890 р. до 1930 р. фінансова сфера у США збільшила свою частку у ВВП з 2 % до 6 %. Після кризи 1930-х рр. до 1950 р. цей показник зменшився до 4 %, потім повільно зріс до 5 % в 1980 р. Далі із прискоренням процесу фінансiалiзацiї швидкий розвиток фінансового сектору призвів до збільшення його частки у теперішній економіці США (2010 р.) до більше ніж 9 % ВВП [29]. Однак в епоху неолібералізму тенденція зростання нерівності була зумовлена не лише за рахунок фінансової ренти, важливу роль почав відігравати високий рівень оплати праці вищого менеджменту та доходів глобальних нефінансових корпорацій (часто через зменшення податкового навантаження). Незважаючи на зростання оплати праці управлінців у корпораціях, зарплата простого люду не була такою динамічною – мінімальна погодинна заробітна плата у США з 1960 р. до 2013 р. зменшилася з 10.09 до 7.25 дол. 2013-го р. [46].

Питання стосовно причин, наслідків та шляхів подолання нерівності стали одними із основних в економічній думці сучасності, про що свідчать численні публікації на цю тему. Враховуючи статистичні дані країн світу (від найменш розвинутих до найрозвинутіших),

це не викликає подиву. Вищевказані тенденції не повинні бути залишеними на саморозвиток. Проблеми нерівності лягають на плечі держави та міжнародних інститутів, де у програму їх подолання варто включити наступні напрями [28]:

- боротьба із ухиленням від сплати податків з боку корпорацій та приватних осіб;
- інвестування у загальні суспільні послуги, такі як охорона здоров'я та освіта;
- справедливий розподіл податкового навантаження, зменшивши його рівень щодо оплати праці та споживання та збільшивши відносно капіталу та багатства;
- встановлення адекватного рівня мінімальної заробітної плати для забезпечення прожитковим мінімумом усіх працюючих;
- реалізація законодавства стосовно справедливої оплати праці та боротьба із дискримінацією;
- створення ефективної системи соціального захисту населення, зокрема забезпечення гарантій мінімального доходу;
- узгодження глобальних цілей боротьби із нерівністю.

2. Проблеми природокористування та екології. Неоліберальна концепція стимулює нераціональне при-

родокористування. І. Назаров відзначає, що коли сума ресурсів фіксована, а цільові функції гравців спрямовано в нескінченність, останні запрограмовані на постійний конфлікт, схильні до опортуністичної поведінки, спростовуючи ліберальну ідеологему «спонтанного порядку». Один з варіантів розвитку ситуації окреслив Мальтус, що сьогодні подано доктриною «золотого мільярда». Для тих же, хто не готовий погодитися з дещо цинічними сценаріями, є різні теорії прогресу – гарні казки про «молочні ріки і кисільні береги» (комунізм, постіндустріалізм, інформаційне суспільство тощо) [20].

Населення світу зросло від 2526 млн осіб у 1950 р. до 7325 млн осіб у 2015 р. На початку 1970-х рр. на душу населення планети припадало використання 1337 кг нафтового еквівалента енергії, зараз цей показник становить 1890 кг. Емісія вуглекислого газу на душу населення зростає з 3.09 метричних тон у 1960 р. до 4.88 тепер [55]. Якщо з 1950 р. дотепер число земель зросло в 2.8 рази, то видобуток нафти – в 8.4 рази, природного газу – в 21 разів, і так майже за всіма видами корисних копалин [32]. Еколого-ресурсні проблеми досягли критичного рівня та потребують негайного вирішення.

Як зазначає Гж. Колодко, якщо вічна гонитва за кількістю вироблених товарів триватиме, то це призведе до виснаження навколишнього середовища та суспільного хаосу. Він додає, що «економіці, як і іншим здоровим організаціям, потрібна «раціональна дієта». Економіці майбутнього потрібна помірність» [15]. Виходить дещо парадоксально, що *глобальна економіка насправді не економить*. Соціально нерівне суспільство споживання в неоліберальному дусі веде людство у неправильному напрямі, можливо і до його загибелі. Потрібно повністю змінити систему відносин природокористування. Як представник інтересів більшості головну роль повинна тут відіграти держава, формуючи відповідні інституційні забезпечення та ідеологію. Зокрема, якразим прикладом ефективного екологічного менеджменту є введення податку на викиди вуглецю у Швеції (127 дол. за тону). Починаючи з 1995 р., викиди зменшилися на 25 % притому, що економіка виросла на 75 % [47].

3. Нерівномірність розвитку територій. Неоліберальні ідеї не допомогли наблизити відсталі економіки країн, що розвиваються, до рівня країн Заходу. Нерівні політичні, економічні та соціальні умови, а також глобальні перипетії останніх десятиліть надають можливість одним країнам використовувати для збагачення інші. Розподіл ВСП не відповідає розподілу населення планети. Зокрема, дуже велика частка ВСП виробляється в Європі та Америці, а Азія та Африка мають значно занижену частку, зважаючи на населення. 15 % населення планети споживають близько 85 % ресурсів, вироблених у всьому світі, США виробляє 20 % ВСП, а споживає 45 %. [7]. Не слід забувати, що навіть після періоду стагнації, середній клас в багатих країнах вищий клас з погляду глобальної перспективи. *Лише близько 15 % населення світу живе в країнах з розвинутою економікою. Але на передові країни припадає понад 40 % світового споживання та виснаження ресурсів*. Більш високі податки на багатих мають сенс як спосіб пом'якшення нерівності в країні, але це не вирішить проблему глибокої бідності у світі, що розвивається [8]. На думку П. Єщенка, у світі утворилася купка країн-

паразитів, які мають негативні торгові баланси, тобто «жеруть» більше, ніж виробляють [10]. У контексті нерівномірності розвитку територій світу перед державою постає необхідність захисту власних інтересів, щоб забезпечити стабільний та інтенсивний соціально-економічний розвиток. В силу дії міжнародних угод застосування заходів протекціонізму є обмеженим, тому потрібно змінювати правила міжнародної взаємодії. Водночас все ж найкращим шляхом виживання нації у глобальному світі є забезпечення високого рівня конкурентоспроможності.

4. Всезростаючий вплив транснаціонального капіталу та негативні прояви впливу міжнародних організацій. У нерозривній єдності з глобалізацією знаходяться процеси розвитку міжнародних форм організації господарського та суспільно-економічного життя, що зумовлено: 1) виходом неурядових організацій (ООН, МВФ, Світовий банк, СОТ тощо) на світовий рівень та 2) перетворенням ТНК в основних дійових осіб глобальної економіки. Все це посприяло поширенню неоліберальної політики та поглибленню міжнародних відносин.

Маючи потужні важелі впливу, вищевказані суб'єкти часто коригують ДРЕ у руслі своїх інтересів, що нерідко суперечать інтересам національних економік. МО відіграють важливу позитивну роль у низці ситуацій та без їх діяльності важко уявити стабільний світ. Однак вони часто формують правила гри або висувають умови, що негативно впливають на економічну політику країн, за що останні платять своїм соціально-економічним розвитком. ТНК, зі свого боку, усіяно шукають шляхи максимізації своїх глобальних прибутків, також не цураючись негативно впливати на ДРЕ. Розвинені країни, з одного боку, знаходяться в певному симбіозі із транснаціональним капіталом, який, хоча і частково маніпулює їх економічною політикою, мусить зважати на інтереси держави та навіть приносить певну користь їй своєю діяльністю; а з іншого – розвинені країни значною мірою контролюють ключові МО, і тому найбільшого негативного впливу зазнають саме нерозвинуті країни, які більшою мірою піддаються негативним впливам ТНК та МО.

Очевидно, що з погляду інтересів ТНК пропагування неоліберальних ідей має на меті: 1) усунення бар'єрів на шляху капіталу, товарів, послуг та робочої сили (як дешевої, так і висококваліфікованої); 2) перерозподіл функцій та прибуткових об'єктів власності з державного сектору у приватно-корпоративний; 3) пом'якшення вимог до оподаткування, природокористування, екології, а також захисту прав робітників та споживачів тощо. На жаль, у рамках неоліберального Економіксі фірма – це «вузол контрактів, точка, в якій ресурси певного числа ринків сходяться разом і обмінюються один на одного...». Люди всередині фірми являють собою обчислювані машини, що вибудовують логіку максимізації прибутку. Приватний сектор розглядається як певна єдина, однорідна зона ефективного виробництва, на протипагу нібито неефективній державній формі власності [17]. Проблема відносин власності зводиться до того, що економічні блага (засоби виробництва та його результати) просто комусь належать, не розглядаючи складну систему форм та типів власності, інтересів окремих індивідів та соціальних груп, проблему

«агента-принципала», механізмів реалізації прав тощо.

На основі такого спрощеного бачення неолібералізм посприяв тому, що корпорації, об'єднавши у своїх руках капітал та владу, приватизували та контролюють державний сектор через маркетизацію та лобіювання. Відсутність контролю та належного регулювання дало змогу невеликій кількості компаній отримувати великі прибутки, контролюючи ринки та створюючи вигідні для себе «правила гри». Із 166 господарюючих суб'єктів сучасного світу, в яких обсяг продажів або ВВП перевищує 50 млрд дол., 106 є ТНК і лише 60 є країнами. Серед цих 106 компаній 53 базуються в Європі, 38 – в США, 8 – в Японії. Лише 7 із 106 мегакомпаній знаходяться на рахунку інших континентів та країн [22, с. 61]. Ці цифри пояснюють, чому у США проживають 41 % світових доларових мільярдерів [39]. На початок XXI ст. склалася ситуація, за якої ТНК контролювали до половини світового промислового виробництва та понад 60 % зовнішньої торгівлі, технологій та «ноу-хау». На США, Німеччину, Францію, Велику Британію та Японію припадає майже 85 % сукупних активів 100 найбільших ТНК світу [11]. У центрі глобальної економіки сьогодні зосереджено 1318 компаній, що зосередили у своїх руках більшу частину глобальної реальної економіки: 60 % усіх доходів. Серед цих 1318 компаній виявлено 147 тісно пов'язаних між собою «суперорганізацій», які контролюють 40 % сукупного багатства у загальній корпоративній системі. На вершині інтернаціональних фінансів знаходяться британські та американські банки [36]. ТНК контролюють близько 80 % світового банку патентів і ліцензій на нову техніку, технології й ноу-хау, діючи не в інтересах людей, а в інтересах власного прибутку [31]. З 1985 р. до 2019 р. середня світова ставка корпоративного податку впала з 49 % до 23 % [35], а з 1980 р. максимальна ставка оподаткування індивідуальних доходів в США впала з 70 % до 37 % [45]. Так, ТНК змогли останніми роками здобути панівне становище у великих секторах економіки завдяки [21, с. 48-49]:

- зміцнення й поглиблення контролю над своєю інтелектуальною власністю;
- збільшення контролю над природними монополіями, де вирішальне значення має ефект масштабу;
- злиття або придбання інших компаній у межах того самого ринку;
- отримання контролю над мережами і платформами, визнаними учасниками ринку як промислові стандарти;
- застосування ліцензійних угод, щоб посилити панівне становище й контроль.

Однією з негативних тенденцій сучасності стало **послаблення переговорної сили працівників**, що корелює з фактом участі у профспілках. Важливим в цьому процесі стало поширення різного роду ідеологій: стосовно рівності власників класичного капіталу та носіїв людського капіталу, меритократії тощо. Проте значною мірою такий тренд спричинено безпосереднім лобіюванням інтересів через вплив на ДРЕ. Водночас **зменшення частки участі населення у профспілках тісно корелює із зменшенням частки середнього класу у загальному доході** [44]. Дослідження МВФ показало, що **зниження участі у профспілках на 10 в.п. корелює зі збільшенням на 5 % частки доходу, отриманої на 10-ма % найбагатших** [42].

Бажання менше платити носіям робочої сили є лише одним із інструментів жорсткого відстоювання інтересів власників капіталу. Ще потужнішою є **боротьба за мінімізацію сплати податків**. Водночас паралельно робляться всі кроки для мінімізації оподаткування: 1) корпорацій, 2) їх власників та 3) вищого менеджменту. Е. Саез та Г. Закман зазначають, що сучасна негативна тенденція до зменшення прогресивності оподаткування зумовлена двома основними причинами [51]: **зменшення податкових ставок як таких та ухиляння від оподаткування та применшення податкової бази**.

Виграші від міжнародної економічної інтеграції розподілилися нерівномірно. Міжнародна мобільність капіталу зробила свій внесок у загострення цієї проблеми шляхом стимулювання податкового суперництва між країнами. Уряди зменшують оподаткування, щоб залучити капітал для соціально-економічної активності країни. З 1985 р. до 2020 р. середня ставка оподаткування корпоративних податків впала з 49 % до 23 %. У США середня ефективна ставка на корпоративні прибутки впала з 50 % в 1950-х рр. до 17 % у 2018 р. [35]. У 2018 р. (вперше в історії) 400 найбагатших американців оплатили всередньому меншу частину свого доходу, ніж найбідніша половина суспільства [51]. Все більший податковий тягар ліг на плечі робочої сили, оскільки урядам потрібно було компенсувати нестачу ресурсів, зумовлену боротьбою за капітал. Вирішити цю проблему може взаємна домовленість стосовно координованого мінімального оподаткування між країнами. Водночас вирішення посприяє ефективнішій співпраці стосовно екологічної та соціальної політики. Прибирання податкової конкуренції допоможе вирівняти виграші від глобалізації та значно послабити популістські рухи проти міжнародної торгівлі та міграції. Країни почнуть конкурувати на основі параметрів фундаментальних складників економіки: інфраструктури, ефективності інституцій, інвестицій в людський капітал, НДДКР тощо [35].

Лібералізм в економіці – це суперечливе явище, оскільки, з одного боку, економіка, дійсно, є ефективною лише в умовах свободи; а з іншого – свобода в економіці надає не тільки імпульси для конкуренції, але й можливість задушення сильним слабкого, підриву ефективності монополізмом, поширення спекуляцій та корупції [33]. Наслідком лібералізації є спрощення виходу національних виробників на світові ринки товарів, послуг і капіталів. Однак в результаті економіка кожної окремої країни, з одного боку, отримує можливість виграти від участі у світовій системі поділу праці, а з іншого – потрапляє в умови напруженої конкуренції. Не маючи достатнього рівня конкурентоспроможності, країни, що лібералізують свою економіку, не здатні конкурувати із вже наявними іноземними ТНК, а тому не створюють власних. Вітчизняні виробники або банкрутують, або викупуваються іноземними компаніями. Зокрема, такий сценарій стосується країн колишнього СРСР, особливо України. Вихід на вільні світові ринки не гарантує створення національних ТНК, особливо враховуючи структурно-технологічну відсталість економіки України. Хоча можливість для такого розвитку подій ще на початку 1990-х рр. були великими. Все це дуже часто призводить до негативних соціальних, економічних та екологічних наслідків.

Так, прибирання кордонів на шляху товарів, капіталу та робочої сили стали далеко не єдиними цілями впливу транснаціонального капіталу на ДРЕ. Він також добився послаблення переговорної сили працюючих, що дало змогу зменшити частку оплати праці, що поряд зі стимулюванням «життя в борг» дало змогу заробляти додаткові прибутки. Ще одним фактором бурхливого розвитку для ТНК стали податкові гавані, де вони ховають колосальні доходи. Окрім цього та не без допомоги неоліберальних ідей і конкуренції з офшорами, крупному капіталу вдалося змусити держави кардинально знизити внутрішні податки. Окремим аспектом впливу великого капіталу на державне регулювання є акселерація процесу фінансїалізації, що, з одного боку, дало змогу економічним суб'єктам жити в борг, а з іншого – відкрило можливість заробляти надприбутки на фінансових спекуляціях.

5. Макроекономічна нестабільність та гіпертрофований розвиток фінансової сфери (фінансїалізація). Економічний історик Ч. Кіндлбургер визначив, що протягом останніх 400 років фінансові кризи виникали приблизно раз на 10 років. Лише з 1945 р. до 1971 р. у світі не було банківських криз, якщо не рахувати бразильської. Поясненням цьому служить ефективне ДРЕ, що тоді мало місце [23, с. 289]. Невідповідність неоліберальної концепції реаліям економіки легко простежується в аналізі криз. У працях багатьох видатних науковців в галузі економіки розкрито причини, механізм, приховані схеми обманів, наслідки та інші складники нещодавньої глобальної кризи, що відкинула суспільно-економічний розвиток людства далеко назад. Цей жорсткий для більшості населення планети урок показав «явні недоліки теорії ринкового фундаменталізму, відповідно до якої нічим необмежена діяльність ринків веде до формування ефективної та стабільної економіки». Дж. Стігліц писав, що ідея саморегулювання ринків виявилася оксимороном, чим вона, в принципі, і була до кризи [24, с. 11].

У 1970-ті рр. капіталісти добилися зниження регулювання фінансів, послаблення бар'єрів на шляху капіталу, товарів та послуг та посилили вплив на ДРЕ. Це зумовило зниження частки заробітної плати у ВВП та простимулювало життя в борг (держав, населення та корпорацій) [6, с. 233]. Також наслідком стало гіпертрофоване зростання фінансової сфери порівняно з реальним сектором. Ці процеси посприяли сучасному кризовому стану. У 2001 р. в США мала місце рецесія, пов'язана із «бульбашкою» на ринку високотехнологічної продукції, де акції компаній впали на 78 %. Здійснено спробу вирішення проблеми за допомогою зниження податкового тягаря, але результати були невтішними, тому надію поклали на грошово-кредитну систему – зниження відсоткових ставок [23, с. 32]. Віра в те, що ринки самі врегулюють ситуацію, не виправдалась, адже виробничі потужності ринку високотехнологічної продукції були в надлишку. Дешеві гроші не збільшили інвестицій в основний капітал, а роздули ринок нерухомості.

Відсутність адекватного ДРЕ породила й інші причини кризи: необґрунтованість умов видачі кредитів, значне перевищення залученого капіталу над власним, відсутність антимонопольного тиску, сек'юритизація, безконтрольність рейтингових агентств, недосконалість

бухгалтерського обліку та системи корпоративного управління (зокрема, проблема «агента-принципала») тощо. Так, свідченням неспроможності неолібералізму вирішити нагальні проблеми та забезпечити зростання добробуту населення є те, що майже усі причини світової фінансової кризи були наслідком відсутності контролю з боку держави за функціонуванням ринків. Другим фактом, що дискредитує неоліберальні погляди, є те, що для подолання кризового стану уряди почали застосовувати політику активного державного втручання в економіку. У США вартість гарантій і рятівних операцій наблизилось до 80 % ВВП, окрім даної суми значна частина коштів є виділеними без розголошення. Значну частину коштів витрачено в межах фінансової системи, однак багато фінансових ресурсів використано у класичному кейнсіанському стилі стимулювання попиту у вигляді інвестицій в інфраструктуру, зелений бізнес, НДДКР тощо [23, с. 148]. *Безперечним є те, що актуальність наукової концепції, яка спочатку породжує кризовий стан, а потім не може дати адекватну відповідь та користується чужими рецептами, ставить під сумнів. До того ж неолібералізм не виконав прогностичну функцію, яка мала би спрацювати на передкризовому етапі.*

На жаль, позитивних змін так і не відбулося, адже «важко примусити людину щось зрозуміти, коли її доходи визначаються тим, що вона цього не розуміє». За гроші можна купити вплив, а за великі гроші – великий вплив. Політика, яка привела нас туди, де ми нині знаходимося, не принесла великої користі більшості, але для небагатьох людей на самій верхівці виявилася досить і досить вигідною, принаймні на якийсь час [18, с. 128]. Криза показала можливість в один момент зруйнувати всі попередні надбання, а неоліберальна концепція перетворила жадність, прагнення до наживи і надмірне показове споживання в одні з найвищих людських якостей [6, с. 154-155]. Як казав Ш. Монтеск'є, коли дикунам хочеться заволодіти плодами, вони зрубують дерево [30]. Так і світ фінансів отримувал колосальні короткострокові прибутки, однак в довгостроковому періоді криза звела їх діяльність до збиткового стану. Однак відбувся перерозподіл тягаря на платників податків.

Враховуючи вищезазначені провали неоліберальної концепції глобалізації, необхідним є посилення ролі держави у соціально-економічному житті як носія ЗЕІС. Лише ДРЕ, що спираються на стратегічне планування інноваційного та інклюзивного розвитку в рамках національних інтересів, може вберегти від негативного впливу глобальних процесів і забезпечити належний рівень життя населення та економічного розвитку. Окрім цього, потрібно вдосконалити систему функціонування міжнародних та глобальних інститутів, пріоритетами яких були б принципи прозорості діяльності, рівності учасників та превалювання довгострокового соціального ефекту над економічними вигодами. Економічна політика на глобальному та національному рівнях, відійшовши від ідей «спонтанного порядку» та віри в саморегуляцію ринку, повинна бути направлена на:

- перерозподіл економічних благ для соціального захисту незаможного населення та побудова ефективної системи оподаткування та податкової співпраці;
- посилення позицій профспілок та найманих ро-

бітників відповідно;

- забезпечення довгострокового інноваційного розвитку, що забезпечив би високий рівень зростання продуктивності праці та зайнятості;

- вирівнювання розвитку територій за допомогою протекціонізму та перерозподілу інвестиційних ресурсів;

- вирішення екологічних проблем та забезпечення раціонального природокористування шляхом інституційного контролю та інвестування в «зелений» бізнес;

- регулювання негативних наслідків від діяльності монополій: забезпечення конкурентного середовища, захист найманих працівників та споживачів, підтримка малого та середнього бізнесу (що є основою зайнятості) тощо;

- обмеження та жорсткий контроль фінансового сектору з метою підвищення його ефективності, зменшення його надприбутковості та забезпечення стабільності функціонування реального сектору та економіки загалом.

На додачу до вищевказаного в останні 10 років виникли ще три серйозні виклики неоліберальній глобалізації, що додатково посилюють підтримку ідеї підвищення ролі держави в економіці: 1) загострення політики торгових війн (в першу чергу між Китаєм та США); 2) кардинальна зміна соціально-економічної реальності під впливом епідемії; 3) розгортання масштабного військового конфлікту між Україною та росією, що трансформувалося в світову геополітичну, економічну, військову та культурно-цивілізаційну кризу [37]. Під впливом даних викликів буде змінюватися глобальний простір і держави повинні адекватно реагувати на це.

Яким шляхом піде світ, важко сказати. У світі намітилась діалектична протилежність глобалізації – локалізація, яка виражається у прагненні до збереження рідної мови, національних цінностей і культурної спадщини [6, с. 134]. Різного роду геополітичні сили апелюють до цього прагнення, переслідуючи власні інтереси. Завдовго до кардинально нових реалій 2020-2023 рр. Н. Рубіні зазначив, що зараз у світі спостерігається рух проти глобалізації – вільного руху товарів, послуг, капіталу, робочої сили і технологій. Цей новий націоналізм приймає різні економічні форми: торгові бар'єри, захист активів, рух проти ПШ, політика, що сприяє місцевим працівникам і фірмам, анти-імміграційні заходи, державний капіталізм і ресурсний націоналізм. У політичній сфері знаходяться на підйомі популістські, антиглобалістські, анти-імміграційні і в деяких випадках прямо расистські партії, які не раді «супу», що сформувався із наднаціональних інститутів управління – ЄС, ООН, СОТ і МВФ. Навіть Інтернет, втілення глобалізації протягом останніх двох десятиліть, піддається ризику бути роздробленим. Це вже відбувається у більш авторитарних країнах (Китай, Іран, Туреччина і Росія), де прагнуть обмежити доступ до соціальних медіа і розправитися зі свободою вираження [49]. Причинами таких тенденцій є ідея про те, що погіршення соціально-економічної ситуації зумовлене міжнародною торгівлею, діяльністю ТНК та МО, іноземними мігрантами тощо. Вчений проводить аналогію із історії, коли у 1930-х рр. відбувався розвиток авторитарних режимів у Європі та Азії у зв'язку із Великою депресією, в результаті це привело до II світової війни.

Лівий та правий популізм у принципі перебувають в одному політико-економічному тренді і є проявами історичної тенденції до кризи неоліберальної глобалізації, яка дедалі чіткіше проступає за зовнішнім блиском «ринкового ренесансу» [12].

У таких умовах у сучасному світі відбувається процвітання автократичних режимів у світі, які спираються подальшому поширенню антиглобалістичної ідеології [40]: 1) їх частка у світовому ВВП зростає з 10 % у 2000 р. до близько 30 % зараз; 2) частка вхідних прямих іноземних інвестицій в 2000 р. була на рівні менше 10 %, а зараз сягнула понад 50 %; 3) частка капіталізації публічних компаній в 2000 р. була меншою 5 %, а зараз складає біля 30 %. Ще завдовго до початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, П. Єщенко та А. Арсеєнко зазначали, що протиріччя глобального капіталізму привели людство в історичну невизначеність, а альтернативою кризи може стати фашизм XXI ст. Сучасні технології дозволяють чіткіше контролювати потоки інформації, тому це може сприяти становленню досконаліших форм фашизму, ніж це було в XX ст. [6, с. 53-54]. Єдиним шляхом вирішення кризи глобального капіталізму є перерозподіл багатства та влади вниз, шляхом масової транснаціональної боротьби, інакше людство може піти у напрямі середньовіччя [48]. Подальше ігнорування нерівності розвитку країн та несправедливості розподілу доходів і багатства планети ймовірно закінчиться конфронтацією, насиллям та громадянськими безпорядками.

П. Єщенко та А. Арсеєнко відмічають тенденцію переходу від однополярного світу до багатополярного, що кидає виклик американській гегемонії. Однак, як зазначають науковці, потужність імперіалізму США та його здатність адаптуватись до нових обставин не дає змоги нам зараня зменшувати значимість США у світі, які будуть усілякими силами боротися за своє місце у глобальному світі [6, с. 58]. Показовим є факт, що у 2014 р. Китай обійшов США за рівнем ВВП по ПКС [56], що відбулося, як зазначив Дж. Стігліц, без супроводу фанфар [52]. У багатьох моментах (наприклад, у частині експорту та заощадження домогосподарств) Китай давно перегнав США, які втрачають свої позиції як в економічному, так і політичному плані. Пекінський консенсус знаходить більше прихильників, ніж Вашингтонський. Піднебесна завойовує прихильність багатьох країн (зокрема, Африки), кредитує та інвестує у реальне виробництво. Водночас США часто асоціюються з друкуванням доларів, купуванням імпорту за «безцінь», пійманням країн на борговий крючок, провокуванням війн та революцій тощо. Той світ, який побудували США та неоліберальна концепція, є надто несправедливим та нестабільним, тому є лише дві альтернативи. Якщо глобальний порядок не зміниться, у світі відбуватимуться процеси локалізації, поляризації та з'являтимуться нові лідери серед країн. Якщо ж США стануть ініціатором і драйвером прогресивних змін системи міжнародної взаємодії, вони зможуть зберегти свою міць та лідерство. У будь-якому випадку на світовій арені немає абсолютного добра і битва ідеологій та прагнення завойовування прихильності країн ймовірно закінчиться певним позитивним узгодженням національних інтересів. Скоріше за все ми побачимо запуск моделі «Глобалізація 2.0.», коли фор-

мальний розподіл відповідальності між суверенними державами та міжнародними інститутами буде скориговано відповідно до фактичного розподілу ресурсів та економічної влади у сучасному суспільстві. Нова модель глобалізації продовжить більшість процесів поглиблення позитивної взаємозалежності, але на основі пристосування суверенної ідентичності та соціальної відповідальності національних держав до нових технологічних та інституційно-соціальних реалій.

Нові реалії, геополітичні та економічні шоки у нових реаліях 2022 р. (COVID-19, жорстока війна України з

росією, санкції тощо) підривають можливість будувати чіткі прогнози стосовно економічної ролі держави в економіці. З одного боку, розвинені країни, ТНК та МО (СОТ, МВФ, СБ тощо) продовжують активно пропагувати ідеї неолібералізму, а з іншого – у світі спостерігається зростання руху протекціонізму, локалізації та поліполярності, в основі чого лежать як популістські, так і науково-обґрунтовані погляди. Тому можливі три варіанти розвитку (панівні тенденції поряд з винятками – рис. 10) [26]:

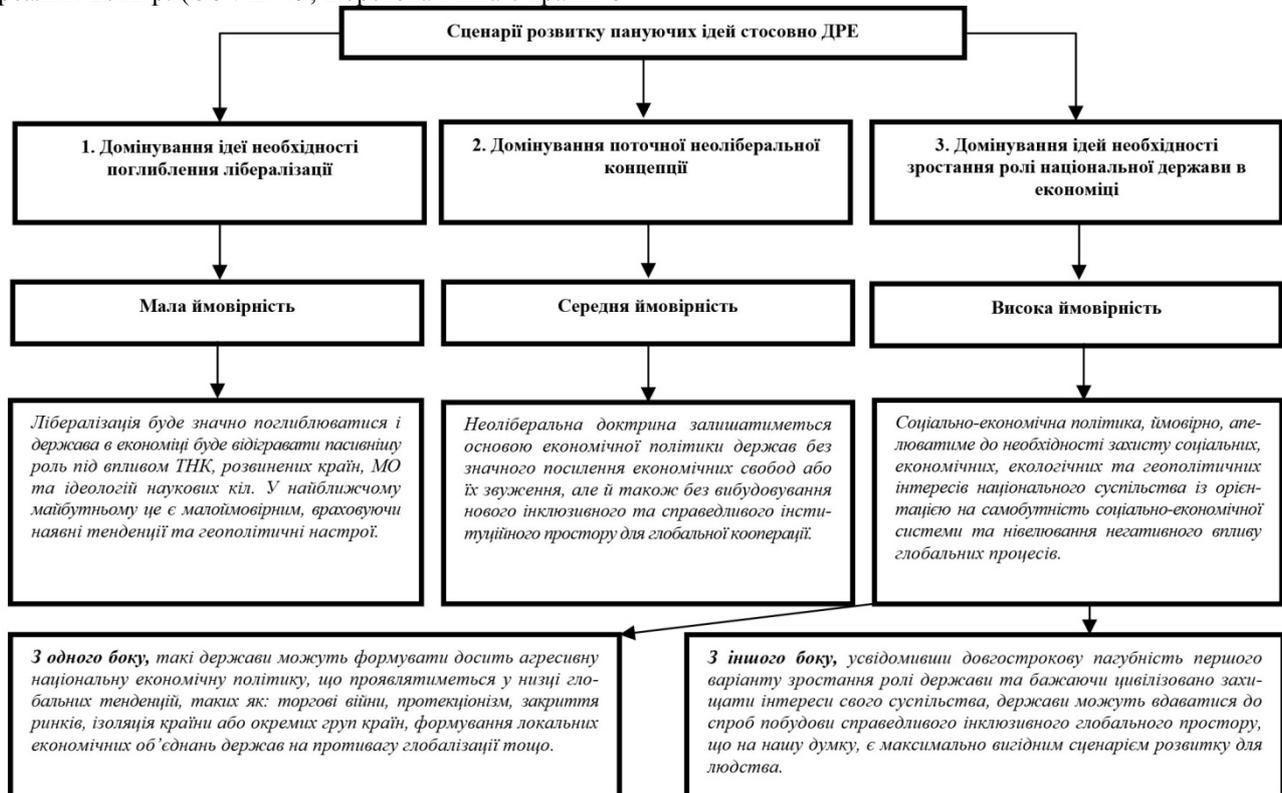

Рис. 10. Сценарії розвитку пануючих ідей щодо ДРЕ (побудовано автором)

1. Поточна неоліберальна доктрина залишатиметься основою економічної політики. Як наслідок: 1) ТНК будуть продовжувати нав'язувати свою політику державам з метою оптимізації свого функціонування через підкупи, фінансування виборів, шантаж, лобіювання тощо; 2) розвинені країни будуть іти на компроміс із ТНК, а фактично будуть під його впливом, а також використовуватимуть їх та МО (СОТ, МВФ тощо) для просування своїх інтересів в нерозвинутих країнах, посилюючи нерівномірність розподілу вигоди від глобалізації серед країн та верств населення; 3) нерозвинуті країни будуть страждати від діяльності ТНК, розвинених країн та МО без адекватних альтернатив супротиву; 4) зростатиме табір противників неоліберального глобалізму на фоні розквіту популізму та посилення ризиків військових та економічних війн; 5) загострюватимуться усі наявні проблеми, такі як соціально-економічна нерівність в масштабах планети та окремих держав, бідність, забруднення навколишнього середовища, розбалансованість геополітичних сил тощо; 6) стрімко падатиме і до того слабкого довіра до міжнародних інститутів.

2. Лібералізація буде значно поглиблюватися і держава в економіці буде відігравати пасивнішу роль. У

найближчому майбутньому це є малоімовірним, враховуючи наявні тенденції та геополітичні настрої. Однак, якщо так відбуватиметься, то сценарій буде схожим на те, що описано у пункті вище.

3. Роль національної держави в економіці зростатиме, що уже спостерігається в економічних політиках багатьох країн. Соціально-економічна політика, ймовірно, апелюватиме до необхідності захисту соціальних, економічних, екологічних, геополітичних та інших інтересів національного суспільства із орієнтацією на самобутність соціально-економічної системи та нівелювання негативного впливу глобальних процесів. **З одного боку**, такі держави можуть формувати досить агресивну політику, де матимуть місце торгові війни, протекціонізм, військові та дипломатичні конфлікти, закриття ринків, ізоляція країни або груп країн, формуватимуться локальні об'єднання держав тощо, а **з іншого**, – бажаючи захищати інтереси свого суспільства, держави можуть вдаватися до спроб побудови справедливого інклюзивного глобального простору, що є максимально вигідним сценарієм розвитку для людства.

Так, нинішній глобальний капіталізм з його неоліберальним фундаментом потребує реформування.

Передусім необхідним є реформування міжнародних інститутів на принципах рівності та справедливості, що забезпечило б рівномірний та стабільний соціально-економічний розвиток територій світу. Ймовірно, що в ідеалі далекого майбутнього повинно бути створено один уряд, єдина валюта та вироблено єдині правила для усіх країн та компаній. Як зазначає О. Білорус, «перед людством постають нові історичні та стратегічні імперативи: 1) зупинити хаотичний, некерований розвиток світу; 2) створити ефективну систему управління світовим розвитком як єдиною системою; 3) створити реальний «глобальний уряд», глобальний парламент і глобальний суд; 4) розробити та прийняти Глобальну Конституцію Світу; 5) розробити та прийняти Глобальну стратегію та довгострокову програму розвитку нової інтегрованої світ-системи, базованих на ноосферних принципах розвитку та поступовому переході до глобальної нооекономічної системи світу». Зразком може слугувати приклад США, де економіка – багатокультурна, складна, організована у формі федерації, але одна – з єдиною валютою, з однаковими інститутами, із загальним центральним урядом. Однак поки не варто очікувати становлення такої системи, світ занадто різноманітний, щоб це було можливо. Можна лише очікувати посилення ролі регіональних об'єднань та перетягування ковдри лідерства [26].

Вищеописані імперативи є перспективами дуже далекого майбутнього, які можливо людство і не досягне. Очевидним є те, що в найближчі десятиліття світ переживатиме складні трансформації з дуже значними ризиками входження в глухий кут. *Оптимальним та досить ймовірним варіантом розвитку, як зазначено, є зростання ролі держави в економіці, за якого, усвідомивши довгострокову пагубність агресивного регіоно- / етноцентристського варіанту та бажаючи цивілізовано захищати загальні національні інтереси суспільства, демократичні держави вибудовують справедливий інклюзивний глобальний простір* [26].

Для реалізації такого сценарію у сучасних умовах

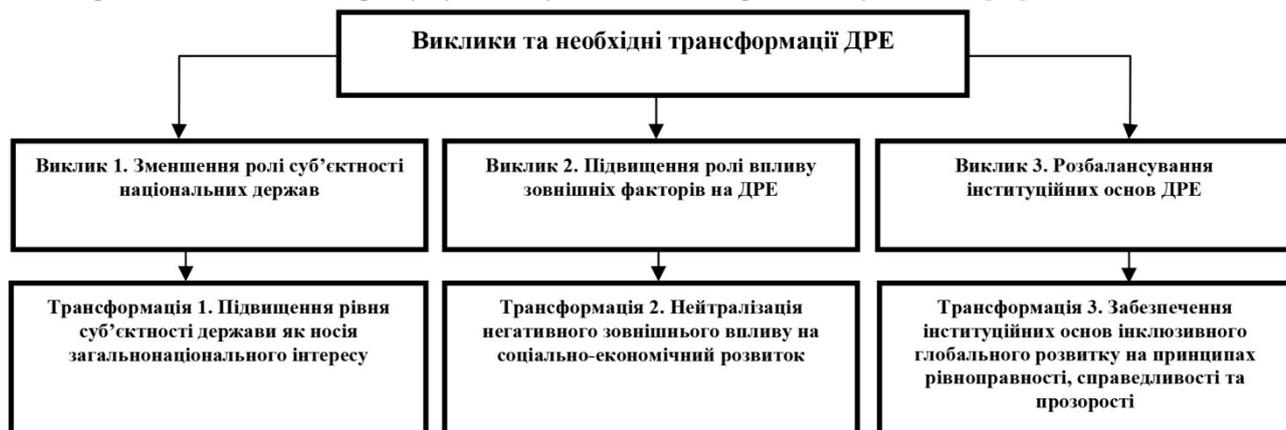

Рис. 11. Необхідні трансформації ДРЕ (побудовано автором)

ВИСНОВКИ

Інтенсивні глобалізаційні процеси останніх 50 років мають у своїй основі як об'єктивні, так і суб'єктивні причини. До перших належать бурхливий розвиток технологій транспорту та комунікації, а також зменшення ролі культури, релігії та національної ідентичності. До суб'єктивних варто віднести лібералізацію еконо-

мічної політики більшості держав світу під впливом неоліберальної ідеології та функціонування міжнародних форм організації економічного життя. Неоліберальна концепція потужно пропагувалася як найефективніша ідеологія, хоча часто протирічить реаліям та діям її апологетів. Немає жодних доказів, що зменшення ролі держави призводить до економічного зростання, покращення рівня життя населення, ДРЕ повинно зважати на три основні виклики, які тісно пов'язані між собою та сформовані відкритістю до сучасного глобального економічного простору. **Першим викликом** є зменшення суб'єктності національних держав, що підриває можливості якісного задоволення ЗЕІС. **По-перше**, держава обмежена у своїх діях через вплив МО та різного роду ратифікованих договорів. **По-друге**, вона попадає під потужний тиск транс національного капіталу та інших впливових держав. **Другим викликом** є підвищення ролі впливу зовнішніх факторів ДРЕ. **По-перше**, експортно-імпорتنі операції для кінцевого та проміжного споживання зумовлюють залежність від ситуації на зовнішніх ринках збуту та ресурсів (зокрема, трудових та капіталу). **По-друге**, великі ТНК та інші держави можуть своїми індивідуальними рішеннями призвести до економічних проблем у національних економіках. **По-третє**, мобільність капіталу та робочої сили, фінансіалізація та офшоризація зумовлюють потужну конкуренцію держав за ресурси та вводять в залежність від міжнародних фінансових ринків. **Третім викликом** є розбалансування інституційних основ ДРЕ, оскільки значна частина його інструментарію обмежується участю в МО та ратифікацією міжнародних договорів, а тому держава стає заручником своєї інституціональної відкритості до глобального економічного простору і часто не має можливості захистити ЗЕІС. З огляду на ці виклики, для побудови справедливого інклюзивного глобального економічного простору та розвитку цивілізації загалом, необхідними є посилення ролі держави як носія ЗЕІС та ДРЕ як одного із її проявів, з одночасною його трансформацією останнього у трьох напрямках (рис. 11): 1) підвищення рівня суб'єктності держави як носія загальнонаціонального інтересу, 2) забезпечення інституційних основ інклюзивного глобального розвитку на принципах рівноправності, справедливості та прозорості, 3) нейтралізація негативного впливу на національну соціально-економічну безпеку, здійснюваного міжнародними суб'єктами [26].

зменшення відношення державного боргу до ВВП чи приборкання дефіциту бюджету. На додачу до цього, неолібералізм призвів до кризи 2008 р., не передбачив її, а потім держави вдалися до чужої йому політики активного державного втручання. Неоліберальні ідеї жодним чином не відображено в реальних діях провідних держав світу для усунення наслідків та ризиків загострення епідемії COVID-19. Політика суворої економії, що в минулому десятилітті нав'язувалася європейським країнам з високим рівнем боргу, також показала свою нездатність забезпечити соціально-економічний розвиток.

Неоліберальна концепція глобалізації та її вплив на ДРЕ призвела до низки глобальних негативних явищ та тенденцій, таких як: 1) зростання нерівності розподілу доходів та багатства на глобальному та національному рівнях (зокрема у розвинених країнах); 2) проблеми природокористування та екології; 3) нерівномірність розвитку територій та країн; 4) всезростаючий вплив транснаціонального капіталу та негативні прояви впливів МО; 5) макроекономічна нестабільність та гіпертрофований розвиток фінансової сфери (фінансіалізація) тощо.

Вищенаведені аргументи проти неоліберальної концепції та загострення економічних флуктуацій та геополітичних конфліктів у нових умовах (епідемія, торгові війни, війна в Україні, економічні санкції, порушення ланцюгів постачання тощо), свідчать, що найбільш ймо-

вірним варіантом є зростання ролі ДРЕ. З одного боку, такі держави можуть формувати досить агресивну політику, де матимуть місце торгові війни, протекціонізм, військові та дипломатичні конфлікти, закриття ринків, ізоляція країни або груп країн, формуватимуться локальні об'єднання держав тощо, а з іншого, – бажаючи захищати інтереси свого суспільства, держави можуть вдаватися до спроб побудови справедливого інклюзивного глобального простору, що є максимально вигідним сценарієм розвитку для людства.

Для реалізації вищевказаного оптимального сценарію розвитку в сучасних умовах підвищення ролі впливу зовнішніх факторів ДРЕ, зменшення ролі суб'єктності національних держав та розбалансування інституційних основ ДРЕ, необхідними є такі трансформації: 1) підвищення рівня суб'єктності держави як носія загальнонаціонального інтересу; 2) забезпечення інституційних основ інклюзивного глобального розвитку на принципах рівноправності, справедливості та прозорості; 3) нейтралізація негативного впливу на національну соціально-економічну безпеку, здійснюваного міжнародними суб'єктами. Створення єдиного уряду, валюти та вироблення єдиних справедливих правил гри та відповідного інституційного їх забезпечення є перспективою дуже віддаленого майбутнього. Однак такий віддалений варіант розвитку неможливий без попередньої трансформації ДРЕ у вищезазначених напрямках.

Список використаних джерел

1. Гальчинський А.С., Єщенко П.С. Економічна теорія. Київ, 2007. 503 с.
2. Гражевська Н.І. Еволюція сучасних економічних систем. Київ, 2011. 286 с.
3. Гриценко А.А. Економіко-інформаційний імператив нової статистичної парадигми: монографія. Київ, 2020. 436 с.
4. Гриценко А.А. Методологія дослідження трансформації економічних функцій держави в умовах глобалізації. *Економіка України*. 2021. № 7. С. 05–13.
5. Економічна теорія: Політекономія / за ред. В.Д. Базилевича. Київ, 2007. 719 с.
6. Єщенко П.С., Арсенко А.Г. Куди движется глобальная экономика в XXI веке? Київ, 2012. 479 с.
7. Єщенко П.С. Світу потрібен новий вектор розвитку: від bubbleeconomics – до економіки людини. *Економіка України*. 2014. № 6. С. 4–22.
8. Єщенко П.С., Арсенко А.Г. Пошук нової парадигми розвитку економіки - категоричний імператив часу. *Економічна теорія*. 2012. № 4. С. 5–18.
9. Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Сучасна економіка. Київ, 2005. 327 с.
10. Єщенко П. Світова криза і криза економічної теорії: співвідношення і взаємодія. *Економічна теорія*. 2014. № 3. С. 24–37.
11. Жмудська І. Формування конкурентних переваг транснаціональних корпорацій в умовах глобалізації. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2013. № 148. С. 61–64.
12. Зверяков М.І., Грималюк А.В. Економічна теорія, державна політика і публічне управління. *Економіка України*. 2019. № 11-12.
13. Колодко Г.В. Глобалізація, трансформація, кризис – что дальше? Москва, 2011. 176 с.
14. Колодко Г.В. Куда идет мир: политическая экономика будущего / пер. с пол. Ю. Чайникова. Москва, 2014. 528 с.
15. Колодко Г.В. Новый прагматизм, або економіка помірності. *Економіка України*. 2013. № 11. С. 13–28.
16. Колодко Г.В. Політекономія майбутнього. *Економічна теорія*. 2015. № 3. С. 30–42.
17. Крауч К. Странная не-смерть неоліберализма. Москва, 2012. 271 с.
18. Кругман П. Выход из кризиса есть! / пер. с англ. Ю. Гольдберга. Москва, 2013. 320 с.
19. Лютий І.О., Мороз П.А. Суперечності процесів фінансіалізації та їх вплив на економічне зростання в Україні. *Економіка України*. 2014. № 4. С. 29–39.
20. Назаров И.В. Мировоззренческие основания постулатов «жесткого ядра» классическо-неоклассической парадигмы, их ограниченность и христианская альтернатива. *Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст.*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 2012. С. 128–132.
21. Райх Р. Врятувати капіталізм. Як змусити вільний ринок працювати на людей / пер. з англ. Р. Корнута. Київ, 2018. 288 с.
22. Роткопф Д. Суперкласс. Те, кто правит миром / пер. с англ. Е. Васильевой, М. Колопотина. Москва, 2010. 475 с.
23. Стиглиц Дж. Крутое пике: Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса / пер. с англ. В. Лопатки. Москва, 2011. 512 с.
24. Стиглиц Дж. О реформе международной валютно-финансовой системы: уроки глобального кризиса. Доклад Комиссии финансовых экспертов ООН. Москва, 2010. 328 с.

25. Трофимчук О.А. Витрати держави: міфи та об'єктивна необхідність. *Ефективна економіка*. 2016. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5199>
26. Трофимчук О.А. Державне регулювання економіки: теоретичне переосмислення в XXI столітті. *Економіка та держава*. 2020. № 6. С. 206–212.
27. Трофимчук О.А. Еволюція теоретичних поглядів на роль держави в економіці. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: економічні науки*. 2014. Вип. 8. Ч. 6. С. 13–18.
28. Трофимчук О.А. Перерозподільна функція держави в XXI ст. *Вісник Інституту економіки та прогнозування*. 2016. С. 84–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vier_2016_2016_12
29. Трофимчук О.А. Фінансiалiзацiя економiки: причини та наслiдки. *Ефективна економіка*. 2014. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2928>
30. Унковська Т.Є., Демчук Н.І. Чи можливе економічне диво в Україні? *Економіка України*. 2013. № 12. С. 4–21.
31. Федуллова Л. Інноваційний розвиток: еволюція поглядів та проблеми сучасного усвідомлення. *Економічна теорія*. 2013. № 2. С. 28–45.
32. Фетуни Л., Абрамова И. Закономерности формирования и смены моделей мирового экономического развития. *Мировая экономика и международные отношения*. 2012. № 7. С. 3–15.
33. Циганов С.А., Яншина А.М. Проблеми сталого розвитку у контексті неоліберальної моделі глобалізації. *Економіка України*. 2013. № 4. С. 4–14.
34. Asen E. Corporate Tax Rates around the World, 2020. URL: https://taxfoundation.org/corporate-tax-rates-around-the-world-2020/#_fn2
35. Clausing K., Saez E., Zucman G. Ending Corporate Tax Avoidance and Tax Competition: A Plan to Collect the Tax Deficit of Multinationals. URL: <http://gabriel-zucman.eu/files/CSZ2020.pdf>
36. Coghlan A., MacKenzie D. Revealed – the Capitalist Network that Runs the World. *Global Research*. 2011. URL: <http://www.globalresearch.ca/revealed-the-capitalist-network-that-runs-the-world/27191>
37. Confronting Russia shows the tension between free trade and freedom. URL: <https://www.economist.com/leaders/2022/03/19/confronting-russia-shows-the-tension-between-free-trade-and-freedom>
38. Focus on Inequality and Growth. *OECD*. 2014. URL: <http://www.oecd.org/social/Focus-Inequality-and-Growth-2014.pdf>
39. Global Wealth Report 2014. URL: <https://publications.credit-suisse.com/tasks/render/file/?fileID=60931FDE-A2D2-F568-B041B58C5EA591A4>
40. Globalisation and autocracy are locked together. For how much longer? URL: <https://www.economist.com/finance-and-economics/2022/03/19/globalisation-and-autocracy-are-locked-together-for-how-much-longer>
41. Historical Tables. URL: <https://www.whitehouse.gov/omb/historical-tables/>
42. Jaumotte F., Buitron C. O. Inequality and Labor Market Institutions. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/Staff-Discussion-Notes/Issues/2016/12/31/Inequality-and-Labor-Market-Institutions-42987>
43. Kajjumba G.W., Oluka P., Osra F., Mkansi M. Offshoring-Outsourcing and Onshoring Tradeoffs: The Impact of Coronavirus on Global Supply Chain. *Outsourcing and Offshoring*. 2020. URL: <https://doi.org/10.5772/intechopen.95281>
44. Madland D. Without Strong Unions, the Middle Class Is in Trouble. URL: <https://www.americanprogressaction.org/issues/economy/news/2018/09/13/171663/without-strong-unions-middle-class-trouble/>
45. Piketty T. *Capital in the 21st Century*. Cambridge: Harvard University Press, 2014. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/top-income-tax-rates-piketty>
46. Piketty T. Technical appendix of the book «Capital in the 21st century». URL: <http://piketty.pse.ens.fr/en/capital21c2>
47. Robinson D. 14 Biggest Environmental Problems of 2023. URL: <https://earth.org/the-biggest-environmental-problems-of-our-lifetime/>
48. Robinson W., Barrera M. Global capitalism and twenty-first century fascism: a US case study. *Race & Class*. 2012. Vol. 53(3), pp. 4–29.
49. Roubini N. Economic insecurity and the rise of nationalism. Project Syndicate. 2014. URL: <http://www.theguardian.com/business/economics-blog/2014/jun/02/economic-insecurity-nationalism-on-the-rise-globalisation-nouriel-roubini>
50. Saez E. Striking it Richer: The Evolution of Top Incomes in the United States (Updated with 2018 estimates). URL: <https://eml.berkeley.edu/~saez/saez-UStopincomes-2018.pdf>
51. Saez E., Zucman G. The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay / M. Weber. University of St. Gallen. June 5, 2020. URL: <https://www.coursehero.com/file/158726244/Weber2020SaezZucmanBookReviewpdf/>
52. Stiglitz J. The Chinese Century. 01.2015. URL: <http://www.vanityfair.com/news/2015/01/china-worlds-largest-economy>
53. UNCTAD, FDI/MNE database. URL: <https://www.unctad.org/fdistatistics>
54. Wallerstein I. 2008: The Demise of Neoliberal Globalization. URL: <http://mrzine.monthlyreview.org/2008/wallerstein010208.html>
55. World Development Indicators (WDI). URL: <http://public.knoema.com/lftihvf/world-development-indicators-wdi>
56. World Economic Outlook (WEO) // IMF. 04.2022. URL: <http://knoema.com/IMFWEO2015Apr/imf-world-economic-outlook-weo-april-2015>
57. WORLD MIGRATION REPORT 2020. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf

References

1. Halchynskiy A.S., Yeshchenko P.S. Economic theory. Kyiv, 2007. 503 p. (In Ukrainian).
2. Hrazhevska N.I. Evolution of modern economic systems. Kyiv, 2011. 286 p. (In Ukrainian).
3. Hrytsenko A.A. Economic and informational imperative of the new statistical paradigm: monograph. Kyiv, 2020. 436 p. (In Ukrainian).
4. Hrytsenko A.A. Research methodology of the transformation of economic functions of the state in the conditions of globalization. *Ukrainian economy*. 2021. No. 7. pp. 05–13. (In Ukrainian).
5. Economic theory: Political economy / ed. V.D. Basilevich. Kyiv, 2007. 719 p. (In Ukrainian).
6. Eshchenko P.S., Arsenko A.G. Where is the global economy headed in the 21st century? Kyiv, 2012. 479 p. (In Russian).
7. Yeshchenko P.S. The world needs a new vector of development: from bubbleeconomics to human economy. *Ukrainian*

economy. 2014. No. 6, pp. 4–22. (In Ukrainian).

8. Yeshchenko P.S., Arseienko A.H. The search for a new paradigm of economic development is a categorical imperative of the times. *Economic theory*. 2012. No. 4, pp. 5–18. (In Ukrainian).

9. Yeshchenko P.S., Palkin Yu.I. Modern economy. Kyiv, 2005. 327 p. (In Ukrainian).

10. Yeshchenko P. World crisis and crisis of economic theory: relationship and interaction. *Economic theory*. 2014. No. 3, pp. 24–37. (In Ukrainian).

11. Zhmudska I. Formation of competitive advantages of transnational corporations in the conditions of globalization. *Bulletin of Kyiv National University named after T. Shevchenko*. 2013. No. 148, pp. 61–64. (In Ukrainian).

12. Zveriyakov M.I., Hrymaliuk A.V. Economic theory, public policy and public administration. *Ukrainian economy*. 2019. No. 11-12. (In Ukrainian).

13. Kolodko G.V. Globalization, transformation, crisis - what's next? Moscow, 2011. 176 p. (In Russian).

14. Kolodko G.V. Where is the world going: political economy of the future. Moscow, 2014. 528 p. (In Russian).

15. Kolodko H.V. New pragmatism, or the economy of moderation. *Ukrainian economy*. 2013. No. 11, pp. 13–28. (In Ukrainian).

16. Kolodko H.V. Political economy of the future. *Economic theory*. 2015. No. 3, pp. 30–42. (In Ukrainian).

17. Krauch K. The strange non-death of neoliberalism. Moscow, 2012. 271 p. (In Russian).

18. Kraugman P. There is a way out of the crisis! Moscow, 2013. 320 p. (In Russian).

19. Liutyi I.O., Moroz P.A. Contradictions of financialization processes and their impact on economic growth in Ukraine. *Ukraine economy*. 2014. No. 4, pp. 29–39. (In Ukrainian).

20. Nazarov I.V. Worldview foundations of the postulates of the "hard core" of the classical-neoclassical paradigm, their limitations and a Christian alternative. *Paradigmatic shifts in economic theory of the 21st century: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. Kyiv, 2012, pp. 128–132. (In Russian).

21. Raikh R. Save capitalism. How to make the free market work for people. Kyiv, 2018. 288 p. (In Ukrainian).

22. Rotkopf D. Superclass. The one who rules the world. Moscow, 2010. 475 p. (In Russian).

23. Stiglitz Dzh. The steep pike: America and the new economic order after the global crisis. Moscow, 2011. 512 p. (In Russian).

24. Stiglitz Dzh. On the reform of the international currency and financial system: lessons from the global crisis. Report of the UN Commission of Financial Experts. Moscow, 2010. 328 p. (In Russian).

25. Trofymchuk O.A. State expenses: myths and objective necessity. *Efficient economy*. 2016. No. 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5199> (In Ukrainian).

26. Trofymchuk O.A. State regulation of the economy: theoretical rethinking in the XXI century. *Economy and the state*. 2020. No. 6, pp. 206–212. (In Ukrainian).

27. Trofymchuk O.A. The evolution of theoretical views on the role of the state in the economy. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: economic sciences*. 2014. Issue 8. Part 6, pp. 13–18. (In Ukrainian).

28. Trofymchuk O.A. The redistributive function of the state in the 21st century. *Bulletin of the Institute of Economics and Forecasting*. 2016, pp. 84–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viep_2016_2016_12 (In Ukrainian).

29. Trofymchuk O.A. Financialization of the economy: causes and consequences. *Efficient economy*. 2014. No. 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2928> (In Ukrainian).

30. Unkovska T.E., Demchuk N.I. Is an economic miracle possible in Ukraine? *Ukraine economy*. 2013. No. 12, pp. 4–21. (In Ukrainian).

31. Fedulova L. Innovative development: evolution of views and problems of modern awareness. *Economic theory*. 2013. No. 2, pp. 28–45. (In Ukrainian).

32. Fetuny L., Abramova I. Laws of formation and change of models of world economic development. *The world economy and international relations*. 2012. No. 7, pp. 3–15. (In Russian).

33. Tsyhanov S.A., Yanshina A.M. Problems of sustainable development in the context of the neoliberal model of globalization. *Economy of Ukraine*. 2013. No. 4, pp. 4–14. (In Ukrainian).

34. Asen E. Corporate Tax Rates around the World, 2020. URL: https://taxfoundation.org/corporate-tax-rates-around-the-world-2020/#_ftn2

35. Clausing K., Saez E., Zucman G. Ending Corporate Tax Avoidance and Tax Competition: A Plan to Collect the Tax Deficit of Multinationals. URL: <http://gabriel-zucman.eu/files/CSZ2020.pdf>

36. Coghlan A., MacKenzie D. Revealed – the Capitalist Network that Runs the World. *Global Research*. 2011. URL: <http://www.globalresearch.ca/revealed-the-capitalist-network-that-runs-the-world/27191>

37. Confronting Russia shows the tension between free trade and freedom. URL: <https://www.economist.com/leaders/2022/03/19/confronting-russia-shows-the-tension-between-free-trade-and-freedom>

38. Focus on Inequality and Growth. *OECD*. 2014. URL: <http://www.oecd.org/social/Focus-Inequality-and-Growth-2014.pdf>

39. Global Wealth Report 2014. URL: <https://publications.credit-suisse.com/tasks/render/file/?fileID=60931FDE-A2D2-F568-B041B58C5EA591A4>

40. Globalisation and autocracy are locked together. For how much longer? URL: <https://www.economist.com/finance-and-economics/2022/03/19/globalisation-and-autocracy-are-locked-together-for-how-much-longer>

41. Historical Tables. URL: <https://www.whitehouse.gov/omb/historical-tables/>

42. Jaumotte F., Buitron C. O. Inequality and Labor Market Institutions. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/Staff-Discussion-Notes/Issues/2016/12/31/Inequality-and-Labor-Market-Institutions-42987>

43. Kajjumba G.W., Oluka P., Osra F., Mkansi M. Offshoring-Outsourcing and Onshoring Tradeoffs: The Impact of Coronavirus on Global Supply Chain. *Outsourcing and Offshoring*. 2020. URL: <https://doi.org/10.5772/intechopen.95281>

44. Madland D. Without Strong Unions, the Middle Class Is in Trouble. URL: <https://www.americanprogressaction.org/issues/economy/news/2018/09/13/171663/without-strong-unions-middle-class-trouble/>

45. Piketty T. Capital in the 21st Century. Cambridge: Harvard University Press, 2014. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/top-income-tax-rates-piketty>

46. Piketty T. Technical appendix of the book «Capital in the 21st century». URL: <http://piketty.pse.ens.fr/en/capital21c2>

47. Robinson D. 14 Biggest Environmental Problems of 2023. URL: <https://earth.org/the-biggest-environmental-problems-of-our-lifetime/>

48. Robinson W., Barrera M. Global capitalism and twenty-first century fascism: a US case study. *Race & Class*. 2012. Vol.

53(3), pp. 4–29.

49. Roubini N. Economic insecurity and the rise of nationalism. Project Syndicate. 2014. URL: <http://www.theguardian.com/business/economics-blog/2014/jun/02/economic-insecurity-nationalism-on-the-rise-globalisation-nouriel-roubini>

50. Saez E. Striking it Richer: The Evolution of Top Incomes in the United States (Updated with 2018 estimates). URL: <https://eml.berkeley.edu/~saez/saez-UStopincomes-2018.pdf>

51. Saez E., Zucman G. The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay / M. Weber. University of St. Gallen. June 5, 2020. URL: <https://www.coursehero.com/file/158726244/Weber2020SaezZucmanBookReviewpdf/>

52. Stiglitz J. The Chinese Century. 01.2015. URL: <http://www.vanityfair.com/news/2015/01/china-worlds-largest-economy>

53. UNCTAD, FDI/MNE database. URL: <https://www.unctad.org/fdistatistics>

54. Wallerstein I. 2008: The Demise of Neoliberal Globalization. URL: <http://mrzine.monthlyreview.org/2008/wallerstein010208.html>

55. World Development Indicators (WDI). URL: <http://public.knoema.com/lftihvf/world-development-indicators-wdi>

56. World Economic Outlook (WEO) // IMF. 04.2022. URL: <http://knoema.com/IMFWEO2015Apr/imf-world-economic-outlook-weo-april-2015>

57. WORLD MIGRATION REPORT 2020. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf

Oleh TROFYMCHUK

applicant, Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8489-6443>

e-mail: oleh.trofymchuk@gmail.com

THE STATE ECONOMIC REGULATION IN THE NEOLIBERAL GLOBALISM ERA

The paper shows the main causes, manifestations and particularities of the intensive globalization started in the second half of the twentieth century, which has had both objective and subjective aspects. It analyzes the subjective influence on the globalization made by the neoliberal ideology and the functioning of international actors. The work has outlined the main theoretical contradictions, myths and flaws in the current economic mainstream regarding the role and functions of the state in the economy and state economic regulation. The study reveals and statistically confirmed the main negative trends, processes and phenomena at the national and global levels in the era of the globalization caused by the neoliberal concept, such as: (1) growing income and wealth inequality at the global and national levels; (2) problems with using natural resources and environment; (3) uneven development among countries; (4) the growing negative influence of transnational capital; and (5) macroeconomic instability and hypertrophied development of the financial sector (financialization), etc. The study defines the main economic policy directions in order to eliminate the negative impact of neoliberal economic thought on socio-economic development. The paper also describes and evaluated the main scenarios for the further development of views on state economic regulation among scholars and state managers. It shows that the most likely scenario is the increasing of the role of state economic regulation. On the one hand, states can form rather aggressive policies with trade wars, protectionism, military and diplomatic conflicts, isolation, localization, etc. On the other hand, wanting to protect the interests of their societies, states can try to build a fair and inclusive global space, which would be the most beneficial development scenario for humanity. The work identifies the main challenges for state economic regulation caused by globalization and it also shows needed transformations: (1) increasing the level of subjectivity of the state as a bearer of the national interest, (2) ensuring the institutional foundations of inclusive global development based on the principles of equality, justice and transparency, (3) neutralizing the negative impact on national socio-economic security carried out by international actors.

Keywords: state, globalization, state regulation of the economy, economic policy, neoliberalism, functions of the state

Іван Олександрович КОСТЯШКІН

д.ю.н., професор, зав. кафедри, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8476-9583>
e-mail: kostyshkin@meta.ua

ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ ПРІОРИТЕТИ У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ

У статті піднято проблеми забезпечення екологічної безпеки у процесі використання земельних ресурсів. Піднімається питання укладення охоронних договорів у сфері використання земель сільськогосподарського призначення. Запропоновано збереження та розширення заповідних територій як основи сталого використання земель. Особливу увагу приділено негативному впливу військових дій на стан земельних ресурсів, необхідності виявлення та обліку випадків негативного впливу на довкілля, врахування досвіду впровадження нової екологічної політики державами, що відновлювали свою економіку у післявоєнний період.

Ключові слова: екологічна безпека, військові дії, права на землю, сталий розвиток, відновлення земель

ВСТУП

Конституція України [1] закладає визначальні принципи, що є важливим дороговказом у формуванні сучасної земельно-правової політики нашої держави з метою забезпечення ефективного використання не лише земельного фонду, але водночас сталого соціально-економічного розвитку загалом. Серед таких принципів ключовими є визнання землі основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, зобов'язальний характер власності та соціальну спрямованість економіки, забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України.

Відповідні норми-принципи визначають особливе суспільне значення землі та обумовлюють зобов'язальний зміст права власності на неї. Земля, постаючи самостійним об'єктом права власності, знаходиться в нерозривному екологічному зв'язку з іншими природними ресурсами, невіддільна від природного середовища і підпорядковується об'єктивним законам розвитку та функціонування екосистеми. Тому неможна погодитися з М.В. Шульгою, що у визначенні поняття права приватної власності на землю екологічний фактор має бути пріоритетним і домінуючим [2, с. 95].

Водночас маємо констатувати фактично декларативний характер визначених конституційних засад у сфері використання та охорони земель. Адже за понад чверть століття з моменту прийняття Конституції законодавець не спромігся забезпечити ефективного інституційно-функціонального механізму моніторингу, контролю, а головне – особливої охорони земельних ресурсів як основного національного багатства. Переважна більшість дискусій у відповідній площині точиться навколо трансформації відносин власності на землю та обігу земель сільськогосподарського призначення, в основі якого покладено бізнес інтереси аграрних латифундій. Як наслідок, на законодавчому рівні цілком відкрито визнається, що сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування, а стан земельних ресурсів України – близький до критичного. Зокрема, водною та вітровою ерозією уражені близько 57 % території України, понад 12 % території держави зазнають підтоплення. За різними критеріями забрудненими є близько 20 % земель України [3]. Ще більш

катастрофічною є ситуація пов'язана з російською агресією, що призводить до забруднення або знищення ґрунтового шару, виключення його з використання через мінування території, погіршення екологічної ситуації загалом. За таких умов питання забезпечення екологічної безпеки з метою сталого використання земельних ресурсів для сьогоdnішнього та прийдешніх поколінь набуває особливої актуальності та потребує наукового обґрунтування.

На доктринальному рівні ця проблематика досліджувалася В.І. Андрейцевим, А.П. Гетьманом, П.Ф. Кулиничем, І.О. Костяшкіним, Н.Р. Малишевою, В.В. Носіком, М.В. Шульгою та іншими вченими, проте у рамках нашого дослідження проблеми екологічної безпеки розглядається як умова сталого використання земельних ресурсів, що є запорукою завершення земельної реформи та збереження ресурсів для прийдешніх поколінь.

МЕТА дослідження – розкриття науково-теоретичних і нормативних основ правового режиму здійснення еколого-обґрунтованого використання земель як умови життєдіяльності для самого власника земельної ділянки та суспільства загалом.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення поставленої мети дослідження автором застосовано комплексний підхід до аналізу питань стосовно проблем правового забезпечення екологічної безпеки у процесі здійснення права власності на землю в Україні. Під час підготовки дослідження б застосовано дві групи методів наукового пізнання – загальнонаукові (діалектичний, метод системного, логічного аналізу та синтезу, формально-логічний, структурно-функціональний та комплексного аналізу), а також спеціальні правові методи дослідження (порівняльно-правовий, конкретизації і тлумачення правових норм, формально-юридичний).

За допомогою діалектичного методу пізнання проаналізовано соціальну сутність правових норм, що покликані збалансувати суспільні та приватні інтереси на засадах сталого соціально-економічного розвитку.

Метод системного, логічного аналізу та синтезу у поєднанні з формально-логічним методом дали змогу розкрити юридичну природу та обґрунтувати пріоритет

екологічної безпеки у процесі сталого використання земель, сформулювати окремі аспекти правового режиму земель з метою збереження та охорони ґрунтів.

Структурно-функціональний метод у поєднанні з методом тлумачення та конкретизації правових норм покладено в основу формулювання конституційних засад забезпечення екологічної безпеки як основи для подальшого вдосконалення земельного законодавства.

За допомогою формально-юридичного методу виявлено також недоліки нормативного забезпечення, соціально мотивованого використання і охорони земель та визначено шляхи їх подолання.

РЕЗУЛЬТАТИ

У ст. 41 Конституції України закріплено, що використання власності не може завдавати шкоди правам та свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі [1]. Отже, суб'єктивне право власності необхідно розглядати як установлену законом міру не тільки можливої, але й обов'язкової поведінки самого власника.

Зобов'язальний характер власності на землю обумовлений насамперед природним походженням землі, що є не лише частиною навколишнього природного середовища, а фактично виступає умовою існування як самої людини, так і будь-яких об'єктів флори та фауни на планеті. Тобто широке розуміння землі як територіального базису для розміщення природного та антропогенного середовища визначає особливий порядок її використання, який підпорядковано передусім охоронному змісту таких правовідносин, що обумовлено її винятковим значенням як основного національного багатства. Відтак, екологічний складник стає визначальним для забезпечення сталого використання земельних ресурсів. Екологія стає теоретичним підґрунтям поведінки людини індустріального суспільства в природі, а право – основним її регулятором [4, с. 13], відповідно, екологізацію земельного законодавства, на думку В.Л. Мунтяна, слід розглядати як процес юридичного оформлення використання землі в результаті антропогенної діяльності людини відповідно до сучасних екологічних вимог [5, с. 29].

Вищевизначені підходи є складником глобального усвідомлення та регламентації необхідності зобов'язального характеру здійснення земельної власності, що за будь-яких умов покликана гарантувати вимоги екологічної безпеки у процесі її здійснення. Резолюція ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року» від 25 вересня 2015 р., оголошує новий план дій, метою якого є виведення світу на траєкторію сталого та життєстійкого розвитку [6]. Приватну ініціативу у такому випадку має бути поставлено у такі рамки правового регулювання, коли її висока ефективність з прибуткового та конкурентно здатного виробництва сільськогосподарської продукції чи надання інших послуг у сфері використання земель відповідає б суспільним інтересам зі збереження та за потреби відновлення властивостей земель та гарантування вимог екологічної безпеки загалом [7].

На жаль, земельна реформа в Україні, яку спрямовано на перерозподіл земель з одночасною їх передачею до інших форм власності, не забезпечила своєї основної

мети стосовно раціонального використання та охорони земель [3]. Якісний стан сільськогосподарських угідь стабільно погіршується. Майже на всіх землях спостерігається неухильне зниження вмісту гумусу у ґрунтах [8, с. 158]. На державному рівні чітко декларуються проблеми екологічного характеру, що обумовлюють негативний стан земельних ресурсів. У Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель відзначається, що надмірне розширення площі ріллі за рахунок схилівих земель призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь: ріллі, природних кормових угідь, лісів та водойм, що негативно позначилося на стійкості агроландшафтів і спричинило значну техногенну ураженість екосфери. Як наслідок, – прискорена деградація земельних ресурсів, їх забруднення та виснаження, і водночас виникають проблеми продовольчої безпеки для нинішнього та майбутніх поколінь. Особливо загрозливою є прогресуюча деградація та спад родючості ґрунтів-основи біосфери і сільськогосподарського виробництва. Щорічні збитки від основних видів ґрунтової деградації становлять близько 40-50 млрд грн. За рівнем кислотності, засоленості, солонцюватості, переущільнення, забруднення частина земельних ресурсів перебуває у передкризовому, а подекуди у кризовому стані з тенденцією до погіршення [9].

Серед нових сучасних викликів, які значно посилюють негативний ефект вказаної ситуації, а в переважній частині випадків стають визначальними серед факторів негативного впливу на стан забезпечення екологічної безпеки, включаючи і використання земельних ресурсів, є наслідки збройної агресії російської федерації. Як зазначають фахівці Інституту ґрунтознавства та агрохімії імені Соколовського, згідно з попередніми узагальненими оцінками загальна сума шкоди та збитків, завданих земельному фонду та ґрунтам України, становить понад 15 млрд дол. США, наголошуючи на тому, що оцінки – попередні, адже масштаби завданої шкоди та збитків ще неможна визначити остаточно [10]. Кожна воронка у наших чорноземах де-факто є концентратором водної ерозії. Через декілька років, якщо не буде проведено ремедиаційних заходів, тобто виведення забруднювачів з ґрунтів, ми будемо мати "місячний ландшафт", особливо там, де проходили активні бойові дії [11]. Неабияку небезпеку, зокрема й екологічну, несуть також заміновані поля.

Відтак, пріоритет вимог екологічної безпеки на сьогодні постає одним з визначальних факторів як у сфері використання природних ресурсів і особливо земель, так і відновлення пошкоджених територій. Адже використання природних ресурсів і передусім земель має особливе значення у контексті забезпечення екологічно прийнятних умов життєдіяльності людини. Згідно зі ст. 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди [1]. Обстоюючи концепцію права екологічної безпеки, В.І. Андрейцева цілком слушно відзначає, що в умовах підвищеного екологічного ризику загострення екологічної ситуації і розширення можливостей настання екологічної небезпеки для людини і середовища її існування пріоритет «навколишнього середовища» поза людиною позбавлений свого життєвого значення [12, с. 16].

Тому перед Україною та світовою спільнотою стоїть надважливе завдання з узгодження суспільних інтересів та потреб приватних власників земельної ділянки, виходячи з особливостей землі як місця та умови життя та діяльності кожної людини і суспільства загалом. В умовах глобалізації усіх процесів, що відбуваються на планеті відносини стосовно здійснення права власності на землю, особливо у частині повноваження користування, ставлять власника в залежність від властивостей самих земель та стану біосфери загалом, які потребують постійного захисту, а інколи взагалі припинення антропогенного навантаження.

За таких умов створення правових засад для формування ринку земель, земельних ділянок, а відтак, розв'язку ринкових земельних правовідносин має підпорядкований і обслуговуючий характер стосовно правовідносин ефективного їх використання з тим, щоб створити у нових економічних умовах ринково-конкурентні засади для зміни нових власників земель та земельних ділянок, здатних фінансово, матеріально-технічно, екологічно, науково-консультативно забезпечити та організувати найбільш ефективне використання набутих на нових юридичних титулах об'єктів відповідно до сучасних вимог чинного законодавства з метою задоволення приватних та суспільних інтересів [12, с. 45-48.]. Слушними у цій частині є пропозиції П.Ф. Кулинич, який вважає, що кожен власник чи землекористувач земельної ділянки сільськогосподарського призначення, який займається веденням товарного сільськогосподарського виробництва, має бути зобов'язаний укласти з відповідним районним підрозділом Державної служби охорони ґрунтів договір про взаємодію у сфері охорони і використання сільськогосподарських земель, яким повинен визначитися план заходів з відновлення, збереження або підвищення якісного стану сільськогосподарських земель певного власника чи користувача (господарства) [13, с. 583]. Зміст вказаних договорів має містити істотні умови стосовно стану земель на момент їх укладення, тобто даних агрохімічної паспортизації, дотримання оптимального співвідношення культур у сівозмінах, а також дотримання інших нормативів у галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів (для земель сільськогосподарського призначення), широкий спектр заходів як стимулювального характеру, так і відповідальності у разі негативного впливу на стан земельних ресурсів чи навколишнього природного середовища.

Враховуючи негативний стан земельних ресурсів, зумовлений процесами деградації ґрунтів, а подекуди опустелюванням значних територій, варто формувати загальнонаціональну земельну політику у напрямі перегляду змісту принципу пріоритету сільськогосподарських земель, шляхом збільшення площі земель незадіяних у господарському обороті. Тобто збільшення площі та недопущення вилучення має стосуватись насамперед земель рекреаційного призначення та природо-заповідного фонду, тоді як пріоритетність сільськогосподарського землекористування має реалізуватись через вжиття заходів, спрямованих на збереження та відновлення таких земель, зокрема, дотримання вимог до сівозмін, паспортизації, а в окремих випадках й їх консервації.

Іншим складником, що визначає необхідність вжиття

негайних заходів з метою гарантування екологічної безпеки у сфері використання земельних ресурсів, є подолання наслідків військових дій на значній території нашої держави. Безперечно, запорукою вжиття всіх необхідних ґрунтозахисних та ґрунтовідновлювальних заходів є звільнення окупованих територій та відновлення контролю над державним кордоном, однак уже зараз необхідно вживати усіх заходів з обліку заподіяних пошкоджень, завданих збитків та проведення необхідних заходів з охорони ґрунтів.

Зокрема, потребує усілякої підтримки ініціатива створення на базі Електронної платформи для збору інформації про завдані збитки аграрному сектору України "Екологічний шар", що надасть можливість у прив'язці до місця руйнувань отримати інформацію і про шкоду довкіллю. Важливим у цьому зв'язку є застосування дронів для оцінювання стану ґрунтів та для локалізації з визначенням точок мінування [11]. Водночас наступним кроком є визначення порядку відшкодування завданої шкоди за рахунок заблокованих активів агресора.

Важливим також є врахування досвіду впровадження нової екологічної політики державами, що відновлювали свою економіку у післявоєнний період. Особливої уваги заслуговує, зокрема, досвід Ізраїлю, Німеччини та Японії, які не лише запустили важливі екологічні програми, але й продемонстрували значне економічне зростання. Поствоєнне законодавство, зокрема, передбачало, створення національних парків та заповідників, заборони полювання, захист лісів та рослинного світу, роботи сільськогосподарського та видобувного секторів, вирішення земельного питання [12]. Такі заходи потребують подальшого більш детального дослідження з метою імплементації до українського законодавства в рамках євроінтеграційних процесів, що відбуваються у нашій державі.

ВИСНОВКИ

Отже, у сучасних умовах здійснення права власності в умовах використання земель передбачає наявність та дотримання відповідного правового режиму, що обумовлює еколого-обґрунтоване використання земель як умови життєдіяльності для самого власника земельної ділянки та суспільства загалом. До таких особливостей слід, зокрема, віднести:

збереження та збільшення площі земель як природних об'єктів, які зазнали найменшого антропогенного втручання, що передбачає пріоритет земель природозаповідного фонду з метою відтворення природних комплексів, які забезпечують прийнятне навколишнє середовище та природні умови існування людини;

запровадження охоронних договірних відносин у сфері використання земель товарного сільськогосподарського призначення між державою та власником чи орендарем таких земель з метою забезпечення якісного стану таких земель, збереження та підвищення родючості ґрунтів через визначені механізми дотримання сівозмін, районування земель, охорони земель тощо;

оцінювання негативних наслідків для земельного фонду та екологічної ситуації загалом, що зумовлено збройною агресією російської федерації, та забезпечення як відшкодування таких збитків за рахунок агресора, так і головне відновлення стану земель та інших природних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. Харьков, 1998. 224 с.
3. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
4. Мунтян В.Л. Правовые проблемы рационального природопользования: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. Харьков, 1975. 48 с.
5. Мунтян В.Л. Актуальність екологізації земельного законодавства України. *Право України*. 2012. № 7. С. 28–32.
6. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/the-2030-agenda-for-sustainable-development.html>
7. Костяшкін І.О. Правове забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні: монографія. Київ-Хмельницький. Хмельницький університет управління та права, 2016. 429 с.
8. Проблеми правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні: монографія / за ред. проф. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Харків, 2016. 320 с.
9. Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-p#Text>
10. Війна в Україні: як боєприпаси отруюють ґрунти. URL: <https://www.dw.com/uk/vijna-v-ukraini-ak-boepripasi-otruuu-nt-grunti/a-64906233>
11. Малков М. Заплющити очі не вийде: екологічна сторона продовольчої безпеки у воєнний час. *Економічна правда*, 20 липня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/20/689366/>
12. Андрейцев В.І. Земельне право і законодавство суверенної України: актуальні проблеми практичної теорії. Київ, 2005. 445с.
13. Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: монографія. Київ, 2011. 688 с.
14. Бойко О. Місце екології у економічному відновленні України: досвід передових держав, *Економічна правда*, 6 травня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/6/686725/>

References

1. Constitution of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (In Ukrainian).
2. Shulha M.V. Actual legal problems of land relations in modern conditions. Kharkiv, 1998. 224 p. (in Russian).
3. On the Basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period until 2030: Law of Ukraine dated February 28, 2019 No. 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
4. Muntyan V.L. Legal problems of rational nature management: dis. abstract ... Doctor of legal sciences: Kharkiv, 1975. 48 p. (in Russian).
5. Muntian V.L. The relevance of greening the land legislation of Ukraine. *Law of Ukraine*. 2012. № 7, pp. 28–32. (In Ukrainian).
6. Transforming our world: the 2030 agenda for sustainable development. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/the-2030-agenda-for-sustainable-development.html> (In Ukrainian).
7. Kostyashkin I.O. Legal support of the social function of land ownership in Ukraine: monograph. Kyiv-Khmelnytskyi, 2016. 429 p. (In Ukrainian).
8. Problems of legal provision of sustainable development of rural areas in Ukraine: monograph / ed. A.P. Hetman, M.V. Shulha. Kharkiv, 2016. 320 p. (In Ukrainian).
9. The concept of the national target program for the use and protection of land: approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 19, 2022 No. 70-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-p#Text> (In Ukrainian).
10. The war in Ukraine: how ammunition poisons the soil. URL: <https://www.dw.com/uk/vijna-v-ukraini-ak-boepripasi-otruuu-nt-grunti/a-64906233> (In Ukrainian).
11. Malkov M. Nobody can close eyes: the ecological side of food security in wartime. *Economics truth*. July 20, 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/20/689366/> (In Ukrainian).
12. Andreitsev V.I. Land law and legislation of sovereign Ukraine: current problems of practical theory. Kyiv, 2005. 445 p. (In Ukrainian).
13. Kulynych P.F. Legal problems of protection and use of agricultural lands in Ukraine: monograph. Kyiv, 2011. 688p. (In Ukrainian).
14. Boiko O. The place of ecology in the economic recovery of Ukraine: the experience of advanced countries. *Economics truth*. May 6, 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/6/686725/> (In Ukrainian).

Ivan KOSTIASHKIN

Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of department, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8476-9583>

e-mail: kostyshkin@meta.ua

ENVIRONMENTAL AND LEGAL PRIORITIES IN THE IMPLEMENTATION OF LAND RIGHTS IN UKRAINE

The paper raises the issues of ensuring environmental safety in the process of land use. Particular attention is paid to the necessity of implementing the constitutional principles of recognizing land as the main national wealth under special protection of the State, the binding nature of ownership and ensuring environmental safety. The binding nature of land ownership, which is primarily due to the natural origin of land, is revealed. The understanding of land as a territorial basis for the natural and anthropogenic environment determines a special procedure for its use, which is subordinated, first of all, to the protective content of such legal relations, due to its exceptional value as the main national wealth. Therefore, the environmental component becomes crucial for ensuring sustainable use of land resources.

The author raises the issue of concluding protection agreements in the area of agricultural land use. It is proposed to preserve and expand protected areas as the basis for sustainable land use. Particular attention is paid to the negative impact of military operations on the state of land resources, the need to identify and record cases of negative environmental impact, and to take into account the experience of implementing a new environmental policy by the states which restored their economies in the post-war period.

According to the results of the study, the peculiarities of exercising property rights in the use of land as a condition of life for the landowner and society as a whole, including preservation and increase of the area of land as natural objects that have undergone the least anthropogenic interference are outlined; introduction of protective contractual relations in the use of commercial agricultural land in order to ensure its quality condition, through certain mechanisms of compliance with crop rotation, land zoning, land protection is also covered; conducting an assessment of the adverse impacts on the land fund resulting from the armed aggression of the Russian Federation, and implementing measures to compensate for the damages and restore the condition of the affected lands.

Keywords: environmental security, military actions, land rights, sustainable development, land restoration

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2023.6.17>

УДК 658.1:338

Оксана Анатоліївна **КОВАЛИК**

к.е.н., доцент, Національний університет "Одеська політехніка"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6936-6778>

e-mail: o.a.kovalik@mzeid.in

Лілія Андріївна **ЛЕВИЧЕНКОВА**

студентка, Національний університет "Одеська політехніка"

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7218-3905>

e-mail: liliia.levychenkova@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ РЕСУРСНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У СФЕРІ HOReCa У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

З'ясовано розуміння визначення та основних цілей ресурсного менеджменту. Досліджено поняття, зміст сфери HoReCa, а також види підприємств цієї сфери. Розглянуто фактори впливу на підприємства сфери HoReCa під час воєнного стану. Проаналізовано особливості ресурсного менеджменту підприємств сфери HoReCa у воєнний період. Визначено аспекти таких особливостей ресурсного менеджменту, як забезпечення безпеки персоналу та клієнтів, раціональне використання ресурсів, управління змінами та обґрунтовано їх роль під час війни.

Ключові слова: ресурсний менеджмент, сфера HoReCa, ресурси, безпека персоналу, управління змінами

ВСТУП

У сучасному світі, де політичні конфлікти та воєнні дії стають все більш непередбачуваними, галузі економіки і бізнесу не можуть уникнути впливу цих негативних факторів. Одним із секторів є сфера HoReCa.

У таких періодах воєнних конфліктів, ресурси стають обмеженими, перетворюючи управління готельно-ресторанною галуззю на важке завдання. Війна може призвести до зниження туристичного потоку, змін у попиті, обмеження ресурсів для надання якісного обслуговування.

У зв'язку з цим ресурсний менеджмент як стратегічна функція управління набуває особливого значення для підтримки операцій і виживання підприємств. Дослідження ресурсної концепції менеджменту привернуло увагу багатьох науковців, таких як П. Балді, С. Дежа, К. Прахалад, Ж. Морен, Г. Хамел. Вони зробили значний внесок у розвиток ресурсного підходу до стратегічного управління. Зокрема, Х. Шелбі та Р. Морган сформувавши основні положення теорії ресурсних переваг, а концепція знань у ресурсному менеджменті отримала широке визнання завдяки працям Х. Такеучі, Б. Когута, І. Нонаки та Р. Гранта.

Тема особливостей ресурсного менеджменту потребує подальшого дослідження, оскільки у дослідженнях вчених приділялося недостатньо уваги цій проблемі саме у контексті сфери HoReCa та зі врахуванням воєнного стану. Розуміння особливостей ресурсного менеджменту в цих умовах може допомогти підприємствам зменшити негативний вплив війни та досягти успіху у цілісному управлінні ресурсами.

МЕТА статті – аналіз особливостей ресурсного менеджменту у сфері HoReCa під час воєнного періоду, зосереджуючись на забезпеченні безпеки персоналу та клієнтів, раціональному використанні ресурсів та ефективному управлінні змінами.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті базовими джерелами інформації та методології є наукові праці, публікації в періодичних виданнях та Інтернет-ресурси. У дослідженні застосовано

методи аналізу, синтезу та теоретичного узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Воєнний період у сфері HoReCa вимагає особливого підходу до ресурсного менеджменту з урахуванням змін та ризиків. У статті розглядаються особливості ресурсного менеджменту у сфері HoReCa під час воєнного періоду з фокусом на безпеці персоналу та клієнтів, раціональному використанні ресурсів та ефективному управлінні змінами.

Передусім слід розглянути поняття «ресурсний менеджмент» – це стратегічне планування, організація та контроль використання ресурсів на підприємстві з метою досягнення поставлених цілей та забезпечення ефективності його функціонування. Це включає в себе прийняття рішень про розподіл бюджету, управління персоналом, закупівлю матеріалів та обладнання, раціоналізацію процесів виробництва та застосування технологій.

Основні цілі ресурсного менеджменту – максимізувати використання доступних ресурсів, зниження витрат, підвищення продуктивності та якості продукції або послуг. Його також спрямовано на забезпечення високого рівня задоволення клієнтів та досягнення конкурентної переваги на ринку.

HoReCa – термін, що позначає сегмент сфери послуг індустрії гостинності (громадського харчування та готельного господарства) та канал збуту товарів з безпосереднім споживанням продукції на місці продажу. Назва «HoReCa» походить від перших двох літер у словах Hotel, Restaurant, Cafe/Catering (готель – ресторан – кафе/кейтеринг) [1].

Сфера HoReCa – це не тільки місця для задоволення гастрономічних потреб, але й галузь господарської діяльності, яка має значний вплив на економіку та туристичну індустрію. Вона забезпечує послуги харчування, розміщення та розваг для місцевих мешканців, відвідувачів та туристів.

Воєнний період може суттєво вплинути на діяльність підприємств сфери HoReCa, створюючи виклики і проблеми, які не мають аналогічних в умовах мирного часу. Деякі з таких факторів, що можуть впливати на підприємства HoReCa: загроза безпеці персоналу; ризик

знищення обладнання та інфраструктури внаслідок бойових дій; дефіцит ресурсів; проблеми з постачанням товарів та інгредієнтів; обмежена доступність робочої сили; відсутність фінансування; зміна попиту та зміна споживчих звичок; зміна правового середовища.

Для мінімізації негативного впливу воєнного періоду на діяльність підприємств важливо враховувати особливості ресурсного менеджменту в цих умовах. Проаналізувавши різноманітність факторів впливу, можна виділити три основні особливості ресурсного менеджменту у воєнний період, а саме забезпечення безпеки персоналу та клієнтів, раціональне використання ресурсів та управління змінами.

Забезпечення безпеки персоналу та клієнтів у сфері готельно-ресторанного бізнесу під час воєнного стану є найважливішим аспектом ресурсного менеджменту. В умовах воєнного стану, які характеризуються непередбачуваністю та зростаючими загрозами, забезпечення безпеки всіх присутніх стає особливо актуальним. Елементами даної особливості є розроблення планів управління ризиками, застосування сучасних технологій та співпраця зі службами безпеки й відповідними органами.

Розгляд ризикових рішень можливий лише на підставі розроблених планів управління ризиками, а для остаточного прийняття рішення та його реалізації необхідним є виконання таких етапів управління: ідентифікація загроз, їх оцінювання та розроблення запобіжних заходів [2]. Головна мета полягає у зменшенні ймовірності небезпечних ситуацій та захисту персоналу й клієнтів. Документування та оновлення планів, адаптація до змін та оцінювання ефективності заходів є також важливими етапами.

Застосування сучасних технологій також допомагає у забезпеченні безпеки персоналу та клієнтів у сфері HoReCa під час воєнного стану. Наприклад, системи відеоспостереження може бути встановлено для контролю території, приміщень та громадських зон. Вони допомагають виявляти потенційні загрози та негайно реагувати на них.

Співпраця зі службами безпеки та органами влади є важливим аспектом безпеки під час воєнного стану. Це дає змогу отримати професійну підтримку та експертні знання з планування та реалізації заходів безпеки. Важливо встановити механізми взаємодії та обміну інформацією з цими організаціями для ефективного реагування на загрози та координації дій.

В умовах воєнного стану раціональне використання ресурсів у сфері HoReCa є критичним. Ефективне використання матеріальних, фінансових та людських ресурсів є основою нормального функціонування готелів, ресторанів та кафе-барів. Це включає ретельне планування бюджету, контроль витрат та ефективне використання фінансових інструментів.

У сфері HoReCa, особливо в умовах воєнного стану, ретельне планування бюджету впливає на фінансову стабільність підприємств. Це включає аналіз фінансового стану, визначення мети та стратегії планування, прогнозування доходів та витрат, установа бюджетних цілей та контроль за їх виконанням. Ретельне планування бюджету забезпечує ефективний розподіл ресурсів та прийняття обґрунтованих рішень, сприяючи успіху в галузі HoReCa.

Контролю над витратами має приділятися особлива увага в умовах воєнного стану. В умовах нестабільності та обмежень, ефективний контроль над витратами допомагає забезпечити економічну стійкість підприємства та оптимальне використання доступних ресурсів. Це охоплює моніторинг витрат, аналіз їх структури та прийняття відповідних заходів для зниження непродуктивних витрат.

Ефективне застосування доступних фінансових інструментів включає застосування програмного забезпечення для управління фінансами, управління постачальницьким ланцюгом та активне управління ризиками. Автоматизовані системи дають змогу вести облік, контролювати витрати та аналізувати фінансові показники, спрощуючи процес управління бюджетом.

Управління змінами є невід'ємною частиною ресурсного менеджменту підприємств сфери HoReCa у воєнний період. Організації повинні змінюватись, щоб вижити. Є багато підходів управління змінами; ці зміни вимагають від менеджерів розгляду різних стратегій, що підвищують прийнятність та знижують бар'єри. Ця особливість ресурсного менеджменту вимагає ефективну адаптацію до змін, гнучкість у плануванні, а також резервування ресурсів [3].

Адаптація до змін є важливим аспектом управління змінами у сфері HoReCa в умовах війни. Підприємства повинні бути готовими до швидкого переключення на інші ресурси, зміни режиму роботи та внесення необхідних змін у процеси та стратегії. Крім того, постійний моніторинг ситуації, співпраця зі спеціалістами та комунікація з організаціями, що мають досвід управління змінами, є важливими факторами успішної адаптації [4]. Для розроблення ефективної стратегії адаптації до змін необхідно мати глибоке розуміння поточного стану, етапу розвитку та продуктивності організації, а також встановити конкретні цілі, спрямовані на бажаний результат, і здійснити необхідні заходи для його досягнення [5]. Все це дає змогу підприємствам пристосовуватися до нових умов та ефективно використовувати ресурси.

Регулювання процесів управління здійснюється за допомогою прийняття рішень про ініціювання організаційних змін і коригування моделей управління або зміни цілей на основі результатів оцінювання ефективності діяльності підприємства.

Розвиток гнучкого планування стає важливим завданням в умовах війни, де зовнішнє середовище є нестабільним та динамічним. Це вимагає здатності підприємства швидко адаптуватися до нових умов шляхом швидкого реагування на зміни. Динамічне планування застосовується для ефективної адаптації до змін, забезпечуючи підприємству підвищену швидкість реакції [6]. Гнучкість у плануванні означає швидку адаптацію до нових обставин, розгляд альтернативних варіантів, врахування ризиків та зміну стратегій у режимі реального часу. Гнучкість допомагає підприємствам HoReCa ефективно використовувати ресурси та швидко реагувати на зміни, забезпечуючи стійкість та успіх у непередбачуваних умовах воєнного стану.

Резервування ресурсів є не менш важливим аспектом управління змінами. Це стратегічний підхід, що допомагає забезпечити стабільність та ефективність, підготуватися до змін та зберегти резервні ресурси. Вклю-

чаючи додаткові запаси матеріальних та людських ресурсів, резервування дозволяє оперативно реагувати на зміни у попиту, загрози безпеки та обмеження доступу до ресурсів, забезпечуючи високу якість обслуговування для клієнтів.

ВИСНОВКИ

Розглянуто особливості ресурсного менеджменту у сфері HoReCa в умовах воєнного періоду. Забезпечення безпеки персоналу та клієнтів стає пріоритетною задачею, оскільки воєнний період може супроводжуватися підвищеним ризиком для життя і здоров'я. Підприємства повинні вживати необхідних заходів для забезпечення

безпеки працівників та клієнтів, включаючи застосування відповідних процедур, навчання персоналу і забезпечення необхідних засобів захисту.

Отже, раціональне використання ресурсів є ще однією важливою особливістю ресурсного менеджменту в умовах воєнного періоду. Підприємства повинні максимально оптимізувати використання матеріальних, фінансових та людських ресурсів, забезпечуючи ефективне функціонування в обмежених умовах. Важливо планувати ресурси заздалегідь, враховуючи можливі обмеження, і вести постійний моніторинг та аналіз для оптимізації використання ресурсів.

Список використаних джерел

1. Що таке Хорека (HoReCa) URL: <https://gastroshop.com.ua/ua/chto-takoe-horeca>
2. Гуменюк В.Я., Мішук Г.Ю., Олійник О.О. Управління ризиками: монографія. Рівне, 2009. 28 с.
3. Change Management: From Theory to Practice. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11528-022-00775-0>
4. Mehedintu G., Munteanu A. Adaptation and progress through change management. *Annals of Spiru Haret University Economic Series*. 2016. № 16 (4). 21 p.
5. Коваленко О.М., Станіславик О.В. Технологічні аспекти оцінки ефективності діяльності підприємств. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. №10. 28 с.
6. Древал, О.Ю., Мельник Н.В. Особливості планування діяльності підприємств в умовах кризи. *Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції імені проф. О.Ф. Балацького*. 2015. 404 с.

References

1. What is HoReCa (HoReCa) URL: <https://gastroshop.com.ua/ua/chto-takoe-horeca> (in Ukrainian).
2. Humeniuk V.Y., Mishchuk H.Y., Oliinyk O.O. Risk management: monograph. Rivne, 2009. 28 p. (in Ukrainian).
3. Change Management: From Theory to Practice. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11528-022-00775-0>
4. Mehedintu G., Munteanu A. Adaptation and progress through change management. *Annals of Spiru Haret University Economic Series*. 2016. № 16 (4). 21 p.
5. Kovalenko O.M., Stanislavik O.V. Technological aspects of evaluating the efficiency of enterprises. *Economics. Finances. Law*. 2020. No. 10. 28 p. (in Ukrainian).
6. Dreval, O.Y., Melnyk N.V. Peculiarities of enterprise planning in crisis conditions. *Economic problems of sustainable development: materials of the International Scientific and Practical Conference named after Prof. O.F. Balatskyi*. 2015. 404 p. (in Ukrainian).

Oksana KOVALYK

PhD in Economics, Associate Professor, Odessa Polytechnic National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6936-6778>
e-mail: o.a.kovalik@mzeid.in

Liliia LEVYCHENKOVA

student, Odesa Polytechnic National University
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7218-3905>
e-mail: liliia.levychenkova@gmail.com

FEATURES OF RESOURCE MANAGEMENT IN THE HORECA SPHERE DURING THE WAR PERIOD

Introduction. During the war, the hotel and restaurant industry is faced with a lack of resources and the provision of quality services. Understanding the nature of resource management in conflict situations is critical to mitigating the negative impact on the HoReCa business.

The purpose of the article is to study the features of resource management in the HoReCa sphere during the war.

Results. Resource management was determined as a crucial aspect of effective management in the context of the HoReCa sphere during times of war. The meaning of the HoReCa industry covering hotels, restaurants and catering services was considered. Various factors have been identified that affect the HoReCa business during wartime, including threats to personnel safety, risks of destruction of equipment and infrastructure, lack of resources and others. The main features of resource management in HoReCa sphere in wartime were investigated: ensuring the safety of staff and customers, rational use of resources and change management. Ensuring the safety of staff and customers in wartime is in the first place. It is indicated that in order to create security, it is important for enterprises to develop risk management plans, use modern technologies and cooperate with security services and authorities. In conditions of limited resources, effective management of material, financial and human resources includes meticulous budget planning, cost control, and efficient utilization of available financial tools. It is emphasized that managing changes in wartime allows enterprises to adapt to new conditions, quickly respond to changes and use resources efficiently to ensure stability and success.

Conclusions. The article discusses the specificities of resource management in the HoReCa sphere during wartime. It emphasizes the priority of ensuring safety for both staff and customers, necessitating the implementation of appropriate measures and training. Rational resource utilization and adaptability to changes are also highlighted as crucial factors in effectively managing resources under limited conditions.

Keywords: resource management, HoReCa sphere, resources, personnel safety, change management

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2023.6.18>
УДК 341.33

Світлана Володимирівна **ЛОЗІНСЬКА**

к.ю.н., доцент, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6634-1575>

e-mail: lozinskasw@ukr.net

Алла Юріївна **КІРИК**

доктор філософії з права, старший викладач, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0729-5986>

e-mail: Kirykalla@gmail.com

ВНЕСОК МІЖНАРОДНОГО КОМІТЕТУ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА У РОЗРОБЛЕННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

У статті розглянуто внесок Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ) у розроблення та впровадження міжнародного гуманітарного права. Встановлено, що на сьогодні Організація відіграє важливу роль не тільки в наданні допомоги особам, які перебувають у збройних конфліктах і конфліктних ситуаціях, а й у розробленні та імплементації норм гуманітарного права, які є сьогодні. Визначено, що діяльність МКЧХ, пов'язана із застосуванням і дотриманням міжнародного гуманітарного права, поділяється на два напрями: діяльність у мирний час і під час збройних конфліктів.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, імплементація, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Міжнародний Рух Червоного Хреста та Червоного Півмісяця

ВСТУП

Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) є неупередженою, нейтральною і незалежною організацією, винятковою гуманітарною метою якої є захист життя і гідності жертв збройних конфліктів та інших ситуацій насильства і надання їм допомоги. МКЧХ також відданий справі запобігання стражданням шляхом просування та зміцнення гуманітарного права та універсальних гуманітарних принципів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання діяльності МКЧХ під час збройних конфліктів є предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених серед яких: Б. Абдуллахі, Аррізабалага Й., Гарсія -Рейес Ж., Гогоша О., Жаровська І., Журби М., Лисик В., Лімеріка С., Муса Г., Читарісті І., однак питання ролі Міжнародного комітету Червоного Хреста у розробці та впровадженні міжнародного гуманітарного права потребує додаткового дослідження.

МЕТА статті – комплексний аналіз впливу МКЧХ на розвиток та імплементацію норм міжнародного гуманітарного права.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття базується на національному законодавстві, законодавстві зарубіжних країн, працях зарубіжних вчених. У дослідженні застосовано методи аналізу і синтезу, порівняння та узагальнення, а також низку інших методів.

РЕЗУЛЬТАТИ

МКЧХ засновано у 1863 р. Він стоїть біля витоків Женевських конвенцій і Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Він спрямовує та координує міжнародну діяльність руху у збройних конфліктах та інших ситуаціях насильства. Варто відмітити, що МКЧХ є частиною Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (МРЧХ) разом з Міжнародною федерацією товариств Червоного

Хреста і Червоного Півмісяця і 192 національними товариствами [1]. Разом ці три т.зв. компоненти утворюють глобальний гуманітарний рух, місія якого полягає у запобіганні та полегшенні людських страждань будь-де та будь-коли, захисті життя та здоров'я та повазі людської гідності – особливо під час збройних конфліктів та інших надзвичайних ситуацій – для запобігання хворобам та зміцнення медичних та соціальних служб [2].

Коли 17 лютого 1863 р. створено Міжнародний комітет допомоги пораненим, який згодом став називатися МКЧХ, його основними цілями були створення національного комітету допомоги пораненим; створення емблеми для розрізнення рятувальників-добровольців; прийняття угоди про захист усіх осіб, які формально чи неформально беруть участь у наданні допомоги жертвам війни; повага та підтримка тих, хто допомагає на полі бою. Загалом, першочерговою метою комітету було надання допомоги пораненим і травмованим, інакше кажучи, жертвам збройних конфліктів, проте поступово завдання було розширено на допомогу, догляд та заходи з ліквідації наслідків і запобігання катастрофам під час збройних конфліктів.

Сьогодні організація відіграє важливу роль не тільки у наданні допомоги людям, які перебувають у збройних конфліктах і конфліктних ситуаціях, а й у розвитку та імплементації норм гуманітарного права.

Статут МКЧХ у ст. 4 визначає сучасні цілі та обов'язки Комітету: підтримувати та поширювати основоположні принципи Руху (гуманність, неупередженість, нейтралітет, незалежність, добровільне служіння, єдність та універсальність); визнавати будь-яке нове створене або відновлене національне товариство, яке відповідає умовам визнання, викладеним у Статуті Руху, і поводитися з ним як з національним товариством про таке визнання; виконувати завдання покладені на Комітет Женевськими конвенціями; здійснення діяльності в якості неупередженого органу; забезпечувати роботу Центрального агентства розшуку; напередодні збройних

конфліктів сприяти навчанню медичного персоналу та підготовці медичного обладнання у співпраці з національними товариствами, військовими та цивільними медичними службами та іншими компетентними органами; працювати над розумінням і поширенням знань про міжнародне гуманітарне право, що застосовується під час збройних конфліктів, і готувати будь-який його розвиток; виконувати повноваження, покладені на нього Міжнародною конференцією Червоного Хреста і Червоного Півмісяця [3].

Слід зосередити увагу на тому, що МКЧХ приділяє значну частину своїх зусиль імплементації та розвитку міжнародного гуманітарного права (МГП), таким способом прагнучи забезпечити більш ефективний захист жертв збройних конфліктів. З моменту заснування МКЧХ намагався підштовхнути держави до укладення юридичних угод для розширення сфери дії МГП. Він провів інтенсивну підготовчу роботу до Женевських конвенцій та протоколів і підготував проекти, які стали основою для двох дипломатичних конференцій. Він залишається головним учасником і джерелом технічної та юридичної експертизи в переговорних процесах, зокрема на конференціях ООН та інших зустрічах, присвячених системам озброєнь. Крім того, МКЧХ продовжує сприяти актуальності міжнародного звичаєвого права.

Як вже зазначалося, МКЧХ зробив великий внесок у становлення та розвиток МГП. Однак діяльність МКЧХ у цій сфері йде набагато далі, оскільки дотримання цих правил, а також проблема їх порушення становить значну частину діяльності МКЧХ і в цьому сенсі він бере активну участь в його реалізації. Якщо поглянути на діяльність МКЧХ, пов'язану із застосуванням і дотриманням міжнародного гуманітарного права, то можна виділити два напрями: діяльність у мирний час і під час збройних конфліктів [4, с. 756].

Діяльність МКЧХ у мирний час є дуже важливою і необхідною, оскільки Високі Договірні Сторони зобов'язані за Женевськими конвенціями поширювати текст Конвенції якомога ширше як у мирний, так і у воєнний час. Однак держави-учасниці не завжди мають засоби або потребу у проведенні кампаній з розповсюдження норм гуманітарного права, що може бути дуже складним завданням. Тому робота МКЧХ у цій сфері, а також його співпраця з державами і різними національними товариствами Червоного Хреста і Червоного Півмісяця має важливе значення для забезпечення того, щоб МГП знали і розуміли відносно однаково у всіх країнах.

Договори з МГП мають бути універсальними і належно виконуватися на національному рівні, якщо вони хочуть бути ефективними. Через свою Консультативну службу з міжнародного гуманітарного права МКЧХ сприяє ратифікації договорів МГП та заохочує держави готувати та приймати національне законодавство та інші необхідні заходи для застосування цих договорів на національному рівні. Його діяльність полягає у створенні комплектів для ратифікації, організації регіональних зустрічей для інформування учасників про наслідки конкретного договору, обміні інформацією про те, як найкраще можна імплементувати договір, виробленні практичних вказівок і модельного законодавства, а також обмін інформацією між

державами. Юридичні експерти МКЧХ надають державам технічну допомогу, крім того, створено банк даних національних заходів імплементації, що доступно на вебсайті МКЧХ [5].

Тексти конвенцій передбачають, що гуманітарні принципи повинні бути відомі всьому населенню, тобто не лише людям, які можуть застосовувати це право, але й усім людям, які користуються захистом, передбаченим конвенціями [6]. У зв'язку з цим Женевські Конвенції 1949 р. [7-10], Додаткові Протоколи до Женевських конвенцій 1977 р. [6, 11, 12]. і Статут МРЧХ [2] надають МКЧХ міжнародний мандат, який дозволяє йому здійснювати моніторинг і сприяти застосуванню гуманітарного права, працювати над розумінням і поширенням МГП, що застосовується під час збройних конфліктів та засновувати свої гуманітарні ініціативи на правових нормах.

Діяльність МКЧХ під час збройного конфлікту полягає в тому, що він як нейтральний орган за згодою зацікавлених сторін виконує функції забезпечення захисту громадян, які опинилися в руках ворога, і загалом для контролю за застосуванням Конвенцій.

Підсумовуючи діяльність МКЧХ можна визначити, що його загальна стратегія полягає в тому, щоб гарантувати, що гуманітарне право визнається та інкорпорується в національне законодавство, включно із забезпеченням кримінального переслідування за серйозні порушення. Метою також є сприяння подальшому розвитку законодавства та підвищення обізнаності стосовно гуманітарних наслідків застосування певної зброї.

Діяльність МКЧХ у цій сфері включає заохочення держав до включення гуманітарного права у військову та поліцейську підготовку, включаючи гуманітарні принципи та міжнародне гуманітарне право в освітні програми для молоді та студентів, а також розроблення навчальних та освітніх програм для молоді як дидактичного допоміжного матеріалу, навчання тренерів, поширення інформації, організація конференцій, семінарів тощо.

Аналізуючи все вищесказане, слід зазначити, що виокремити конкретні ролі МКЧХ у логічній послідовності важко, оскільки багато його функцій збігаються, тому варто звернути увагу на шестирівневий функціональний підхід до ролі МКЧХ у імплементації міжнародного гуманітарного права, який запропонував І. Сандоз. Він говорить про ролі МКЧХ, які включають:

– функцію моніторингу стосовно постійного переоцінювання гуманітарного права для забезпечення того, щоб воно відповідало реальності конфліктної ситуації і підготовки до його розвитку, щоб мати справу з новими або майбутніми конфліктами, оскільки завжди є місце для вдосконалення або уточнення;

– функцію «каталізатора» – заохочення обговорення проблем і можливих рішень в МГП, особливо в групах урядових та інших експертів;

– функцію «просування», що пов'язано з пропагандою права шляхом розповсюдження та викладання права, і яка дає змогу державі живити національних заходів для забезпечення імплементації МГП;

– функцію «ангела-охоронця», що передбачає захист МГП від правових змін, які можуть послабити

або ігнорувати його існування;

- безпосередню функцію, що передбачає внесок у застосування МГП у ситуаціях збройних конфліктів;
- функцію «сторожового пса», що передбачає підняття тривоги, коли відбуваються серйозні порушення МГП [13, с. 643].

Варто зважати на те, що у разі порушення МГП МКЧХ жодним чином не бажає грати роль арбітра та займати позицію стосовно звинувачень у цих порушеннях, оскільки таке ставлення є самим антиподом принципів нейтралітету та неупередженості. Дії МКЧХ у цьому випадку можна порівняти з діями посередника в тому сенсі, що він намагається застосувати свій вплив через дипломатичні контакти.

Залежно від характеру та масштабів порушень на різних рівнях МКЧХ вживає відповідних заходів і застосовує різні методи, такі як конфіденційні переговори; діалог з державними та недержавними акторами; публічний осуд. З огляду на такі дії зрозуміло, що МКЧХ не може змусити держави робити що-небудь, єдині засоби впливу на порушення МГП зводяться до переговорів або публічного осуду.

Як сторони Женевських конвенцій усі держави зобов'язані поважати їх і дотримуватися міжнародних стандартів захисту прав людини. Зі свого боку, інші держави та міжнародне співтовариство мають чинити тиск на них, щоб наголосити на необхідності дотримання цих зобов'язань у разі порушення стороною своїх зобов'язань з дотримання норм гуманітарного права.

МКЧХ часто критикують за те, що він мовчить про порушення МГП, але він прагне діяти насамперед в інтересах жертв, яких він захищає, і в цьому сенсі він повинен чітко оцінювати значення і наслідки своєї реакції. Через свою дипломатію МКЧХ, по суті, прагне взаємодіяти з державою, щоб нагадати їй про положення МГП. Тому публічне засудження з боку МКЧХ, ймовірно, не найкращий спосіб завоювати довіру держав і заохотити їх до співпраці, однак у випадку серйозних, неодноразових порушень або систематичної відмови від співпраці з боку держави, МКЧХ може відійти в сторону і зробити публічну заяву, оскільки реакція боку світової громадськості є чи не єдиним засобом, який може покращити ситуацію.

ВИСНОВКИ

Отже, МКЧХ можна охарактеризувати як рушійну силу у розвитку гуманітарного права, а його мандат зобов'язує його стежити за його імплементацією і просуванням, а також зміцнювати інституційні та оперативні можливості національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця в цій галузі. Значення МКЧХ є незмірним, оскільки з моменту свого

заснування організація наполегливо працює над задоволенням гуманітарних потреб людей, які постраждали від збройних конфліктів або інших ситуацій насильства, реагуючи на їхні запити та адекватно задовольняючи їхні потреби. Як гуманітарна, нейтральна, незалежна і неупереджена організація МКЧХ прагне покласти край порушенням МГП. Однак його діяльність виходить далеко за межі гуманітарного втручання, і, так, поширюється на імплементацію МГП.

На основі вищевикладеного можна визначити рівні, на яких працює МКЧХ:

- оперативна робота МКЧХ: надання гуманітарної, медичної допомоги жертвам конфлікту, відвідування таборів військовополонених, місць утримання інтернованих цивільних осіб, відновлення сімейних зв'язків, пошук зниклих безвісти тощо;
- правова робота: складання модельних законів, підготовка проєктів міжнародних договорів, організація та проведення зустрічей експертів, ініціювання правотворчого процесу;
- поширення знань: МКЧХ поширює знання з МГП у збройних силах та серед цивільного населення шляхом проведення експертних семінарів, лекцій, науково-практичних конференцій тощо;
- моніторинг: МКЧХ здійснює моніторинг порушень норм МГП.

На завершення хотілося б відзначити, що МКЧХ повинен забезпечити повну реалізацію положень Женевських конвенцій і Додаткових протоколів шляхом якнайширшого поширення цих положень серед країн-учасниць через проведення міжнародних і національних семінарів і конференцій, підготовки та розповсюдження публікацій та рекомендацій з дотримання норм МГП. Зі свого боку, національні уряди повинні застосовувати МКЧХ як мережу, яка підтримувала б впровадження та сприяння повазі та дотриманню МГП, оскільки не слід забувати, що головна роль відводиться державам, які повинні підтримувати зусилля МКЧХ з просування ратифікації та виконання зобов'язань за гуманітарним правом.

Крім того, у зв'язку з численними збройними конфліктами, що виникають у світі, пропонується вдосконалити зусилля МКЧХ і національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця у сфері розвитку та дотримання норм МГП. Окрім включення гуманітарного права в навчальні програми військової та поліцейської підготовки, варто включити гуманітарне право як обов'язковий компонент в освітні програми як для школярів, так і для студентів, оскільки запорука дотримання норм МГП – це знання про них.

Список використаних джерел

1. International Red Cross Red Crescent Movement. *RED CROSS EU OFFICE*. URL: <https://redcross.eu/about/international-red-cross-red-crescent-movement>
2. Statutes of The International Red Cross and Red Crescent Movement. adopted by the 25th International Conference of the Red Cross at Geneva in 1986, amended in 19951 and 2006. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/statutes-en-a5.pdf>
3. Statutes of the International Committee of the Red Cross. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/misc/icrc-statutes-080503.htm>
4. Sand-Trigo, A. Le rôle du CICR dans la mise en oeuvre du droit international humanitaire. *Études internationales*. 1992. Vol. 23. No. 4. pp. 745–772.
5. ICRC database on national measures implementing international humanitarian law. *International Committee of The Red Cross*.

URL: <https://www.icrc.org/en/document/icrc-database-national-measures-implementing-international-humanitarian-law>

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

7. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text

8. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text

9. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

10. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

11. Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text

12. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмінної емблеми (Протокол III) від 12 серпня 1949 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text

13. Abdullahi Bala Ado, Ya'u Ibrahim Saleh, Musa Garba Usman. Contribution of the international committee of the red cross (ICRC) to the development and implementation of international humanitarian law. *International Journal of Multidisciplinary Research and Development*. 2015. Vol. 2. Issue 4. pp. 641-644.

References

1. International Red Cross Red Crescent Movement. *RED CROSS EU OFFICE*. URL: <https://redcross.eu/about/international-red-cross-red-crescent-movement>

2. Statutes of The International Red Cross and Red Crescent Movement. adopted by the 25th International Conference of the Red Cross at Geneva in 1986, amended in 19951 and 2006. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/statutes-en-a5.pdf>

3. Statutes of the International Committee of the Red Cross. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/misc/icrc-statutes-080503.htm>

4. Sand-Trigo, A. Le rôle du CICR dans la mise en oeuvre du droit international humanitaire. *Études internationales*. 1992. Vol. 23. No. 4. pp. 745-772.

5. ICRC database on national measures implementing international humanitarian law. *International Committee of The Red Cross*. URL: <https://www.icrc.org/en/document/icrc-database-national-measures-implementing-international-humanitarian-law>

6. Additional Protocol to the Geneva Conventions dated August 12, 1949, relating to the protection of victims of international armed conflicts (Protocol I), dated June 8, 1977. *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (in Ukrainian).

7. Convention on improving the fate of the wounded and sick in active armies of August 12, 1949. *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text (in Ukrainian).

8. Convention for the Amelioration of the Fate of the Wounded, Sick and Shipwrecked Armed Forces at Sea dated August 12, 1949. *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text (in Ukrainian).

9. Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War of August 12, 1949. *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (in Ukrainian).

10. Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War of August 12, 1949. *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (in Ukrainian).

11. Second Protocol to the 1954 Hague Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (in Ukrainian).

12. Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the adoption of an additional distinctive emblem (Protocol III) of August 12, 1949. *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text (in Ukrainian).

13. Abdullahi Bala Ado, Ya'u Ibrahim Saleh, Musa Garba Usman. Contribution of the international committee of the red cross (ICRC) to the development and implementation of international humanitarian law. *International Journal of Multidisciplinary Research and Development*. 2015. Vol. 2. Issue 4. pp. 641-644.

Svitlana LOZINSKA

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6634-1575>

e-mail: lozinskasw@ukr.net

Alla KIRYK

PhD in Legal Sciences, Senior Lecturer, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0729-5986>

e-mail: Kirykalla@gmail.com

CONTRIBUTION OF THE INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS IN DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

The paper examines the contribution of the International Committee of the Red Cross to the development and implementation of international humanitarian law. It was established that today the Organization plays an important role not only in providing assistance to persons who are in armed conflicts and conflict situations, but also in the development and implementation of the norms of humanitarian law that exist today. It was emphasized that it was the ICRC that conducted intensive preparatory work for the Geneva Conventions and Protocols and prepared the projects that became the basis for the two diplomatic conferences. It was determined that the activities of the ICRC related to the application and observance of international humanitarian law are divided into two areas: activities in peacetime and during armed conflicts. Peacetime activities include: promoting the ratification of international humanitarian law treaties and encouraging states to prepare and adopt national legislation and other necessary measures to implement these treaties at the national level, to include humanitarian law in military and police training curricula, and encouraging states to include humanitarian principles and humanitarian law in educational programs for both schoolchildren and students. The activity of the ICRC during an armed conflict is reduced to ensuring the protection of citizens who are in the hands of the enemy, and in general to control the application of the Conventions. After analyzing the ICRC's role in the development and implementation of international humanitarian law, the main levels at which it works are determined: operational work, legal work, work on knowledge dissemination and monitoring. It has been established that the implementation of the provisions of the Geneva Conventions and Additional Protocols rests with both the ICRC and national governments, which should use the ICRC as a network to support the implementation and promotion of respect for and compliance with international humanitarian law.

Keywords: international humanitarian law, implementation, International Committee of the Red Cross, International Red Cross and Red Crescent Movement

Оксана Анатоліївна **КОВАЛИК**
к.е.н., доцент, Національний університет "Одеська політехніка"
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6936-6778>
e-mail: o.a.kovalik@mzeid.in

Валерія Володимирівна **ЛЕВЧУК**
студентка, Національний університет "Одеська політехніка"
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5247-6672>
e-mail: levchuk.8089595@stud.op.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У СФЕРІ HORECA В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Стратегічний менеджмент грає вирішальну роль в успіху підприємства сфери HoReCa. Умови воєнного стану лише збільшують важливість правильного та чіткого функціонування системи стратегічного управління. Нині готельно-ресторанна галузь стикається зі значними викликами та перешкодами, які впливають на її функціонування та прибутковість. У статті розкрито поняття сфери HoReCa загалом, особливості стратегічного менеджменту та вплив воєнного стану на стратегічне управління у сфері готельно-ресторанного бізнесу.

Ключові слова: стратегічний менеджмент, стратегія, управління, сфера HoReCa, воєнний стан

ВСТУП

Стратегічний менеджмент у сфері готельно-ресторанного бізнесу (HoReCa) завжди був важливим аспектом успішної діяльності цієї галузі. Однак з огляду на сучасні геополітичні реалії, де деякі країни можуть стикатися з військовим станом, стратегічний менеджмент в HoReCa стає ще більш складним завданням. Військовий стан, з одного боку, впливає на соціально-економічну ситуацію у країні та змінює пріоритети громадян і підприємців, а з іншого – породжує нові виклики і загрози для готельно-ресторанного бізнесу, що потребує ретельного аналізу і вивчення.

Зв'язок цієї проблеми з останніми дослідженнями і публікаціями відображає загальний інтерес до стратегічного менеджменту у сфері HoReCa. Вчені, експерти та практики, такі як: І.В. Авраменко, О. Гоженко, А.С. Гречишкіна, А.В. Захарченко вже розглянули у тезах доповідей VII Всеукраїнської Студентської Наукової Конференції сферу HoReCa, її особливості та систему стратегічного менеджменту. Однак зараз не розкрито проблематику впливу воєнного часу на стратегічний менеджмент підприємств сфери HoReCa, що тепер особливо актуально у зв'язку з політичною ситуацією в Україні. У статті розглянуто особливості стратегічного менеджменту у сфері HoReCa в умовах військового стану, детальний розбір особливостей зовнішнього та внутрішнього середовища, що виникли під час умов воєнного стану, та вказівок, що дають змогу готельно-ресторанним підприємствам адаптуватися до складних умов військового стану, забезпечити стабільність розвитку та продуктивності бізнесу.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

У статті застосовано аналіз останніх досліджень та публікацій.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ: розкрити поняття «сфера HoReCa», визначити особливості стратегічного менеджменту у сфері HoReCa і дослідити вплив умов військового стану на стратегічне управління у сфері

готельно-ресторанного бізнесу.

РЕЗУЛЬТАТИ

Поняття «сфера HoReCa» доволі нове, але вже набуло широкого розповсюдження. Сфера HoReCa – це сукупність комерційних закладів ресторанного господарства, основним видом діяльності яких є виробництво та реалізація їжі для безпосереднього споживання поза домом. Зберігаючи можливі типи конкретних закладів, він переважно охоплює підсектори, які складають абрєвіатуру: готелі, ресторани та кейтеринг (рис. 1) [1].

Сфера HoReCa складається з таких компонентів:

- готельний бізнес (Hotel): включає готелі та готельні комплекси, які надають розміщення, послуги гостювого обслуговування та інші додаткові послуги для туристів та подорожуючих;
- ресторанний бізнес (Restaurant): охоплює різноманітні заклади харчування: ресторани, кафе, бари, паби, столові, кав'ярні та інші місця, де надаються страви та напої для споживання на місці або з метою виносу;
- кейтеринг (Catering): включає організацію харчування та обслуговування на різних заходах, таких як весілля, конференції, вечірки, корпоративні заходи тощо; може включати доставку їжі, оренду обладнання та послуги персоналу;
- туризм та гостинність (Tourism and Hospitality): включає різні види туризму, готельну галузь, ресторани, розваги та послуги, пов'язані з прийомом туристів та подорожуючих.

Ці компоненти утворюють сферу HoReCa, яка займається наданням послуг у галузі готельно-ресторанного бізнесу та задоволенням потреб туристів, клієнтів та споживачів у харчуванні, розвагах та гостинності.

Стратегічний менеджмент у сфері готельно-ресторанного бізнесу (HoReCa) є сукупністю стратегічних рішень та дій, спрямованих на досягнення конкурентних переваг та стабільного розвитку підприємств у цій галузі. Цей підхід визнається як критичний для успіху в умовах зростаючої конкуренції та швидких змін на ринку гостинності.

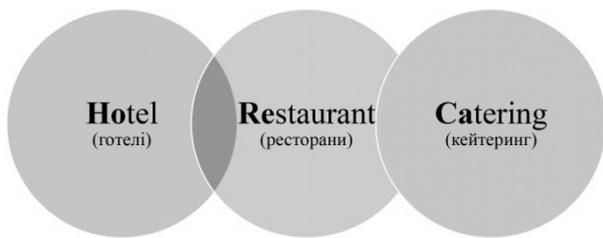

Рис. 1. Складники терміну «HoReCa»

Рис. 2. Складники стратегічного менеджменту у сфері HoReCa

Цикл стратегічного менеджменту складається з 4 етапів (рис. 2). Однією з ключових складників стратегічного менеджменту у сфері HoReCa є аналіз зовнішнього середовища. Врахування економічних, соціальних, технологічних та політичних факторів дає змогу оцінити тенденції галузі, клієнтські уподобання та конкурентну ситуацію. Це важливо для визначення стратегічних напрямів розвитку, концепції продукту та маркетингових стратегій, які відповідають вимогам ринку.

Наступним складником є формулювання місії та визначення стратегічних цілей. Місія визначає основну сутність підприємства і відображає його унікальність та цінності [2]. Стратегічні цілі, зі свого боку, встановлюють напрям діяльності та конкретні результати, які необхідно досягти. Вони повинні бути SMART (специфічними, вимірними, досяжними, реалістичними та часово обмеженими).

Вибір стратегії є наступним важливим кроком. Підприємства HoReCa мають можливість обрати різні стратегічні напрями, такі як лідерство за вартістю, диференціація, фокусування або комбінація цих підходів. Важливо розуміти специфіку свого бізнесу, унікальність пропозиції, переваги конкурентів та потреби клієнтів для вибору оптимальної стратегії.

Останнім складником стратегічного менеджменту у сфері HoReCa є реалізація стратегії та контроль за її виконанням. Це включає розроблення детальних планів дій, впровадження стратегічних ініціатив та систематичний моніторинг результатів. Контроль дає змогу виявляти відхилення від стратегічних цілей та приймати корективні заходи для забезпечення їх досягнення [4].

Враховуючи особливості галузі готельно-ресторанного бізнесу, стратегічний менеджмент у сфері HoReCa має бути гнучким, швидким та орієнтованим на задоволення потреб клієнтів. Гнучкість дає змогу адаптуватись до змінних ринкових умов та забезпечувати конкурентні переваги. Швидкість реакції на зміни допомагає виходити вперед конкурентів та застосовувати

нові можливості. Орієнтація на потреби клієнтів дає змогу забезпечувати високу якість обслуговування та задоволення їх очікувань.

Загалом стратегічний менеджмент у сфері HoReCa є ключовим елементом успішної діяльності підприємств цієї галузі. Його ретельне планування та ефективна реалізація дають змогу досягати конкурентних переваг, задовольняти потреби клієнтів та забезпечувати стабільний розвиток в умовах змінливого ринку гостинності.

Сфера HoReCa (готельно-ресторанний бізнес) є однією з найбільш динамічних та конкурентних галузей в сучасному світі. Щоб успішно функціонувати у цій сфері, підприємства повинні мати чітку стратегію, яка враховує їхні особливості та вимоги клієнтів. Стратегічний менеджмент у сфері HoReCa має свої особливості, які впливають на процес розроблення та впровадження стратегій.

Одна з ключових особливостей стратегічного менеджменту у сфері HoReCa – це велика залежність від змінюваних смаків та вподобань клієнтів. Клієнти готельно-ресторанного бізнесу постійно шукають нові враження та досвід, тому підприємствам потрібно бути готовими адаптуватися до їхніх змінюваних потреб. Це вимагає постійного моніторингу ринку, аналізу тенденцій та розвитку нових концепцій, що відповідають сучасним вимогам споживачів.

Крім того, у сфері HoReCa велике значення має конкуренція. Ринок готельно-ресторанного бізнесу насичений і пропонує широкий вибір для клієнтів. Це ставить підприємства у ситуацію постійної боротьби за клієнтів. Стратегічний менеджмент в цьому випадку має на меті розроблення конкурентних переваг, які дадуть змогу привернути та утримати клієнтів. Це може включати розроблення унікальної концепції, вдосконалення якості обслуговування, інновації в продукті або застосування сучасних технологій [3].

Іншою особливістю стратегічного менеджменту у сфері HoReCa є велика залежність від команди та персоналу. Готельно-ресторанні підприємства працюють з послугою, які надаються людьми. Висока якість обслуговування, гостинність та професіоналізм персоналу є вирішальними факторами для задоволення клієнтів. Тому стратегічний менеджмент у цій сфері має бути спрямовано на підбір, навчання та розвиток персоналу, створення мотивуючої робочої атмосфери та впровадження ефективних систем управління персоналом [3].

Не менш важлива особливість стратегічного менеджменту у сфері готельно-ресторанного бізнесу полягає у значенні репутації та відносин зі спільнотою. Готелі та ресторани мають побудувати сильні бренди та підтримувати добрі відносини зі спільнотою, що включає місцевих жителів, туристів, громадські організації та інші зацікавлені сторони. Це може бути досягнуто шляхом активної участі в соціальних проєктах, екологічних ініціативах та підтримці місцевої спільноти [3].

Стратегічний менеджмент у сфері готельно-ресторанного бізнесу (HoReCa) в умовах військового стану відрізняється своєрідними особливостями. У такому надзвичайному контексті, де наявна нестабільність та загроза безпеці та життю, важливо здійснювати стратегічний аналіз та планування, що враховують специфіку ситуації.

Передусім необхідно провести оцінювання ризиків та загроз, пов'язаних з військовим станом, і зосередитися на розробленні стратегій, що забезпечують безпеку та збереження ресурсів. Враховуючи обмежені можливості та вимоги надзвичайних обставин, важливо розробити плани невідкладних дій, а також підготувати перспективні сценарії для варіантів подальшого розвитку ситуації.

Також у військовому стані змінилися поведінка та вимоги клієнтів, що вимагає адаптації стратегій у сфері обслуговування та маркетингу. Спостерігається зменшений попит на готельні послуги через знижений туристичний потік і скорочення подорожей. Воєнний конфлікт створює нестабільність та ризики безпеки, що призводить до зменшення міжнародного та внутрішнього туризму. Клієнти стають обережнішими та обережнішими у своїх подорожних планах, віддаючи перевагу безпечним регіонам та об'єктам.

Іншим важливим фактором є зміна психології споживача. Нестабільна ситуація війни викликає почуття тривоги, невизначеності та нервовості у клієнтів. Це може призвести до зменшення схильності до витрат на розкішні готельні та ресторани послуги, а також до пересортування пріоритетів у користуванні такими послугами.

Окрім того, змінюються також вимоги та очікування клієнтів. Під впливом військового стану, клієнти надають пріоритет безпеці, здоров'ю та комфорту. Вони шукають готелі та ресторани, які можуть гарантувати їхню безпеку та забезпечити належний рівень обслуговування.

Постачальники, постачання та ланцюги постачання також можуть бути піддаються значним змінам, що вимагає перегляду стратегій управління запасами та взаємодії з партнерами. Змінюється, наприклад, доступність та надійність постачальників. Воєнний конфлікт може призвести до зниження кількості доступних постачальників, оскільки деякі з них можуть бути припинені або змінити свою діяльність у зоні конфлікту. Це може призвести до скорочення резервів та обмежень у виборі якісних матеріалів та продуктів для готелів та ресторанів.

Туристичним підприємствам потрібно звернути особливу увагу на те, що змінюються умови постачання. Воєнний стан може створювати перешкоди та обме-

ження у переміщенні товарів та послуг через контрольні пункти, блокади або обмеження збройних сил. Це може призвести до затримок, складнощів та збільшених витрат у ланцюгах постачання. Нестабільність та ризики також можуть впливати на договірні відносини з постачальниками, що може призвести до перегляду умов постачання та необхідності знаходження нових партнерів.

Окрім того, комунікація та зв'язки з органами влади, правоохоронними структурами та іншими зацікавленими сторонами набувають великого значення. Ефективне ведення ділових відносин у складних політичних та безпекових умовах вимагає розроблення стратегій взаємодії та встановлення контактів з відповідними організаціями та установами.

Одним із можливих варіантів застосування віртуального туризму є створення віртуальних турів, які передають атмосферу та унікальність рестораних просторів, готельних номерів та інших зон гостинності. Це може включати віртуальні прогулянки, де користувачі можуть досліджувати різні приміщення, переглядати меню та відчувати атмосферу заведення. Такі віртуальні тури можуть викликати інтерес у потенційних клієнтів та стимулювати їх бажання відвідати підприємство особисто в майбутньому.

ВИСНОВКИ

Отже, поняття «сфера HoReCa» включає в себе три складники: готелі, ресторани, та кейтеринг. Стратегічне управління у цій сфері складається з 4 етапів та відрізняється високою залежністю від трендів, вподобань та інтересів гостей, які постійно змінюються, та від компетентності персоналу, який і створює основне враження від послуги готельно-ресторанного бізнесу. У контексті воєнного стану в сфері готельно-ресторанного бізнесу (HoReCa) необхідно здійснювати стратегічний аналіз та планування, що враховують особливості надзвичайної ситуації. Важливо оцінити ризики та загрози, розробити стратегії безпеки та збереження ресурсів. Потрібно звернути увагу на те, що змінюються поведінка та вимоги клієнтів, які стають більш обережними та вибірковими, та вимоги до постачальників та ланцюгів постачання, що вимагає перегляду стратегій управління запасами та взаємодії з партнерами.

Список використаних джерел

1. Angel Garcia M., Morte-Nadal T. CoVid Key Figures and New Challenges in the HoReCa Sector: The Way towards a New Supply-Chain. *ResearchGate*. URL: <https://doi.org/10.3390/su13126884>
2. Головні етапи процесу стратегічного управління. *Osvita.ua*. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/management/13825/>
3. Павленчик Н. Соціально-економічні засади готельно-ресторанного бізнесу. *Економіко-соціальні відносини в галузі фізичної культури та сфері обслуговування: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 11-12 травня 2017 р.)*. Львів, 2017. С. 67-71. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/pavlenchuk2.htm
4. Продіус Ю.І., Моренченко К.Г. Глобальні стратегії: поняття, види та особливості. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 5. С. 38-41.

References

1. Angel Garcia M., Morte-Nadal T. CoVid Key Figures and New Challenges in the HoReCa Sector: The Way towards a New Supply-Chain. *ResearchGate*. URL: <https://doi.org/10.3390/su13126884>
2. The main stages of the strategic management process. *Osvita.ua*. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/management/13825/> [in Ukrainian].
3. Pavlenchuk N. Social and economic principles of the hotel and restaurant business. *Economic and social relations in the field of physical culture and the service sector: proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Lviv, May 11-12, 2017)*. Lviv, 2017. pp. 67-71. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/pavlenchuk2.htm [in Ukrainian].
4. Global strategies: concept, types and features. *Economics. Finances. Law*. 2023. No. 5. pp. 38-41. [in Ukrainian].

Oksana KOVALYK

PhD in Economics, Associate Professor, Odessa Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6936-6778>

e-mail: o.a.kovalik@mzeid.in

Valeriia LEVCHUK

student, Odesa Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5247-6672>

e-mail: levchuk.8089595@stud.op.edu.ua

FEATURES OF STRATEGIC MANAGEMENT IN THE HORECA SECTOR UNDER MARTIAL LAW

Introduction. Strategic management in the HoReCa industry is essential for success, but it becomes even more challenging during times of war. The state of war affects the socio-economic situation and poses new challenges for hotels and restaurants. Recent research and publications highlight the interest in understanding the impact of war on HoReCa's strategic management. Addressing this issue requires developing adaptive strategies, ensuring safety for staff and guests, and maintaining business stability and productivity.

The purpose of the paper is to define the concept of "HoReCa sphere", to identify the features of strategic management in the HoReCa sphere and to study the impact of martial law on strategic management in the hotel and restaurant business.

Results. The term "HoReCa" has gained wide acceptance in the commercial hospitality industry. It encompasses a variety of establishments engaged in the production and sale of food for immediate consumption away from home, primarily hotels, restaurants and catering services. Strategic management in the HoReCa sector plays a crucial role in achieving competitive advantage and ensuring the sustainable development of enterprises in this industry. The strategic management cycle consists of four stages, including analysis of the external environment, formulation of the mission and strategic goals, selection of strategies and their implementation with control. The success of HoReCa businesses depends on flexibility, responsiveness to market changes, a customer-oriented approach and the development of competitive advantages, such as quality service, professionalism and positive community relations. Strategic management in the HoReCa sector is essential for navigating the dynamic and competitive environment of the hospitality industry. In times of military conflict, strategic analysis and planning must take into account unique circumstances, including risk assessment, conservation of resources, adaptation to changing customer behaviour and expectations, and adjustments to supply chains due to the constraints and challenges of the conflict situation.

Conclusion. Overall, strategic management plays a vital role in the success and resilience of HoReCa businesses, especially in times of war, enabling them to respond effectively to market demands and maintain a positive reputation in the community.

Keywords: strategic management, strategy, management, HoReCa, martial law

Віталій Олександрович **ЛУК'ЯНЕНКО**

аспірант, Київський міжнародний університет; адвокат, Адвокатське об'єднання «ЛІГАЛ ВЕРІТІ»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2721-349X>

Тетяна Миколаївна **КУЧЕР**

д.ю.н., доцент кафедри, Київський міжнародний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0750-7782>

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ СУДОВИХ ПОМИЛОК В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті розглянуто причини виникнення судових помилок в адміністративному судочинстві. Встановлено, що судова помилка є результатом судової діяльності, що свідчить про неспроможність судочинства ефективно захистити права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Щоб впоратися з проблемою судових помилок, вітчизняна система правосуддя має прагнути до: усунення дефектів матеріального та процесуального законодавства; зменшення завантаженості суддів адміністративних судів; приведення кількості суддів та працівників апарату судів до їх штатної чисельності тощо.

Ключові слова: судова помилка, причини помилок, адміністративне судочинство, адміністративні суди

ВСТУП

Найбільш дієвим способом ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб є судовий захист. У цих умовах важко переоцінити важливість адміністративних судів, які є одним із структурних елементів судової системи України, для яких захист фізичних та юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень є основною метою. За офіційною статистикою в період 2020-2022 рр. обсяг справ розглянутих окружними адміністративними судами збільшився майже вдвічі. Якщо в 2020 р. у провадженні окружних адміністративних судів перебувало 284 959 справ, то в 2022 р. їх кількість зросла до 438 430 справ. Водночас незмінно суттєвою залишається кількість справ, судові рішення в яких скасовано судом апеляційної чи касаційної інстанції. Так, в 2020 р. нараховувалось 2 939 скасованих справ, в 2021 р. – 2 946 справ, а в 2022 р. – 1 951 справа. Що стосується кількості судових рішень з розгляду питань «про виправлення описок чи очевидних арифметичних помилок у судових рішеннях», то їхня кількість зросла з 11 697 рішень у 2020 р., до 17 629 рішень у 2021 р. та 14 881 рішень у 2022 р. [6-8]. У відсотковому відношенні спостерігається зниження частки таких рішень порівняно із загальною кількістю розглянутих окружними адміністративними судами справ, проте в абсолютних числах присутнє їх зростання. Водночас варто пам'ятати, що кожне неправосудне рішення, яке стало результатом допущеної судової помилки, означає, що порушено реалізацію основної мети та завдань адміністративного судочинства.

Помилки є неминучим елементом будь-якої людської діяльності, і судова діяльність також не є винятком. Але зниження загальної кількості судових помилок в адміністративному судочинстві можливе, і для цього необхідно розбиратися у причинах їхньої появи. Тільки так на підставі проведених досліджень можна буде запропонувати дієві способи зниження кількості судових помилок.

Діяльність адміністративних судів, спрямована на причини появи та усунення судових помилок, є мало-

вивченою проблемою. У наукових роботах з адміністративного процесу проблема судової помилки лише декілька разів стала предметом наукового аналізу. Найбільш суттєве дослідження виконано В.В. Горбалінським [5], який одним з перших у вітчизняній адміністративно-правовій науці на дисертаційному рівні з'ясував сутність судових помилок в адміністративному судочинстві, виділив причини їх виникнення, обґрунтував пропозиції із вдосконалення законодавства у цій сфері суспільних відносин. У дисертації Ю.Л. Шереніна [12] можна знайти положення, присвячені аналізу судових помилок як підстав перегляду судових рішень адміністративними судами. Розгляд окремих проблем судової помилки в адміністративному судочинстві можна зустріти у роботах І.В. Андроннова, І.Л. Самсіна, М.І. Смоковича та ін. Водночас розгляд у вітчизняній літературі окремих сторін досліджуваної проблеми не відкидає потреби в нових теоретичних розробках, дослідженні найважливіших питань, що виникають у сфері судової діяльності адміністративних судів.

МЕТА статті полягає в аналізі причин виникнення судових помилок в адміністративному судочинстві.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet. У дослідженні застосовано методи структурно-логічного аналізу, порівняння та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Приступаючи до аналізу причин судових помилок в адміністративному судочинстві, першочергово слід визначити, що слід розуміти під поняттям «судова помилка».

У загальноприйнятому для вживання сенсі «помилка» – це хиба, похибка, погрішність, неточність, заблуд, накладка, ляпсус тощо. Отже, є якась «правильність» у діях, із якими розходиться це явище. Етимологічне значення «помилки» розкрив В.Т. Бусел, визначаючи її як неправильність у підрахунках, написанні слова тощо, а також неправильність у вчинках,

діях тощо [2, с. 1041]. У нашому дослідженні слід об'єднати обидва трактування, і це дасть змогу зробити проміжний висновок, що про «помилку» слід говорити тоді, якщо дія, обумовлена якими-небудь обмеженнями, виходить за її рамки. Наголосимо, що у вітчизняній юриспруденції поняття «помилка» не має єдиного змістовного тлумачення, що, безперечно, є недоліком. Ситуація, яка склалася, вже призвела до появи безлічі різноманітних змістовних тлумачень поняття «помилка» і похідних від нього понять – «судова помилка», «слідча помилка», «експертна помилка» тощо.

Питання про поняття судової помилки та причин її появи відносяться до дискусійних. Деякі дослідники уявлення про судову помилку формують на основі буденних або словникових визначень. Так, на думку З.Ф. Ковриги, судова помилка – це ненавмисно спотворене пізнання об'єктивної дійсності [9, с. 63]. В.В. Афанасьєв вважає, що поняття «судова помилка» в юридичній літературі застосовується в двох інтерпретаціях: «У широкому сенсі будь-яка помилка суду – це судова помилка. Однак більш поширене тлумачення поняття судової помилки у вузькому сенсі: як засудження невинного». Судова помилка у розумінні автора є результатом неправильно винесеного у справі рішення [1, с. 5]. Під судовою помилкою Ю.Л. Шеренін розуміє неправильні процесуальні дії, допущені певним учасником процесу, насамперед, судом (суддею), відхилення від встановленого процесуального порядку, невірне застосування правової норми у вирішенні публічно-правового спору. Наслідками таких дій, підкреслює автор, є прийняття судом рішення з недотриманням норм матеріального чи процесуального права, що, зі свого боку, призводить до звернення особи про перегляд судового рішення [12, с. 15-16]. Подібно визначає досліджуване поняття В.В. Горбалінський. На думку дослідника, судова помилка в адміністративному судочинстві є ніщо інше, як негативний результат діяльності адміністративного суду (судді, колегії суддів) або іншого учасника розгляду справи, який полягає у відхиленні від встановленого процесуального порядку, або неправильному застосуванні норм матеріального законодавства, або іншому допущеному порушенні, яке ускладнює або унеможлиблює досягнення мети процесуального порядку вирішення конкретної справи адміністративної юрисдикції [5, с. 46-47]. Ми дотримуємося позиції, згідно з якою судова помилка: в широкому (філософському) сенсі – є нездатністю домогтися справедливості; у вузькому (юридичному) – це результат судової діяльності, що свідчить про не досягнення цілей судочинства.

Значення цілей у регулюванні судочинства полягає в тому, що вони: містять у собі ідеальну модель правосуддя, зумовлюють комплекс правових засобів, які надаються в розпорядженні суду, орієнтують усіх учасників процесуальної діяльності на досягнення кінцевих результатів судочинства, визначають вимоги до судової діяльності та її актам. Метою адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Нереалізація зазначеної мети завжди подає судову помилку і тягне за собою відповідні юридичні наслідки.

Судова помилка визнається помилкою незалежно

від наявності чи відсутності вини конкретного судді, що ухвалив рішення з допущеною в ньому помилкою. Суб'єкт помилки найчастіше робить її внаслідок недбалості, самовпевненості, ненавмисних дій, випадкової помилки тощо. Якщо суддя вчиняє умисні дії направлені на спотворення фундаментальних принципів адміністративного судочинства і грубого порушення прав, свобод та інтересів фізичних осіб або прав та інтересів юридичних осіб, то він допускає не судову помилку, а скоює кримінальне правопорушення.

Гносеологічна сутність та юридичне значення судової помилки дає змогу виділити такі її основні ознаки: звернення в порядку адміністративного судочинства та відкриття провадження у справі чи наявність перешкод для цього; судовий розгляд адміністративної справи та прийняття судового рішення; наявність припущення; наявність спеціального порядку направлено на усунення судової помилки; наявність спеціального суб'єкта, що визнає факт судової помилки; наявність специфічного характеру доказування та доведення судової помилки; судова помилка не залежить від суб'єктивного ставлення судді. В адміністративному судочинстві наявність судових помилок підтверджується такими підставами: для звернення до апеляційної інстанції – неправильність чи неповнота дослідження доказів і встановлення обставин у справі та (або) застосування норм права: п. 6 ч. 2 ст. 296 Кодексу адміністративного судочинства України (КАС); для звернення до касаційної інстанції – неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права: ч. 4 ст. 328 КАС.

Саме поняття «судова помилка» в адміністративному судочинстві не має законодавчого закріплення, незважаючи на те, що законодавство має оперувати точними поняттями та термінами, чітко визначати їх зміст. Тільки так будуть нівельовані різноманітні Кодексу адміністративного судочинства та можливе одноманітне застосування його норм. Зазначений недолік негативно впливає на однакове тлумачення поняття «судова помилка» та нерідко призводить до проблемних ситуацій у практичній діяльності адміністративних судів. Судові помилки є серйозною перешкодою ефективного функціонування системи адміністративного правосуддя, оскільки провокують настання низки наслідків. До негативних наслідків судових помилок ми відносимо такі:

1. *Довірчі втрати.* Судові помилки призводять до прийняття несправедливих рішень, коли особи, які беруть участь у спорах у сфері публічно-правових відносин не можуть захистити свої права та інтереси від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Коли стає відомо про прийняті судом рішення внаслідок допущених і не виправлених судом помилок, це викликає справедливе обурення не тільки осіб, стосовно яких допущено судові помилки, а також суспільства загалом, що знижує загальний рівень довіри до системи правосуддя в державі. Люди починають сумніватися у справедливості судових рішень, втрачають впевненість в тому, що судова система зможе захистити їхні права, свободи та інтереси від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Суспільство втрачає повагу до закону та правопорядку, а судові органи – авторитет, що сприяє поширенню безкарності, підриває суспільну стабільність та довіру до влади.

2. *Ресурсні затрати.* Виправлення судових помилок потребує додаткового часу, фінансів та зусиль. Фінансові та часові затрати супроводжують весь процес виправлення судових помилок, оскільки вони перебувають у прямій залежності. Чим більше людино-годин суб'єктів, які мають відношення до перегляду справи, буде витрачено на виправлення помилки, тим більше фінансів витратить держава. Крім того, якщо судова помилка призвела до суттєвих порушень прав, свобод та/або інтересів особи, їх відновлення може вимагати грошових компенсацій з державної скарбниці, про що беззаперечно свідчить практика Європейського суду з прав людини. Іноді судові помилки можуть бути очевидними (описки або арифметичні помилки), але зазвичай для їх виявлення та виправлення потрібно прикладати ретельні зусилля, оскаржуючи судові рішення в судах апеляційної та касаційної інстанцій.

3. *Психологічні втрати.* Для людей, які стали жертвами судових помилок, це може мати серйозні психологічні наслідки. Особи, стосовно яких допущено судову помилку, може зазнати стресу, тривоги, впасти в депресію і, як ми вже згадували вище, втратити довіру до системи правосуддя зокрема і до держави загалом.

Наслідки судових помилок є вкрай несприятливими, внаслідок чого їхня проблематика регулярно стає предметом обговорення на засіданнях Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, на виробничих нарадах суддів та працівників апарату судів різних рівнів. Аналіз звітів та рішень виданих за підсумками проведених засідань та нарад дав змогу нам виділити низку *основних причин виникнення судових помилок в адміністративному судочинстві.*

1. *Дефекти матеріального та процесуального законодавства.* Судові помилки часом можна пояснити низькою якістю вітчизняної законотворчості, пов'язаною з: приділенням недостатньої уваги професійним доробкам вчених, які багато аналізують, пропонують за тією чи іншою тематикою, але їх праці не досліджуються законодавцем або досліджуються не повною мірою; відсутністю систематизації ґрунтовних наукових доробок за різними питаннями, які можуть стати в нагоді законотворцю; набрання у робочі групи з підготовки правових актів людей з непрофільною освітою; зниженням кількості людей з профільною юридичною освітою, які беруть безпосередню участь у законотворчості тощо. Так, зі всього складу Верховної Ради України лише 8,5 % депутатів в минулому мали відношення до юриспруденції. Невисока якість багатьох вітчизняних законів загальновідома. По-перше, зазначений фактор породжує необхідність глибшого тлумачення законів, що потребує високого рівня професіоналізму суддівського корпусу. По-друге, збільшуються строки розгляду справ, оскільки неякісні закони вимагають часових затрат на їхнє більш вдумливе тлумачення. По-третє, як наслідок неякісного законодавства можна виокремити зростання суб'єктивізму у судовій діяльності, що породжує різнобію у судовій практиці. Крім того, якби в законах не було таких серйозних суперечностей, то потрібно було б витрачати значно меншу кількість людино-годин на обслуговування окремо взятої адміністративної справи, а судова робота загалом була б менш складною, що закономірно вело б до виникнення меншої кількості

судових помилок. Так, дефекти матеріального та процесуального законодавства спричиняють зростання різноманітних витрат на забезпечення процесу судочинства.

До *дефектів матеріального та процесуального законодавства* нами віднесено такі.

А. *Нечіткість та невизначеність законодавства.* Якщо правові акти містять нечіткі чи неточно визначені формулювання, вони залишатимуть місце для виникнення різних інтерпретацій та суперечок. Загалом це може призвести до помилкового тлумачення законодавства суддями та, як наслідок, до помилкових судових рішень.

Б. *Суперечності між законодавчими актами.* Коли різні правові акти суперечать один одному чи містять несумісні положення, виникає ризик помилкового застосування права. Судді стикаються з проблемою вибору між нормами зазначених правових актів, їх двоїстою інтерпретацією, що призводить до формування суперечливої та прямо протилежної судової практики.

В. *Відсутність своєчасного оновлення законодавства.* Якщо правові акти не оновлюються або не відповідають сучасним соціальним та правовим реаліям, це також призводить до помилок в їхньому застосуванні. Зміна суспільних цінностей, розвиток нових технологій та явищ потребують оновлення законодавчої бази, щоб судді могли приймати вивірені рішення, відповідаючи сучасним соціальним та правовим реаліям.

Г. *Недостатня ясність процесуальних правил.* Процесуальні правила, що регулюють процес судового розгляду, мають бути зрозумілими та передбачуваними. Якщо процесуальні правила не визначено чітко або містять лакуни, це зазвичай призводить до помилок у здійсненні адміністративного судочинства й обмежує права осіб, які беруть участь у спорах у сфері публічно-правових відносин.

До *дефектів процесуального законодавства* слід віднести, на нашу думку, встановлення в КАС неревальних процесуальних строків. Так, згідно ст. 193 КАС суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через 60 днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження – не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку. Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті [10]. Однак відповідно до статистичних даних в 2022 р. середня тривалість розгляду справи в адміністративних судах склала 112 днів. В результаті основним завданням суддів стає не сам розгляд справ з урахуванням усіх необхідних обставин, а дотримання строку розгляду справи по суті, який, як свідчить статистика (в 2020 р. – 79 днів, в 2021 р. – 78 днів), систематично порушується представниками суддівського корпусу. На нашу думку, процесуальні строки мають бути переглянуті у бік їх збільшення, тільки в цьому випадку за їх недотримання суддя має нести встановлену законом відповідальність.

2. *Завантаженість суддів.* Судова система України характеризується на сьогодні великим навантаженням на суддів внаслідок суттєвого кадрового голоду, що лише ускладнює ситуацію із судовими помилками. Робота судді адміністративного суду побудована так, що він має буквально не більше пів години на день на підготовку та написання мотивованого судового рішення.

Відповідно до статистичних даних в 2022 р. один суддя розглянув в середньому 801 адміністративну справу (в 2020 р. – 509 справ, в 2021 р. – 955 справ). Водночас в середньому на розгляді в розрахунку на одного суддю в 2022 р. перебувало 1038 справ та матеріалів (в 2020 р. – 745 справ та матеріалів, в 2021 р. – 1289 справ та матеріалів). В умовах завантаженості, що склалася, вести мову про якісну юридичну роботу суддів адміністративних судів можна лише умовно. Якщо завантаженість судді адміністративного суду збережеться на нинішньому рівні або зросте (що більш ймовірно), про якість підвищення правосуддя можна буде забути. Наведемо кілька аспектів, пов'язаних із проблемою завантаженості суддів, які безпосередньо впливають на виникнення судових помилок:

А. Обмежений час на розгляд справ. Судді адміністративних судів перебувають під постійним тиском через кількість справ, які необхідно розглянути за обмежений час. Намагаючись розглянути якнайбільше справ, судді скорочують час, що відводиться на кожну справу окремо, залишаючи все більше аспектів своєї роботи на «відкуп» помічників. Такий підхід призводить до приділення суддями недостатньої уваги до окремих деталей справи, перевантаження помічників, суттєвого погіршення загального аналізу матеріалів справи тощо. В результаті зазначених дій судді фактично «принносять у жертву» якість в обмін на кількість.

Як показує практика, помічники суддів займаються оформленням судових справ, готують проєкти запитів, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом справи тощо, а судді підписують підготовлені матеріали не ознайомлюючись з ними, що веде до виникнення не лише описок та очевидних арифметичних помилок, а також помилок стосовно суті справи. Водночас самі помічники мають значно меншу кваліфікацію ніж судді, тому вони не можуть замінити собою ту роботу, яку повинні виконувати судді самостійно.

Б. Судовий стрес. Завантаженість викликає у суддів накопичення втоми, підвищує психологічну напругу. Постійний розгляд складних та конфліктних справ, прийняття важливих рішень та супутня всьому процесу судочинства відповідальність створюють психологічний дискомфорт, який впливає на концентрацію, розум і прийняття суддею вивірених рішень. Тривалий вплив стресу на організм призводить до виникнення різноманітних психосоматичних захворювань. Проведені з проблематики судового стресу дослідження свідчать про те, що більшість суддів безпосередньо пов'язують виникаючі хронічні соматичні захворювання саме з підвищеним службовим навантаженням.

В. Брак часу. У зв'язку із завантаженістю суддя повинен працювати понаднормово, іноді без вихідних і відпусток. Такий «стиль роботи» веде до виникнення перманентного дефіциту часу. У судді не залишається вільного часу, який він може витратити на сім'ю, відпочинок, підвищення кваліфікації, самоосвіту тощо. Акцентуємо увагу на тому, що представники суддівського корпусу у зв'язку з мінливістю правового поля потребують постійного навчання, підтримки своїх навичок та компетенцій на належному рівні, судді мають бути в курсі останніх змін законодавства. Нестача часу перешкоджає суддям брати участь у семінарах, конференціях та інших заходах, які сприяють їх про-

фесійному зростанню та розвитку. Крім того, якщо у судді, у зв'язку із завантаженістю, немає часу на сім'ю, відпочинок, оздоровлення та відновлення, це негативно позначається на його психоемоційному стані. Насправді брак часу знаходить свій відбиток у різних феноменах: погіршенні настрою на роботі та поза нею; значних затримок в розгляді матеріалів справи, розгляді справи; ворожому ставленні до оточуючих тощо.

3. Дефіцит суддівських кадрів та кадрів апарату суду. Повноцінність функціонування судової влади є запорукою здійснення ефективного правосуддя в Україні. Водночас у структурі судової влади вже декілька років поспіль фіксується суттєвий дефіцит як суддівських кадрів, так і співробітників апарату суду. Стосовно дефіциту суддівських кадрів, то за офіційними даними відсоток вакантних посад у судах усіх ланок становить близько 30 %. У судовій системі трохи менш ніж 5000 суддів за необхідної кількості у 7000. Наявний розрив між фактичною кількістю та оптимальною кількістю працюючих суддів провокує збільшення навантаження на суддів, які залишаються у системі, негативно впливаючи на доступ до правосуддя фізичних та юридичних осіб та підриваючи авторитет судової влади.

Варто зазначити, що кількість працюючих суддів в Україні неухильно зменшується. Вища рада правосуддя фіксує кратне збільшення повідомлень про відставку, які вона не має право не задовольнити. У Збройних Силах України служить 54 суддів та 353 працівників апаратів судів, територіальних управлінь ДСА та державних підприємств, що належать до сфери ДСА. Семеро суддів і працівників апаратів судів загинули, дев'ять – отримали поранення. Крім того, в 2023 р. понад 2000 суддів не пройшли первинного кваліфікаційного оцінювання, а 361 суддя не може здійснювати правосуддя у зв'язку з закінченням п'ятирічного строку (тобто судді залишаються на посадах, але не можуть здійснювати правосуддя до призначення їх безстроково) [4]. Зазначимо, що на початок 2022 р. у вітчизняних судах понад 70 % суддів та співробітників апарату судів були жінками. Багато хто з них у зв'язку з початком активних бойових дій та відсутністю обмежень стосовно виїзду жінок за кордон виїхали з України.

Як свідчить статистика, обійняти посаду судді на сьогодні виявляють бажання переважно молоді працівники судової системи: помічники суддів, секретарі судових засідань тощо. Варто наголосити на тому, що співробітники апарату судів стають професійними суддями, оскільки вони безпосередньо знають про всю складність суддівської роботи. Наголосимо, що базовим засобом від абсолютної більшості судових помилок є професіоналізм судді: суворе дотримання нормативної процесуальної процедури, знання норм матеріального права, постійне підвищення рівня власної кваліфікації, вивчення оглядів судової практики, робота над власною правосвідомістю, культивування у собі поважного та неупередженого ставлення до людей, знання положень психології особистості та спілкування тощо. Водночас, щоб з професійного співробітника апарату суду вийшов професійний суддя, має пройти певний час, у проміжок якого новоспечений суддя неминуче припускатиме велику кількість судових помилок. Паралельно з цим апарат суду позбавляється профе-

сійного співробітника, призначеного на посаду судді, а замість нього на вакантну посаду зазвичай приходять випускники закладу вищої освіти без досвіду роботи.

Наголосимо, що крім вищенаведених є безліч причин судових помилок, – проаналізувати їх всі в рамках однієї статті неможливо та й недоцільно, оскільки багато з них не характерні для адміністративного судочинства. Як причини судових помилок у літературі зазвичай вказуються: непрофесіоналізм суддів; нестабільність та відсутність однаковості судової практики; постійне оновлення законодавства; відсутність негайної інформації про практику застосування нового законодавства; концептуальне старіння чинних процесуальних законів; недооцінювання суддями вимог процесуальних норм; неякісне досудове розслідування; недоукомплектованість кадрами; недостатньо високий рівень підготовки та освіти суддів; недостатня інформатизація судів; відсутність однаковості у тлумаченні та застосуванні закону; незадовільне фінансування та матеріально-технічне забезпечення судів; недосконалість організаційно-правового механізму відбору кандидатів у судді; оновлення суддівського корпусу та відсутність у молодих суддів необхідної практики; різний підхід судових інстанцій до оцінювання наявних у справі доказів; придбання суддею якості «професійної неупередженості» тощо. Враховуючи різно-

манітність наявних у науковій літературі трактувань та причин появи судових помилок наші подальші наукові пошуки буде присвячено проблематиці їхньої класифікації та необхідності розробки єдиної дефініції для її законодавчого закріплення.

ВИСНОВКИ

У дослідженні дійшли висновку, що судова помилка в адміністративному судочинстві є результатом судової діяльності, що свідчить про неспроможність судочинства ефективно захистити права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Судові помилки в адміністративному судочинстві здійснюють негативний вплив на правосвідомість громадян, їхній психологічний стан, підривають авторитет держави загалом та судових органів зокрема, провокують суттєві фінансові та часові витрати тощо. Щоб впоратися з проблемою судових помилок в адміністративному судочинстві, вітчизняна система правосуддя має прагнути до: усунення дефектів матеріального та процесуального законодавства; зменшення завантаженості суддів адміністративних судів; приведення кількості суддів та працівників апарату судів до їх штатної чисельності тощо.

Список використаних джерел

1. Афанасьев В. В. Судебная ошибка. Ярославль, 2000. 40 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпін, 2005. 1728 с.
3. Габрелян А. Вектор розвитку України: дилема вибору. *Суспільство XXI у дискурсі соціально-політичних наук, правознавства та суспільних комунікацій*: Матеріали I Міжнародної спеціалізованої наукової конференції (Хмельницький, 19 лютого, 2021 р.). Хмельницький, 2021. URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02>
4. Голова Ради суддів – про роботу судів під час війни, конкурс до ВККС, справи щодо воєнних злочинів та суддів на фронті. URL: <https://suspilne.media/466199-golova-radi-suddiv-pro-robotu-sudiv-pid-cas-vijni-konkurs-do-vkks-spravi-sodo-voennih-zlociniv-ta-suddiv-na-fronti/>
5. Горбалінський В.В. Судова помилка в адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпін, 2015. 206 с.
6. Звіт окружних адміністративних судів про розгляд судових справ за 2020 рік. URL: https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/IV_kvartal_20 (дата звернення: 29.05.2023)
7. Звіт окружних адміністративних судів про розгляд судових справ за 2021 рік. URL: https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/IV_kvartal_21 (дата звернення: 29.05.2023)
8. Звіт окружних адміністративних судів про розгляд судових справ за 2022 рік. URL: https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (дата звернення: 29.05.2023)
9. Коврига З.Ф. Уголовно-процесуальная ответственность / под ред. Л.Д. Кокорева. Воронеж, 1984. 191 с.
10. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2005. № 35-36. № 37. Ст. 446.
11. Мороз С.С., Габрелян А.Ю. Актуальные проблемы формирования института частных исполнителей в Украине. *Траектория науки*. 2016. № 7 (12). С. 11-19.
12. Шеренін Ю.Л. Процесуальні форми перегляду судових рішень адміністративними судами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2012. 192 с.

References

1. Afanasiev V.V. Judicial error. Yaroslavl, 2000. 40 p. (in Russian).
2. A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions and additions). Kyiv; Irpin, 2005. 1728 p. (in Ukrainian).
3. Habrelian A.Y. Ukraine's development vector: a dilemma of choice. *Society XXI in the discourse of socio-political sciences, jurisprudence and public communications*: Proceedings of I International Specialized Scientific Conference (Khmelnyskiy, February 19, 2021). Khmelnyskiy, 2021. URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02> (in Ukrainian).
4. Chairman of the Council of Judges - about the work of courts during the war, competition for the Supreme Court of Appeals, cases related to war crimes and judges at the front. URL: <https://suspilne.media/466199-golova-radi-suddiv-pro-robotu-sudiv-pid-cas-vijni-konkurs-do-vkks-spravi-sodo-voennih-zlociniv-ta-suddiv-na-fronti/> (in Ukrainian).
5. Horbalinskiy V.V. Judicial error in administrative proceedings: dis. ... PhD in legal sciences: 12.00.07. Irpin, 2015. 206 p. (in Ukrainian).
6. Report of district administrative courts on the consideration of court cases for 2020. URL: https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/IV_kvartal_20 (in Ukrainian).

7. Report of district administrative courts on consideration of court cases for 2021. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/IV_kvartal_21 (in Ukrainian).
8. Report of district administrative courts on consideration of court cases for 2022. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (in Ukrainian).
9. Kovriga Z.F. Criminal procedural liability. Voronezh, 1984. 191 p. (in Russian).
10. Administrative Judicial Code of Ukraine dated 07/06/2005 No. 2747-IV. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2005. No. 35-36. No. 37. Art. 446. (in Ukrainian).
11. Moroz S.S., Gabrelyan A.Y. Actual problems of formation of the institute of private executors in Ukraine. *Trajectory of science*, 2016. No. 7 (12). pp. 11-19. (in Russian).
12. Sherenin Yu.L. Procedural forms of review of court decisions by administrative courts: dis. ... PhD in economics: 12.00.07. Odesa, 2012. 192 p. (in Ukrainian).

Vitalii LUKIANENKO

postgraduate student, Kyiv International University; Attorney-at-Law, Advocates' association «Legal Verity»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2721-349X>

Tetiana KUCHER

Doctor of Legal Sciences, Associate Professor of department, Kyiv International University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0750-7782>

CAUSES OF JUDICIAL ERRORS IN ADMINISTRATIVE JURISDICTION

The paper examines the causes of judicial errors in administrative proceedings. It has been established that a judicial error in administrative proceedings is the result of judicial activity, which indicates the inability of the judiciary to effectively protect the rights, freedoms and interests of individuals, rights and interests of legal entities from violations by subjects of authority.

A judicial error is recognized as an error regardless of the presence or absence of the fault of a particular judge who made a decision with an error made in it. The subject of the error, most often, makes it as a result of carelessness, self-confidence, unintentional actions, accidental error, etc. If a judge commits deliberate actions aimed at distorting the fundamental principles of administrative proceedings and grossly violating the rights, freedoms and interests of individuals or the rights and interests of legal entities, then he commits not a judicial error, but a criminal offense.

Judicial errors are a serious obstacle to the effective functioning of the administrative justice system, as they provoke the occurrence of a number of consequences: loss of trust, resource costs, psychological losses. Judicial errors in administrative proceedings have a negative impact on the legal awareness of citizens, their psychological state, undermine the authority of the state in general and judicial bodies in particular, provoke significant financial and time costs, etc. In order to cope with the problem of judicial errors in administrative proceedings, the domestic justice system should strive to: eliminate defects in material and procedural legislation; reducing the workload of judges of administrative courts; bringing the number of judges and court staff to their regular number, etc.

Keywords: *judicial error, causes of errors, administrative proceedings, administrative courts*

Марія Миколаївна ДАНИЛЮК

к.е.н., доцент, Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту Західноукраїнського національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8228-1533>
e-mail: m.danyliuk@wunu.edu.ua

Марта Василівна ДМИТРИШИН

к.е.н., доцент, Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту Західноукраїнського національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0609-9764>
e-mail: m.dmytryshyn@wunu.edu.ua

Тетяна Анатоліївна ГОРАН

к.і.н., доцент, Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту Західноукраїнського національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6618-8769>
e-mail: t.goran@wunu.edu.ua

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ У РОБОТІ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто особливості функціонування соціальних підприємств в умовах нових економічних та соціальних викликів в Україні. Досліджено сутність соціального підприємства його відмінні риси та виокремлено складові. Проаналізовано можливості впровадження цифрових технологій в роботу соціального підприємства, проілюстровано переваги їх застосування на мікро- та макрорівні. Розглянуто низку активних програм Уряду для підтримки та розвитку соціального підприємництва в Україні. Розроблено рекомендації із застосування цифрових технологій в роботі соціальних підприємств.

Ключові слова: цифровізація, цифрові технології, цифрова трансформація, соціальне підприємство

ВСТУП

Військові дії на значній території України принесли нові виклики вітчизняній економічній та соціальній сфері – руйнування інфраструктури, виробничих потужностей, вимушене переселення осіб, втрата людських ресурсів, екологічні загрози тощо. Зросла чисельність вразливих категорій населення та послаблення їх соціального захисту. Відбулися зміни у виробничому процесі через повітряні тривоги, бойові дії та інші події, пов'язані з війною.

Поява значної кількості соціальних викликів та вразливих груп населення у країні стимулює пошук нових та інноваційних підходів до їх розв'язання. Саме брак бюджетних коштів на фінансування соціальної сфери спонукає людей і громади ставати активними і самостійно шукати можливості для вирішення своїх проблем. За цих умов соціальне підприємництво набуває все більшої популярності і розвивається швидше як певна відповідь на складну економічну ситуацію, і як ефективний механізм їх подолання.

Результати аналізу наукової літератури з проблематики дослідження свідчать, що явище соціального підприємництва та застосування цифрових технологій в його роботі привертає увагу багатьох дослідників, зокрема М. Дмитришин, М. Данилишин, В. Компанійця, І. Новик, Т. Фурси та ін. З огляду на це проблематика застосування цифрових технологій у роботі соціального підприємництва в надзвичайних нинішніх умовах набуває особливої актуальності.

МЕТА статті – обґрунтування необхідності та подальшого застосування цифрових технологій в діяльності соціальних підприємств, окреслення шляхів та надання рекомендацій їх застосування для підвищення рівня ефективності функціонування соціальних підприємств у сучасних умовах.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою статті є положення законодавства України, праці вітчизняних науковців у цій сфері. Авторами застосовано методи аналізу та синтезу, порівняння, системного підходу та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

На вебпорталі Дія у розділі Бізнес під соціальним підприємництвом розуміється бізнес, що фокусується на досягненні соціального чи економічного ефекту від своєї діяльності, тобто розвивається шляхом співдії підприємницького соціального та екологічного складників. Це юридично зареєстрована організація, що здійснює підприємницьку діяльність із соціальною метою [1]:

- підприємство, створене для працевлаштування вразливих верств населення, яке має відповідні умови для їх соціального включення у суспільні процеси;
- підприємство, що реінвестує частину свого прибутку в реалізацію своєї соціальної місії;
- громадська організація, що здійснює соціальні зміни через застосування інновацій та підприємництва;
- підприємство, що виробляє соціально значущі товари та послуги.

Виокремити соціальне підприємство серед інших можна шляхом аналізу його складників (рис. 1):

- покликане фіксувати проблеми і пропонувати шляхи їх розв'язання, зокрема проблем, які загрожують цінностям певної спільноти і потребують миттєвих змін (подолання бідності, екологічні загрози);
- сповідує цінності та норми, вагомі для людей, схвалені суспільною думкою, які мотивують до дії та об'єднують спільноту;
- підприємство має бізнес-модель виробництва чи продажу товарів і послуг, що покликані генерувати прибуток і забезпечити йому фінансову стабільність;

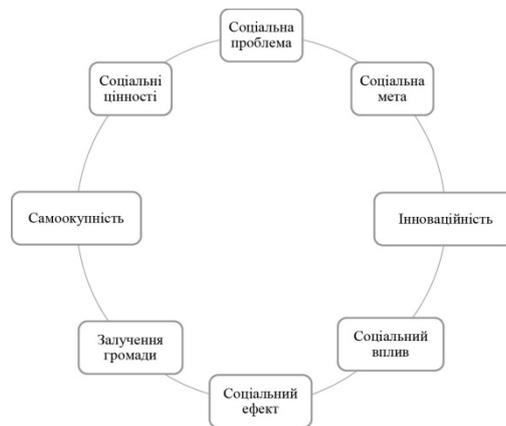

Рис. 1. Складові соціального підприємництва [розроблено авторами]

- проектування бажаного колективного майбутнього (кінцевий стан речей), на досягнення якого направлена діяльність соціального підприємства;
- пропонується інноваційний підхід до розв’язання соціальної проблеми, що є ефективнішим за вже наявні;
- гуртує спільноту довкола спільних цінностей для розв’язання соціальної проблеми, залучає її до обговорення можливих рішень;
- трансформує проблему в пошук найефективнішого економічно обґрунтованого рішення;
- генерує позитивні зміни у суспільстві відповідно до окресленої мети своєї діяльності, які можна оцінити за певний проміжок часу, саме соціальний ефект є прямим послідовним результатом, а не вторинним продуктом діяльності.

Русійною силою і лідером соціального підприємства виступає соціальний підприємець. Якщо комерційні підприємці зазвичай оцінюють ефективність своєї діяльності, орієнтуючись на прибуток, то для соціального підприємця першорядним критерієм успішності завжди буде «соціальний вплив». Прибуток, зі свого боку, розглядається не як кінцева мета, а як ресурс для подальшого просування до досягнення соціальних або культурних цілей.

Виклики сьогодення вимагають від соціальних підприємців застосування новітніх цифрових технологій з метою розвитку і збереження бізнесу. Адаптація соціальних підприємств до складних умов, уміння формувати моделі ведення бізнесу і змінювати їх під

впливом внутрішніх і зовнішніх чинників стає одним із важливих факторів досягнення економічної стабільності. Саме соціальні підприємці доводять, що у сучасних умовах можливо поєднувати соціальну користь та важливість, а також отримувати прибуток.

Покликання цифрових технологій сприяти роботі підприємства, зробити управління ним простим та ефективним, автоматизувати рутинні завдання. Вивільнити час колективу, і зосередити його на важливих стратегічних завданнях. Можливості, які відкривають перед соціальними підприємствами цифрові технології (рис. 2):

- *доступність взаємодії з клієнтами*: створення чат-ботів для спрощеного пошуку інформації про діяльність підприємства, його товари чи послуги. Сповіщення на електронну пошту про спеціальні пропозиції чи акції;
- *розширення можливостей співпраці та налагодження взаємозв’язків з іншими підприємствами*: застосовуючи цифрові технології, можна без проблем призначати у зручний час онлайн-переговори чи зустрічі;
- *ведення електронного документообігу* скорочує час на підписання документів, подачу звітів та здійснення розрахунків;
- *грамотна організація роботи трудового колективу*: застосовуючи відповідні платформи, можна подавати необхідну інформацію та ставити завдання перед колективом, а за допомогою доступних у мережі Інтернет-ресурсів кожен працівник може підвищити свою кваліфікацію чи здобути необхідні для роботи знання.

Рис. 2. Переваги застосування цифрових технологій в роботі соціальних підприємств (розроблено авторами)

Соціальне підприємництво сьогодні може бути одним з інструментів для вирішення актуальних суспільних проблем. Соціальний бізнес покликаний стимулювати соціальні зміни і тому потребує фінансування та допомоги з боку держави. У зв'язку з цим Кабінетом Міністрів України запропоновано низку активних програм для підтримки розвитку соціального підприємництва в Україні, які містять такі заходи:

- надання роботодавцям компенсацій за працевлаштування зареєстрованих безробітних [8];
- надання роботодавцям компенсацій на оплату праці за працевлаштованих зареєстрованих безробітних із числа внутрішньо переміщених осіб [9];
- надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні [10];
- надання допомоги по частковому безробіттю [11];
- організація професійного навчання перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних на замовлення роботодавців, зокрема, соціальних підприємств [12];
- надання мікрогрантів на створення або розвиток власної справи;
- надання безповоротних грантів у рамках проєкту «Робота» з окремими напрямками для ветеранського бізнесу.

Сьогодні актуальність розвитку соціального підприємництва в Україні посилюється у контексті викликів військового стану. Держава потребує нових інст-

рументів вирішення наявних соціально-економічних проблем та механізмів їх фінансування. Соціальне підприємництво виконує обидві ці вимоги. Адже, з одного боку, це забезпечує соціальний розвиток держави через впровадження та розвиток соціальних послуг, покращення соціальної інфраструктури, підтримку соціально вразливих категорій населення, створення робочих місць, залучення громадян до суспільно-корисної діяльності, а з іншого – є одним зі шляхів зміцнення фінансової основи держави, адже соціальні підприємства не лише сплачують податки до бюджету, але й значну частину своїх прибутків спрямовують на вирішення соціальних проблем.

ВИСНОВКИ

Сучасні виклики для українського суспільства, а саме військові дії та проблеми внутрішньо переміщених осіб створюють додаткові причини активації соціальних ініціатив. Соціальне ж підприємництво може стати ефективною формою такої допомоги. На відміну від звичайної благодійності, бізнес-складова соціальних підприємств забезпечує їх самофінансування і дає змогу вирішувати наявні соціальні проблеми.

Застосування цифрових технологій у роботі соціального підприємства дасть змогу: оптимізувати витрати підприємства, підвищити ефективність бізнес-процесів, якісно планувати виробництво, покращити обслуговування клієнтів та зайняти лідерські позиції у вибраному сегменті.

Список використаних джерел

1. Вебпортал "Дія". 2023. URL: <https://business.diiia.gov.ua/handbook/impact-investment/model-socialnih-pidpriemstv>
2. Danyliuk, M., Dmytryshyn, M. Ukrainian state regional development fund: current realities, opportunities and prospects. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2021. № 8(13). pp. 17-34. URL: <https://doi.org/10.15330/jpnu.8.3.17-34>
3. Danyliuk M., Dmytryshyn M., Goran T. Informatization in Ukraine: Realities, problems, prospects. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. № 10(4). pp. 190-202.
4. Danyliuk M.M., Dmytryshyn M.V., Goran T.A. Digitisation of Ukraine in Terms of Public Electronic Services' Distribution. *Scientific Horizons*. 2022. Vol. 24, No. 7. pp. 90-99.
5. Дмитришин М.В., Фурса Т.П. Деякі аспекти оподаткування соціального підприємництва в Україні. *Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*. 2020., Т. 25. Вип. 6 (85), С. 208-216. URL: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/6-85-37>
6. Дмитришин М.В., Данилишин М.М. Формування системи ефективного управління фінансовими ресурсами підприємства. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2015. №11 (2). С. 131-138.
7. Новик І. Соціальне підприємництво: стан та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. № 45. С. 45-53.
8. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку надання роботодавцям компенсацій за працевлаштування зареєстрованих безробітних» від 10 лютого 2023 р. № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2023-п#Text>
9. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення заходів сприяння зайнятості, повернення коштів, спрямованих на фінансування таких заходів, у разі порушення гарантій зайнятості для внутрішньо переміщених осіб» від 8 вересня 2015 р. № 696. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/696-2015-п#Text>
10. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні» від 20 березня 2022 р. № 331. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-п#Text>
11. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку надання допомоги по частковому безробіттю від 21 червня 2022 р. № 702». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/702-2022-п#Text>
12. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних від 24 березня 2023 р». № 264. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264-2023-п#Text>

References

1. "Diya" web portal. 2023. URL: <https://business.diiia.gov.ua/handbook/impact-investment/model-socialnih-pidpriemstv> (in Ukrainian).
2. Danyliuk, M., Dmytryshyn, M. Ukrainian state regional development fund: current realities, opportunities and prospects. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2021. № 8(13). pp. 17-34. URL: <https://doi.org/10.15330/jpnu.8.3.17-34>
3. Danyliuk M., Dmytryshyn M., Goran T. Informatization in Ukraine: Realities, problems, prospects. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. № 10(4). pp. 190-202.

4. Danyliuk M.M., Dmytryshyn M.V., Goran T.A. Digitisation of Ukraine in Terms of Public Electronic Services' Distribution. *Scientific Horizons*. 2022. Vol. 24, No. 7. pp. 90-99.
5. Dmytryshyn M.V., Fursa T.P. Some aspects of taxation of social entrepreneurship in Ukraine. *Bulletin of the Odesa National University named after I.I. Mechnykov*. 2020., T. 25. Issue, 6 (85), p. 208-216. URL: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/6-85-37>(in Ukrainian).
6. Dmytryshyn M.V., Danylyshyn M.M. Formation of the system of effective management of financial resources of the enterprise. *Actual problems of the development of the economy of the region*. 2015. No. 11 (2), pp. 131-138. (in Ukrainian).
7. Novyk I. Social entrepreneurship: state and prospects. *Economy and society*. 2022. No. 45. pp. 45-53. (in Ukrainian).
8. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for providing employers with compensation for employment of registered unemployed" dated February 10, 2023 No. 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2023-n#Text> (in Ukrainian).
9. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for implementation of measures to promote employment, return of funds aimed at financing such measures, in case of violation of employment guarantees for internally displaced persons" dated September 8, 2015 No. 696. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/696-2015-n#Text> (in Ukrainian).
10. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for providing the employer with compensation for labor costs for the employment of internally displaced persons as a result of hostilities during martial law in Ukraine" dated March 20, 2022 No. 331. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-n#Text> (in Ukrainian).
11. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for providing assistance for partial unemployment dated June 21, 2022 No. 702" URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/702-2022-n#Text> (in Ukrainian).
12. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for professional training, retraining and advanced training of the registered unemployed of March 24, 2023". No. 264. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264-2023-n#Text> (in Ukrainian).

Mariia DANYLIUK

PhD in Economics, Associate Professor, Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Institute of Management of West Ukrainian National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8228-1533>

e-mail: m.danyliuk@wunu.edu.ua

Marta DMYTRYSHYN

PhD in Economics, Associate Professor, Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Institute of Management of West Ukrainian National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0609-9764>

e-mail: m.dmytryshyn@wunu.edu.ua

Tetiana HORAN

PhD in History, Associate Professor, Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Institute of Management of West Ukrainian National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6618-8769>

e-mail: t.goran@wunu.edu.ua

DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE WORK OF A SOCIAL ENTERPRISE

Introduction. The paper examines the peculiarities of the functioning of social enterprises in the conditions of new economic and social challenges in Ukraine. Under these conditions, social entrepreneurship is gaining more and more popularity. It is developing faster as an inevitable response to a difficult economic situation and an effective mechanism for overcoming them.

The purpose of the paper is the justification of the need and further use of digital technologies in the activities of social enterprises: outlining the ways and providing recommendations for their use.

Results. The essence of a social enterprise focused on achieving a social effect from its activity is studied. The components of a social enterprise are distinguished: social problem, social values, social goal, self-sufficiency, innovation, community involvement, social influence, and social effect. For a social entrepreneur, the primary criterion for success is "social influence". Modern challenges require social entrepreneurs to use the latest digital technologies to develop and maintain their businesses. The advantages of using digital technologies at the micro level are the automation of processes, increased labor productivity, professional and creative HR growth, the creation of innovative products, and reduced costs. Accordingly, at the macro level, these are the development of innovative entrepreneurship, cooperation with the international community of social entrepreneurs, participation in social entrepreneurship support programs, the opportunity to get a place with low competition, and the opportunity to find change-makers in the territory. A number of active programs to support the development of social entrepreneurship in Ukraine recommended by the Cabinet of Ministers of Ukraine are analyzed.

Conclusions. The business component of social enterprises ensures their self-sufficiency and allows solving existing social problems. The use of digital technologies in the work of a social enterprise allows: optimizing enterprise costs, increasing the efficiency of business processes, elaborating production planning, improving customer service and taking a leadership position in the selected segment.

Keywords: digitization, digital technologies, digital transformation, social enterprise